12

మోహనా! మోహనా!

నేను ప్రలోభాలకు లొంగిపోయానని అనడానికి ఎంత ధైర్యం వీళ్ళకు?" అని తనలో తాను గొణుక్కున్నాడు మోహనరావు.

"ఉప్పెనలాగా లేచిన దళిత ఉద్యమాన్ని నీరు గార్చాడు అని కూడా అన్నారు వాళ్ళు. 'అవును నిజమే నేమో?' అని క్షణంపాటు మోహనరావు తనలో తాను మథనపడడం కూడా నిజమే!

కానీ అంతలోనే అతనిలోంచి వింత ఆవేశం పొంగుకొచ్చింది. భారతదేశంలోని దళితజాతి మొత్తాన్ని ఉద్ధరించే మంత్రదండం ఏదో అతని చేతిలో ఉన్నట్టు అనిపించింది. తానో అవతార పురుషుడిననే భావం కలిగింది. తన ఆలోచనల్ని అప్పటికప్పుడు కాగితంపై పెట్టాలను కున్నాడు. గుజరాత్‌లోనూ, మహారాష్ట్రలోనూ ఉన్న దళిత ఉద్యమనేతలతో సంబంధాలు ఏర్పరచుకోవాలని నిర్ణయించుకున్నాడు. స్థానిక దినపత్రికల విలేకరులను పిలిచి, రాబోయే అయిదేళ్ళలో తన రాజకీయవ్యూహాల గురించి, ఉద్యమ భవిష్యత్తును గురించి చర్చించాలనుకున్నాడు. 'హిందూ'లో ఓపెన్ పేజీకి, 'ఎక్స్‌ప్రెస్'లో సండే స్పెషల్‌కి వ్యాసాలు పంపాలని నిర్ణయించుకున్నాడు.

ఎలక్షన్లు అయిపోయిన నాలుగు నెలల తరువాత, వేసవి ఎండల మధ్యాహ్నం అది. గుంటూరు, దళిత సంగ్రామ పార్టీ కార్యా

లయం. అందులో ఇప్పుడు మోహనరావు ఒక్కడే వుంటున్నాడు. దుమ్ము, ధూళీ పట్టిన బానర్లు, కటౌట్లు, పోస్టర్లు ఒక మూలన గుట్టలు గుట్టలుగా పడి ఉన్నాయి. టేబుల్‌పై మైక్ సిస్టమ్‌లన్నీ దిగాలుగా చూస్తున్నాయి. సమావేశపు గదిలో మధ్యన విశాలమైన పరుపులు, దిండ్లు దుమ్ముపట్టి అసహ్యంగా ఉన్నాయి. వాటి మధ్యన కాళ్ళు గోడకు తన్నిపట్టి పడుకున్నాడు మోహనరావు.

అతని మెదడులో వింత వింత శబ్దాలు. వేలాదిగా జనం జైజై అంటున్న శబ్దం. 'ఇన్ని లక్షల మందిని సామూహికంగా హత్య చేసిన నీకు...' ఉలిక్కిపడ్డాడు మోహనరావు. ఎప్పటివో సంఘటనలు ఒకదానికొకటి కలగాపులగం అయిపోయి ఏది ఊహో, ఏది వాస్తవమో పోల్చుకోలేకపోతున్నాడు. మూతికి ఫట్‌మంటూ తగిలిన దెబ్బ. బొటబొట మంటూ కారిన రక్తం. "ఎక్కడ దాచావు రా డబ్బు! ఏ లంజకిచ్చి...' కేకలు, అరుపులు, కాలుతున్న శవం తాలూకు చిటపటలు, 'అన్నా! చచ్చిపోతానన్నా వదిలేయండి.' పిడిబాకు తళత్తళలు. 'చావరా లంజకొడకా!' పొట్టలోపలికి దిగబడిన కత్తి, కత్తి అంచుపై జిగట జిగటగా రక్తం, కురుస్తున్న పూలవర్షాలు, జయజయధ్వానాలు, దేశ్‌కి నేత మోహన రావు! దిక్కులు పిక్కటిల్లేలా కోరస్. 'దేశ్‌కి నేతా మోహనరావు!' స్వగతంలో గొణుక్కోబోయి పైకే అనేశాడు. విశాలమైన భవనపు నిశ్శబ్దంలో ఆ మాటలు రీసౌండింగ్‌గా వినబడ్డాయి.

విసురుగా లేచి, ఖాళీ భవనంలో అటూ ఇటూ తిరిగాడు. గోడపైన అద్దంలోంచి అతని ప్రతిమ సమ్మోహనంగా కనిపించింది. కొంచెం కొంచెం నెరుస్తున్న గడ్డం, నుదుటి మధ్య వెండి తీగలు మొలకెత్తినట్లుగా అక్కడొకటి, ఇక్కడొకటి తెల్ల వెంట్రుకలు. హుందాతనం కొట్టొచ్చినట్లు కనిపిస్తుంది. లాల్చీ చేతుల్ని భుజాలపైకి జరుపుకొని పిడికిలి బిగించి, చెయ్యి పైకెత్తి - అతని ఆ భంగిమ అంటే అతనికెంతో ఇష్టం. లక్షలాది అనుచరులకు, మార్చ్ ఫార్వర్డ్ అనే కమాండ్ లాంటిది. అట్లా అద్దంలో చాలాసేపు చూసుకున్నాక, కొత్త ఉత్సాహం తెరలు తెరలుగా అతనిలోకి ఉబికి వచ్చింది.

టేబుల్‌పై కూర్చుని, క్రింద డ్రాయర్లో రహస్యంగా దాచిపెట్టిన రెండు బౌండు నోటు పుస్తకాలు బయటకు తీశాడు. అవి, అతను ఈమధ్యనే మొదలుపెట్టిన రెండు జీవితకథలు. అవే సంఘటనలతో, ఒకే వ్యక్తులతో రాస్తున్న రెండు జీవితకథలు. ఒకటి మేధావుల కోసం, గాంధీయిజం, నెహ్రూయిజం, అంబేద్కరిజం మొదలైన సీరియస్ ఆలోచనా ధోరణులను సవివరంగా చర్చిస్తూ సాగిపోయే జీవితచరిత్ర. రెండోది మామూలు పాఠకుడి కోసం. కథాకథన శైలి, కొంచెం సస్పెన్సు మేళవించి రాస్తున్నది.

ఒకదానితో ఒకటి ఓవర్‌లాప్ అయి అంతా గందరగోళంగా ఉంది.

ఉదాహరణకు ది. 9.9.93, గుంటూరు గుంట గ్రౌండ్‌లో జరిగిన బహిరంగ సభలో విషయాల్ని గురించి ఇట్లా రాసుకున్నాడు. "మొట్టమొదటి హత్య మనువే చేశాడు, అంటూ చొక్కా విప్పి శరీరం పొడవునా వున్న కత్తిపోటు గుర్తుల్ని జనం ముందు ప్రదర్శిం

చాను. హత్య, హత్య అంటూ జనం గొల్లుమన్నారు. ఒక్కొక్క గుర్తునే వేలుపెట్టి చూపిస్తూ ఇది కలిచేడు. 'ఇది నీరుకొండ, ఇది పదిరికుప్పం,' అన్నాడు. 'హత్య హత్య' అంటూ జనం గొల్లుమన్నారు. 'రక్షించండి, రక్షించండి' అంటూ జనం భోరుమన్నారు. 'ఇదుగో రక్షకుడు మన మధ్యనే ఉన్నాడు.' అంటూ ఒక కార్యకర్త ప్రకటించాడు. ఓ...ఓ... గొప్ప శబ్ద తరంగాన్ని చీల్చుతూ నేను మాట్లాడాను, అంటూ ఒక జీవితచరిత్రలో రాసుకున్నాడు.

"దు:ఖం! మహాజనులారా! దు:ఖం, మన మానసికమైన మరణావస్థకు గుర్తు. సామాజికంగా, మానసికంగా, మనం మృతులం. అయితే మనలో ఈ అవస్థ నుండి బయటపడి అజేయులనిపించుకొన్న వాళ్ళు ఉన్నారు. వాళ్ళలాగా మనందరం అజేయులం కావాలి." సభ మొత్తం ఒక్కసారిగా జయజయ ధ్వానాలతో మార్మోగింది అంటూ ఇంకో జీవితకథలో రాసుకున్నాడు.

ముందున్న కాగితాల బొత్తిలోంచి కొన్ని ఖాళీ కాగితాల్ని బయటకు తీసి సీరియస్‌గా రాయటం మొదలుపెట్టాడు మోహనరావు.

'అధ్యాయం ముప్పయి ఏడు' అంటూ పైన రాసుకున్నాడు. (నిజానికి అతను రాసింది ఒకే అధ్యాయం, ఇది రెండోది). 'పందొమ్మిది వందల తొంభైలో, భారతదేశంలో, ముఖ్యంగా ఆంధ్రదేశంలో దళితుల (హరిజనులు కాదు) పరిస్థితి'- అంటూ రాసి హైఫన్ మార్కు పెట్టాడు. 'నక్సలిజం-అంబేద్కరిజం ప్రభావం' అంటూ సబ్-హెడ్డింగ్ పెట్టాడు. ఆ తరువాత అరపేజీ ఖాళీ వదిలిపెట్టి, ఆ ప్రదేశంలో ఇంటూ మార్కు పెట్టి పేజీ క్రింద, 'సుమారు రెండు వందల పేజీలకు సరిపడే సిద్ధాంత చర్చ యిది. ఉత్సాహ వంతులు అనుబంధం-37లో చదువుకోవచ్చు,' అంటూ రాశాడు.

ఆ తరువాతి పేరాలో, "ఒక మధ్య తరగతి బూర్జువా కుటుంబంలో పుట్టి, జీవితమంతా దళితజనోద్ధరణ అనే ఫాంటసీలో గడిపి, చరిత్రలో గుర్తుండిపోయే నూట ఇరవైరోజుల దళిత ఉద్యమాన్ని నిర్మించిన మోహనరావు, తనలోనికి తాను తొంగి చూసుకొని చేసుకుంటున్న ఆత్మావలోకనం ఈ కథ."

"అనుచరుల్ని మోసం చేశాడు. ఉద్యమాన్ని నీరుగార్చాడు. అమృతం పంచుతానని ఆశలు చూపి విషపాత్రల్ని ముందుంచాడు అని అతనిపై అభియోగాలు."

"ఇంకా... ఇంక చాలు, ఈ అధ్యాయం పొడవునా ఈ అభియోగాల గురించి చర్చ ఉంటుంది. వీటి గురించి నా సమాధానమే సుదీర్ఘమైన ఈ అధ్యాయం. రెండు రకాల జీవితకథలకు ఇది కామన్ అధ్యాయం."

"అవును. నిజం! నేను సందర్భాన్ని బట్టి నా అనుచరులకు నాయకుడిని, ప్రతి నాయకుడిని కూడా. నా మొదటి భార్యకు (రెండవది భార్య కాదు, ప్రేయురాలు) నేను ఇంపొటెంటు భర్తను. ఈ దేశానికి నేనో అంటరాని పౌరుణ్ణి (అన్‌టచ్‌బుల్ సిటిజన్). నా

ఉద్యమ నేస్తాలకు నేనో అహంకారిని. నాకు నేను పోగొట్టుకుంటున్న ఆత్మ కోసం వెతుకుతున్న దేహాన్ని."

అంతవరకూ రాసి తృప్తిగా నిట్టూర్చి వాటిని మళ్ళీ రేపర్ల మధ్య భద్రంగా చుట్టి, క్రింద అరలోకి తోసి లేచి నిలబడ్డాడు. అటూ ఇటూ కాసేపు తిరిగి, చివరకు ఒక కుర్చీలో కూలబడి, కాళ్ళు పైకి టేబుల్‌పైన పెట్టుకొని... 'ఇట్లా జీవితాన్ని తవ్వుకోవటంలోనూ గొప్ప సుఖం ఉంది,' అంటూ గొణుక్కున్నాడు.

'యోసేబు (జోసఫ్ అనే ఇంగ్లీషు మాటకు అర్థరహితమైన అనువాదం) నా పేద తండ్రీ! ఇప్పుడు నిన్ను గురించి జ్ఞాపకాల్తో కాసేపు గడుపుతాను,' అని మనసులో అనుకున్నాడు.

"జోసఫ్! నీ జీవితం అంతా కాదు. ఆ ఒక్క సన్నివేశాన్ని మాత్రం నేను గుర్తు చేసుకుంటాను. ఇప్పటికి పదివేలా నూట ఇరవైసార్లు గుర్తు చేసుకొన్నాను. ఇది పదివేలా నూట ఇరవై ఒకటోసారి."

"అది పందొమ్మిది వందల అరవై ఒకటి. అపుడు మా వూరికి కరెంటు లేదు. వీధిదీపాలు ఉండేవి. గ్రామ చావడి దగ్గర, దేవాలయం దగ్గర, కరణం ఇంటి మలుపు దగ్గరా, ఇంకో అయిదో, ఆరో నాకు గుర్తులేని చోట్ల ఉండేవి. నిచ్చెన వేసుకొని, పైకి ఎగబాకి ప్రతిరోజూ సాయంకాలం పూట అందులో కిరసనాయిలు పొయ్యాలి. గాజు చిమ్నీని శుభ్రంగా తుడవాలి."

"ఆరోజు పంతొమ్మిది వందల అరవై ఒకటి జనవరి ఆరు. ఆవేళ కూడా కిరసనాయిలు డబ్బాతో, భుజాన నిచ్చెనతో దీపాన్ని వెలిగించడానికి బయల్దేరావు! నేనూ, నీ భార్య (మా అమ్మే!) దూరంగా, వెనకనే నడిచి వస్తున్నాం. నా జేబులో శనక్కాయలు, బెల్లం. ఇంకా తినటం మొదలు పెట్టలేదు. కిరసనాయిల్ పోసి, దీపం వెలిగించి, నిచ్చెన పై ఒక కాలు, గ్రామ చావడి అరుగుపై ఒక కాలు పెట్టి, చిమ్నీ తుడుస్తుండగా, జోసఫ్! అప్పుడే కదా! 'ఎవడ్రా లం... కొడుకు! చావడి అరుగుపై కాలు పెట్టింది' అంటూ వెనుకేక వినిపించింది. నువ్వు ఉలిక్కిపడి, భయపడి, కిరస నాయిలు నిండిన దీపానికి నీ చెయ్యి తగిలి, కిరసనాయిలు, ఆపైన నిప్పు నీ పైకి పాకి... అయ్యో జోసఫ్!... 'అన్నా! నా పెనిమిటన్నా! మంటలార్పండయ్యా, దండమెడతాను!' అమ్మ రోదనగా వేడుకొంటున్నా ఎవరూ ముందుకు రాలేదు. ఎందుకో తెలుసా! నువ్వు అంటరానివాడివి కదా! జోసఫ్! జోసఫ్!"

కాసేపు దీర్ఘంగా నిట్టూర్చి, కళ్ళు చికిలించి, 'ఇప్పుడు నేను నా దాంపత్యయుద్ధాల గురించి గుర్తు చేసుకుంటాను,' (జస్ట్ ఫర్ ఏ ఛేంజ్!) అనుకొన్నాడు మోహనరావు.

"కమలతో నా జీవితాన్ని, మళ్ళీ నూతనంగా మొదలుపెట్టాను. జ్ఞాపకాలన్నీ

తుడిచివేశాను. ఒక ఎమ్మే (హిస్టరీ) డిగ్రీ, మారుమూల పల్లెటూళ్లో బడిపంతులుద్యోగం (గొప్ప కాంట్రాస్ట్), పాతికేళ్ల బిగుతైన కండల, నునుపైన చర్మపు సౌందర్యం, యూనివర్సిటీల్లో, సాహిత్య పుస్తకాల్లో అలవాటు పడ్డ అందమైన భాష (బ్రాహ్మడనుకొన్నాం), ఊళ్ళోనే కుమ్మరిపేటలో ఒక అద్దె యిల్లు. హరిజనులు (అప్పటికింకా దళితులనే మాట వాడుకలో లేదు.) సామాజిక దోపిడీ అనే విషయం గురించి కమలతో గంటలు గంటలు చర్చలు. కమలకు చరిత్ర పాఠాలు చెబుతూ, రొమిల్లా థాపర్, ఆర్.ఎస్.శర్మ ఇర్ఫాన్ హబీబ్‌ల పరిశోధనల గురించి వివరిస్తూ (అబ్బా, ఇంక చాల్లెద్దురూ! ఎప్పుడూ ఆ సోదేనా?)..." హఠాత్తుగా మోహనరావు బిగుసుకుపోయాడు. అతని లోపల బ్రహ్మాండమైన విస్ఫోటనం ఏదో జరుగుతున్నట్లు - అతను ముక్కలు ముక్కలుగా చీలిపోతున్నట్లుగా అనిపించింది.

"కళ్ళముందో దృశ్యం. చిరపరిచితమైన వీధి. మోహనరావు రోదిస్తున్నాడు. అక్కడ కమల తగలబడుతోంది. సిగ్గుతో, అవమానంతో, ఒంటిపైన నూలుపోగైనా లేని శరీరంతో, పెనురోదనతో, పదేపదే దాడి జరుపబడుతున్న శరీరంతో, ఎదురుగా నిలువుగుడ్లతో, నిస్సహాయంగా చూస్తున్న మొగుడితో (నోట్లో గుడ్డలు కుక్కారు), ఆమె తగలబడుతోంది. ఆమె ఏడుపు, వెక్కిళ్ళు, 'అన్నా! వదిలేయన్నా, చచ్చిపోతానన్నా!' అని వేడుకోళ్ళు, ఎడతెరిపి లేకుండా నల్లగా కురుస్తున్న చీకటిలో మంటలేని నిప్పుతో ఆమె తగలబడు తూనే ఉంది."

"విప్పండిరా వాడి కట్లు. నోట్లో గుడ్డ కూడా పీకండి!"

"ఏరా!... నా కొడకా! ఇప్పుడు చెప్పమంటావా క్షమాపణ. పొద్దున పెద్ద పోటుగాడిలా నీలిగావే. పేడకళ్ళు ఎత్తుకునే లం... కొడుకువి నీకే యింత నీలుగుడు వుంటే, వందెకరాల ఆసామిని, ఈ ఊరి సర్పంచిని నాకెంత ఉండాలి? ఆ కూలి నా కొడుకులతో సమ్మె, నువ్వేమో లీడరివా?"

"ఇంకో రెండు గంటల్లో తెల్లారుతుంది. దీన్ని ఇట్లాగే బట్టలు లేకుండా చావడి దాకా ఈడ్చు కెళ్ళి, తప్పయిపోయింది, రాత్రి దీనితో పడుకున్నానని చెప్పమంటావా? పలకవేమిరా గాడ్దికొడకా!"

"మోహనరావు! మోహనరావు! నీ ఎమ్మే డిగ్రీ, నీ విద్యార్థి ఉద్యమాలు, నీ అంబేద్కరిజం, అయ్యో ఏదీ ఆ క్షణాన నీ రక్షణకు రాలేదే! వాడు నిన్ను అమాంతం ఎదురు రొమ్ములో తన్నితే, లోపల సున్నితమైన భాగాలేవో చిట్లిపోయి, ముఖం నిండా, ఒంటి నిండా, పాతికేళ్ళ నీ యవ్వన శరీరం నిండా రక్తం బాధగా గడ్డకట్టితే, వాడట్లాగే నీ జీవితాన్ని, నీ దాంపత్యాన్ని, నీ భవిష్యత్తుని నిర్దాక్షిణ్యంగా తొక్కుకుంటూ వెళ్ళిపోతే..."

మోహనరావు మౌనంగా కుర్చీలోంచి లేచి, పాలిపోయిన ముఖాన్ని నీళ్ళతో కడు

క్కొని, కిటికీ తెరిచి, వడగాల్పులు ముఖానికి తగులుతుండగా...'దొంగ లంజకొడుకు లసలే మెసలే ధూర్తలోకం,' అంటూ శ్రీశ్రీ పద్యపు చరణాన్ని పదేపదే గొణుక్కున్నాడు.

"కమలా! నాకు దు:ఖం వస్తోంది. నిన్ను పోగొట్టుకొన్నందుకు దు:ఖం వస్తోంది. నిన్ను పోగొట్టుకొన్న తీరుకు దు:ఖం వస్తోంది. నువ్వు నా ముఖంపై ఊసి, చెప్పుతోకొట్టి 'కొజ్జా వెధవా! నీకు పెళ్ళాం ఎందుకురా!' అంటూ తిట్టి వెళ్ళిపోవడానికి బదులు, 'ఇంత జరిగాక మీతో ఎలా కలిసి ఉండను,' అంటూ వెళ్ళిపోయినందుకు దు:ఖం. వెళ్ళిపోయి తిరిగి రానందుకు దు:ఖం. నిన్ను తిరిగి ఆహ్వానించలేకపోయినందుకు దు:ఖం. సంవత్సరం తిరక్కుండానే మరో స్త్రీతో గడపవలసి (పడుకోవలసి) వచ్చినందుకు దు:ఖం. ప్రభువా! దు:ఖమే మా ఆశయం! దు:ఖమే మా ఓదార్పు! ఆమెన్!"

మోహనరావు రెండు మూడుసార్లు గట్టిగా నిట్టూర్చి, మరోసారి అద్దంలో చూసుకొని, మెల్లగా బయటకు వచ్చాడు. తలుపులు వేసి 'అధ్యక్షుడు బయటకు వెళ్ళారు' అనే బోర్డు తగిలించి నిప్పుల కుంపటిలాంటి రోడ్డుపైకి నడిచాడు.

2

"ఇవి రోడ్లా, ఉష్ణకాసారాలా?" అనుకున్నాడు మోహనరావు, ఎండతీవ్రత తట్టుకోలేక. నడక వేగాన్ని పెంచాడు. షాపులు, బజార్లు, వేగంగా వెళ్ళే రిక్షాలు, స్కూటర్లు దాటుకుని పాత గుంటూరు దాకా వచ్చాడు. నిజానికి అతను వెళ్ళాలనుకుంది ఏదో హోటల్‌కు. తిండి తిని, ఇద్దరు, ముగ్గురు దళిత నాయకుల్ని కలిసి 'ఉద్యమాన్ని మళ్ళీ నిర్మిద్దాం రండి!' అని ఆహ్వానించాలనే ప్రయత్నంతో బయలుదేరాడు. అయితే ఇప్పుడు వెళుతోంది కేశవదాసు ఇంటికి. ప్రతిరోజూ ఇట్లాగే జరుగుతుంది. ఎక్కడికనో బయలుదేరి, చివరకు కేశవదాసు ఇంటికే వెళతాడు. అదో చిన్న పూరికొంప. ఆ ఇంట్లో ఆ సమయానికి దాసు తల్లి ఒక్కతే ఉంటుంది. ఆమె కూడా మోహనరావు కోసం ఎదురు చూస్తున్నట్లుగా అతన్ని చూడగానే, 'అయ్యా మోహనరావా! నా బిడ్డ నన్ను అన్యాయం చేసి పొయ్యాడయ్యా!' అంటూ రోదిస్తుంది. ఆమె ఏడుపుతో ఒక్కసారిగా బిగుసుకుపోతాడు మోహనరావు. మోహనరావు ముక్కుపుటాలకు చావు వాసన వేస్తుంది. వెచ్చటి రక్తపు వాసన వేస్తుంది. "దొంగ లంజాకొడుకులు! దొంగ లంజాకొడుకులు!" అంటూ పదేపదే గొణుక్కుంటాడు.

దు:ఖ తీవ్రత తగ్గాక "కాస్త అన్నం తిను నాయనా" అంటూ అతన్ని ఆహ్వానిస్తుంది ఆమె. పెద్దగా మొహమాట పడకుండా రెండు మూడు మెతుకులు తింటాడు. ఆ ఇల్లంతా అసహనంగా చాలాసేపు తిరుగుతాడు. 'దాసుతో నా మొదటి పరిచయం ఎప్పుడు?' అని దీర్ఘంగా ఆలోచిస్తాడు. ఊహు! గుర్తు రాదు. అంతగా మమేకమయ్యాడు నా జీవితంలో అనుకుంటాడు. దాసు తాలూకు పుస్తకాలు, వస్తువులు ఉన్న టేబుల్

దగ్గరకు వస్తాడు. ఆ పుస్తకాల మధ్య దాసు రాసుకొన్న ఎర్ర డైరీ కోసం వెతుకుతాడు. దాన్ని తీసుకొని బయట ఉన్న కుక్కి మంచంలో కూలబడి సీరియస్‌గా చదవటం మొదలుపెడతాడు. అది దాసు డైరీ మాత్రమే కాకుండా తన ఆత్మకథ మూడో వెర్షన్‌గా అతనికి అనిపిస్తుంది. అది చదువుతూ, చదువుతూ 'అయ్యో' అంటూ నుదుటిపై కొట్టుకుంటాడు. క్షణంసేపు పుస్తకం మూసివేసి 'దాసూ! దాసూ!' అని బాధగా రోదిస్తాడు. కళ్ళు నలుముకొని, రెప్పల చాటున వెచ్చగా తగిలిన కన్నీటిబొట్లను తుడుచుకుంటాడు. మళ్ళీ డైరీ తెరుస్తాడు. అతనికిష్టమైన అధ్యాయాన్ని మరోసారి, మరోసారి అనుకుంటూ చదువుతాడు. అటూ ఇటూ చూసి, ఆ డైరీలో తనకు ముఖ్యమనిపించిన పేజీల్ని చించుకొని లాల్చీజేబులో కుక్కుకుంటాడు. డైరీని మళ్ళీ టేబుల్ పైన పెట్టి, దాసు తల్లి దగ్గర సెలవు తీసుకొని రోడ్డు పైకి వస్తాడు.

ఈరోజు కూడా దాసు డైరీలోంచి కొన్ని పేజీల్ని చింపుకొని చదువుకోవడం మొదలుపెట్టాడు.

సెప్టెంబరు 5-12

కొన్ని కొన్ని అనుభవాలు ఎంత బలంగా ఉంటాయంటే, ఆ అనుభవానికి ముందూ, తరువాతా అని జీవితాన్ని క్లాసిఫై చేసుకోవాలనిపిస్తుంది. మోహనరావుతో నా పరిచయం అట్లాంటిదే. మోహనరావుకు ముందు నా జీవితం వెలిసిపోయిన కాగితం. రోగిష్టి మనిషిలా కునారిల్లే మారుమూల గ్రామం. మూడొందల గడప వున్న గ్రామంలో ఎవరో బలిమిన ఒక తాపు తన్నినట్లుగా అటొక మైలు, ఇటొక మైలు దూరంలో ఉన్న మాలపల్లి. ఊరికీ, పల్లెకీ మధ్య భౌతికమైన దూరం ఈ కిలోమీటరే అయినా, మానసికమైన దూరం కొలవలేనంతగా వుంది. 'ఇప్పుడు నయం కదూ!' అనే మాట పదేపదే వినేవాణ్ణి. ఏమి నయమో నాకిప్పటికీ అర్థంకాదు. పంచాయతీ ఆఫీసు అరుగుపై కూర్చోవటమంటే మాకో ఎడ్వెంచరులాంటిది. లోపల రీడింగ్ రూమ్‌లో కూర్చొని పేపరు చదివి వచ్చేడంటే వాడో హీరో మాకు. మారుతున్న ఆర్థిక, సామాజిక సంబంధాల్ని మేము గుర్తించకపోలేదు. ఈ కాస్త మార్పు వెనకే ఎన్ని ఘర్షణలు! ఎంత రక్తపాతం! ఎన్ని కలిచేడు దురంతాలు జరిగాయో (కలిచేడు హత్యల తరువాత అక్కడ నుండి పారిపోయి వచ్చి పట్టణాల్లో తల దాచుకుంటున్న కుటుంబాల్లో మాదీ ఒకటి) .

కలిచేడును అందరూ మరిచిపోయారనుకుంటున్న సమయానికి ఎన్నికల సందడి వచ్చింది. మోహనరావు కలిచేడు గొడవను బయటకు లాగాడు. ఎఫ్.ఐ.ఆర్. లెక్కడ? నిందితులెక్కడ? కలిచేడు లో మీరు పెడతామన్న స్పెషల్ కోర్టులెక్కడ? బాధితులకు ఇస్తామన్న ఇండ్ల స్థలాలెక్కడ? మృతుల కుటుంబాలకు ఇస్తామన్న ఎకరా పొలాలెక్కడ? ఇది ప్రభుత్వమా? అరాచకమా?" అంటూ గొడవ చేశాడు.

మోహనరావు ధర్మాగ్రహానికి ప్రభుత్వం వైపు నుండి పెద్దగా ప్రతిస్పందన రాలేదు.

అదుగో అప్పుడు పేల్చాడు బాంబులాంటి వార్త. 'దళిత సంగ్రామ్ పార్టీ'ని ఏర్పాటు చేస్తున్నట్లుగా. ఎక్కడ నుంచి వచ్చాయోగాని కుప్పలు కుప్పలుగా వచ్చాయి పార్టీ ఫండ్‌కు నిధులు. పార్టీ కార్యాలయం, కటౌట్లు, బ్యానర్లు, వాడవాడలా బహిరంగ సభలు-

అట్లాంటి ఒక సభలో (పొన్నూరులో) మోహనరావు నాకు పరిచయం అయ్యాడు. గద్దర్ బాణిలో 'జజ్జనకరె జనారే' అంటూ సభకు ముందు పాటలు పాడిన నన్ను మీటింగ్ తరువాత ట్రావెలర్స్ బంగళాకు పిలిపించుకొన్నాడు.

"నీ పేరేమిటోయ్?"

"కేశవదాసు!"

"ఇవాళ నుంచి నువ్వు నాతో ఉండు. నా మీటింగ్‌లన్నింటిలోనూ నీ పాటలు ఉండాలి. గొప్ప కంఠం నీది. జనాన్ని వెర్రెక్కించి, ఊపెక్కించే స్వరం నీది! కలిచేడు తెలుసుగా నీకు. మూడేళ్ళ క్రితం కలిచేడులో జరిగిన ఘోరకృత్యాన్ని పాటలుగా రాశాడు మన జాన్ కవి. వాటిని నువ్వు పాడాలి. పాడటమంటే మామూలుగా కాదు. గుండెల్లోకి జొరబడాలి. కళ్ళ ముందు కలిచేడు కనబడాలి. తలలుగా మొండాలుగా నరకబడ్డ శవాలు ఇక్కడ వేదిక మీదకు వచ్చాయా అన్నట్లుగా పాట పాడాలి. తిండి బట్టలు కాక నెలకు మూడువేలిస్తాను!"

డబ్బు మాట ఎత్తినపుడు నా మనసు చివుక్కుమన్నా, అంతటి మనిషి నన్ను మెచ్చుకోవడం తో నా మనసుకు పట్టపగ్గాల్లేవు. హఠాత్తుగా నా నెత్తిన కిరీటం, భుజాలకు రెక్కలు వచ్చినట్లుగా అనిపించింది.

సెప్టెంబరు 13-20

ఈ మోహనరావు చెప్పేదంతా బూటకం అనిపిస్తుంది. 'దళితుడి చేతిలో రాజ్యాధికారం' అంటాడు. వింటానికిదో పెద్ద ఉటోపియన్ డ్రీమ్‌లాగా తోస్తుంది. దీని వెనుక ఎన్ని లొసుగులు. మోహనరావు చెప్పే దళితుడెవడు? మా పల్లెల్లో ఎప్పుడూ చూడని వింతజీవి యితను. వైట్‌కాలర్ దళితుడు. ఇతనికి మురికి అంటే అయిష్టం. దుర్గంధమంటే అయిష్టం. సొక్కిపోయిన దేహాలన్నా, వాటికి చిరిగిన ధోవతులతో కప్పుకున్న బీదరికం అన్నా అయిష్టం. ఎంత జుగుప్సగా ఉందీ వాతా వరణం. 'ఇట్లా బజార్లలో పశువుల్ని కోసుకు తినడం, ఈ మురికిలో పొర్లటం, ఈ తాగటం, ఈ పరమ చండాలం ఇట్లా ఉంటే ఏ సభ్య సమాజం మనల్ని రానిస్తుంది?' ఇది మోహనరావు అభిప్రాయమే కాదు. ఈ వైట్‌కాలర్ దళితులందరి భావాలు కూడా. బంగళాల్లో స్కాచ్ విస్కీలు, స్టార్ హోటళ్ళలో చికెన్ మంచూరియాలు మాత్రమే నాగరికత అనుకునే వీళ్ళ మానసిక స్థాయి పై నాకెన్నో అపనమ్మకాలు. అయినా ఒక ఆశ. గుడ్డి కన్నా మెల్ల నయం కదా అని. అతని బలహీనతలకు అతీతంగా మోహనరావుపై ఆశలు పెట్టుకొన్నాను. ఆశయం బలమైంది

అయితే, అది వ్యక్తిలోని మానసిక దౌర్బల్యానికి, అంతరంగపు మరుగుజ్జు తనానికి అతీతంగా ఎదుగుతుంది అనేది మనకు చరిత్ర చెప్పిన పాఠం. మోహనరావు గురించి నా ఆశా అదే.

సెప్టెంబరు 21-28

తెనాలి, నర్సరావుపేటల్లో జరిగిన మీటింగులు గొప్ప సంచలనాన్ని కలిగించాయి. పశువుల్ని, మేకల్ని మందలు, మందలుగా తోలినట్లుగా జనాన్ని తోలే మీటింగుల యుగంలో స్వచ్ఛందంగా అన్ని వేలమంది రావటం ఒక వింత. మోహనరావు గొప్ప వక్త. అక్కడొక ముక్క, ఇక్కడొక ముక్కా ముక్కున కరచుకుని, ఆ సమయానికి గొప్ప మేధావిలా ప్రత్యక్షం అవుతాడు. కాసేపు ఉపనిషత్తులంటాడు. కాసేపు దాస్ కాపిటల్ అంటాడు. శ్రీశ్రీని ధారాళంగా కోట్ చేస్తాడు. జాషువా పద్యాల్ని అలవోకగా పాడతాడు. సంఘటనలను రంగు రుచి కల పదార్థాలుగా మార్చగల కథాకథన శైలి. గుండెల్ని తాకే వ్యంగ్యం. మోహనరావు ఉపన్యాసం గొప్ప యుఫోరియాను ఇస్తుంది. ఈ మీటింగుల్లో ముందుగా కలిచేడు హత్యల్ని ప్రస్తావించేవాడు.

"వాళ్ళు దాన్ని యుద్ధం అంటున్నారు. రెండు కులాల మధ్య యుద్ధం! యుద్ధం అనేది పెద్ద మాట అనిపిస్తే దొమ్మీ అనండి అంటున్నారు. కానీ అది దాడి. నిదురిస్తున్న కనుపాపలపై పరపరమంటూ చీల్చుకుంటూ వెళ్ళినవి కత్తులూ, గొడ్డళ్ళే. అక్కడ తెగింది శిరస్సులూ, మొండాలే," అంటూ మొదలుపెడతాడు. కలిచేడు దురంతాల్ని తనదైన శైలిలో వివరిస్తాడు. అయ్యో అయ్యో అనే సానుభూతి, దు:ఖం, అరెరే, అనే ఆవేశం సభికుల్లో కలుగుతుంది. అదో హిప్నాటిక్ ట్రాన్స్. అదుగో అప్పుడు బయటపెడతాడు తన ప్రణాళికను. జనాభాలో మనదెంత శాతం అని లెక్కలు వేస్తాడు. ముస్లిం సోదరుల్ని కలుపుకొన్నామనుకో, మన బి.సి. సోదరుల్ని కూడా కలుపుకొన్నామనుకో, అప్పుడు లెక్కలేస్తే అంటాడు. అంతా కలిపి తొంభై శాతం అని తేల్చుతాడు. తొంభై శాతం ఉన్న మనం అల్ప సంఖ్యాకులుగా, పీడితులుగా ఎందుకుండాలి అంటాడు. అప్పుడు ప్రవక్తలా ముఖం పెడతాడు. అధికారమే మన చేతిలోకి వస్తే అనే స్వప్నాన్ని ఆవిష్క రిస్తాడు. కళ్ళు మూస్తేనే తప్ప కనబడని కలల పావురాల్ని మనముందు ఎగరేస్తాడు. ఇదంతా గొప్ప ఐంద్రజాలిక విద్య అనిపిస్తుంది. అయినా ఏదో ఆశ. ఈ ఆశ, నా జాతి మొత్తపు బలహీనతేమో?

సెప్టెంబరు 29 - అక్టోబరు 6

తెనాలి మీటింగు తర్వాత, 'భారత రాజకీయచరిత్రలో కొత్త శకం రానుందా?' అంటూ పేపర్లలో పతాక శీర్షికలు వచ్చాయి. 'రాష్ట్ర రాజకీయ వర్గాల్లో అలజడి' అంటూ సంపాదకీయాలు వచ్చాయి. ఆ తరువాత రెండు రోజులకు ప్రకాశం అనే రిటైర్డు

ఐ.ఎ.యస్. ఆఫీసరు మోహనరావును కలవడానికొచ్చాడు. 'ముస్సోరీలో చదును చెయ్య బడ్డ సారవంతమైన మేధ నాది,' అన్నాడు. 'నన్ను చెయ్యి కలపనివ్వండి, ముందుకు పోయే చోదకశక్తి మీది, వెనుక వ్యూహం నాది,' అన్నాడు. ఇద్దరూ కౌగలించుకుంటున్న దృశ్యాల్ని పేపర్లో పటం కట్టి ప్రచురించాయి. చూస్తుండగానే మోహనరావు డాక్టర్లు, లాయర్లు, సివిల్ సర్వెంట్లూ ఛోటా కవులు, మాజీ ఉద్యమకారులు మొత్తంగా యాభై అరవై మంది మేధావుల్ని వెంట తిప్పుకోగల నాయకుడయ్యాడు.

మోహనరావు బడా నాయకుడయ్యాడు. ఆయనకో పి.ఎ., బాడీగార్డులు మొద లైన హంగులు వచ్చాయి. 'కేశవదాసు నాకు బాడీగార్డుగా ఉంటాడు,' అంటూ నలుగురి తో చెప్పేడు. ఆ మాటలకు నేను నిజంగా సంబరపడ్డాను. నాకు అటువైపునో ఐ.ఎ.యస్. ఆఫీసరు, ఇటువైపునో డాక్టరు, వాళ్ళతో సమానంగా నేను నడవటం, అదేదో సినిమాలో పాటలాగా 'దొరుకునా ఇటువంటి సేవ?'

అక్టోబర్ 7-14

వినుకొండలో ఆరోజు రాత్రి బహిరంగసభ అయిపోయేసరికి పదకొండు గంట లైంది. గెస్ట్ హౌస్‌కెళ్ళి భోజనం చేసేసరికి పన్నెండు అయ్యింది. బయట వరండాలో పచార్లు చేస్తూ కొన్ని గద్దర్ పాటల్ని ప్రాక్టీస్ చేస్తుండగా "దాసు!" అంటూ మోహనరావు గొంతు వినబడింది. తలుపు తెరుచుకొని ఆయన గదిలోకి వెళితే వింత దృశ్యం కనిపిం చింది. ఎదురుగా టీపాయ్ మీద విస్కీసీసా, సోడాల గ్లాసులు ఉన్నాయి. రక్తం చిమ్మే గాయాల్లా ఉన్నాయి ఆయన కళ్ళు. "రా తమ్ముడూ! రా! ఇందా ఈ గ్లాసు తీసుకో! ఒక పెగ్గు వేసుకో!"

"అలవాటు లేదన్నా!"

"నాకు మాత్రం అలవాటుందా? ఈ మందే వేసుకోకపోతే గుండెల్లో రగిలే ఈ బాధలో నేనేమయ్యేవాడినో? తమ్ముడూ! మనదీ ఒక బతుకేనా? తప్పు చేసినవాళ్ళలా, మన ఉనికిని మనం చెప్పుకోడానికే భయంగా... తమ్ముడూ! కలిచేడు హత్యలు గురించి నువ్వు పాడుతుంటే గుండె చలించిపోయింది! నేను హంతకుణ్ని ఎందుకు కాలేక పొయ్యానా అని బాధపడ్డాను. తమ్ముడూ! కసి తీర్చుకుందాము రా! ఇంతకింతా! నువ్వు కానివ్వు. ఒక పెగ్గు వేసుకో! వేసుకొని ఇట్లా వచ్చి నా పక్కన కూర్చో... పర్లేదులే, రా!"

మోహనరావు నన్ను లాగి పక్కన కూర్చోపెట్టుకున్నాడు. బలవంతంగా గ్లాసు చేతికిచ్చి గుటక వెయ్యమన్నాడు. తప్పించుకోవడం కుదిరింది కాదు. గుటక వెయ్యగానే గొంతు అగ్గినిప్పు అయింది. కడుపులోపలి నుంచి ఏదో తోసుకువచ్చి భళ్ళున నేలపై పడింది. అక్కడ నేలపై సోఫాపై. మోహనరావు బట్టలపై జిగటజిగటగా పులిసిన వాసనతో... నన్ను మంచంపై పడుకోబెట్టి నాకు సపర్యలు చెయ్యటం నాకు గుర్తుంది. ఈ వినుకొండ

సభ నా జీవితంలో ఒక ముఖ్యమైన మలుపు. ఒకటి నేను మోహనరావుకు దగ్గరయ్యాను. రెండోది నేను మొదటిసారిగా మందు రుచి చూశాను. ఇరవైయేళ్ళ నా శరీరానికి విస్కీ చుక్కలు వింతైన హాయిని, మొరటుదనాన్ని అలవాటు చేశాయి.

అక్టోబరు 15-22

ఒక్కొక్క మీటింగుకు మోహనరావు చుట్టూ ఏర్పడ్డ 'ఆరా' విస్తృతం కావటం మొదలుపెట్టింది. "చూశావా తమ్ముడూ! ఇన్ని వేలమంది నన్ను తనవాడు అంటూ నెత్తిన పెట్టుకుంటున్నారు. వీళ్ళకేదయినా చెయ్యటంలో నా ప్రాణాల్ని సైతం పోగొట్టు కొంటే ఏం?" అన్నాడు ఒకరోజు. ఆ మాటలు నన్ను ఉద్దేశించి కాదు. ఒకానొక మూడ్ లోంచి అసంకల్పితంగా వచ్చిన మాటలవి. చుట్టూ ఉన్న జనం వినమ్రంగా ప్రవచనాన్ని వింటున్నట్లుగా చూశారు. ఆరాధనాపూర్వకమైన ఆ చూపులు మోహనరావుకు ఇష్టం. ఒకనొక 'మెస్సయా'లా తాను ప్రపంచానికి పరిచయం కావాలని ఆయన ఆరాటం. 'మెస్సయా'లు ఒక్కసారిగా ఆకాశం నుండి ఊడిపడరు. వాళ్ళ వెనుక నిరంతర సాధన, త్యాగం, సత్యాన్వేషణ ఉంటాయి. మోహనరావు గత జీవితంలో యివన్నీ ఉన్నాయంటే నమ్మబుద్ధి కావటం లేదు. ప్రస్తుత జీవితంలో మాత్రం మోహనరావు మెస్సయా అవతారానికి దగ్గరగానే ప్రవర్తిస్తున్నాడు. (మందు పుచ్చుకోవటం మినహా.)

అర్ధరాత్రి మోహనరావు గొంతు నుంచి మెస్సయా మార్కు మృదు వచనాలు కాక విలన్ల తాలుకు కరుకు కంఠోక్తుల్ని విని ఉలిక్కిపడి లేచాను. కిటికీలోంచి చూస్తే, భయానకదృశ్యం. కోటేసు అనే కుర్రవాణ్ణి స్తంభానికి కట్టివేసి, చెయిన్లతో బాదుతున్నారు. "ఛస్తావురా! లంజకొడకా! చెప్పరా చెప్పు!" అంటూ అరుస్తున్నాడు మోహనరావు. రక్త మోడుతున్న గాయాలుకానీ, ఆ హింసగానీ వాణ్ణి పెద్దగా కదిలించినట్టు లేదు. నోటివెంట మాట పెగలటం లేదు.

"వీణ్ణి తీసుకువెళ్ళి వెనకగదిలో కట్టివేసి ఉంచండి! చెప్పేదాకా పచ్చి మంచి నీళ్ళు కూడా ఇవ్వకండి! అంతంత దెబ్బలకు కూడా లొంగటం లేదే వీడు?" అంటూ మోహనరావు బెడ్‌రూమ్‌వైపు వెళ్ళిపోయాడు. కోటేసును ఈడ్చుకుంటూ లోపలికి తీసుకెళ్ళారు. ఆ రాత్రి మరి నాకు నిద్రపట్టలేదు. కోటేసు శరీరంపై గాయాలే కళ్ళ ముందు కదలాడుతున్నాయి. అంతకన్నా జకిల్ అండ్ మిస్టర్ హైడ్‌లాగా మోహనరావు ఈ రెండో అవతారం నన్ను వింత భయార్ణవంలోకి విసిరివేసింది.

మోహనరావు అంతరంగిక సిబ్బంది చాలా పెద్దది. మంత్రాంగం జరిపే జాను కవి. (ప్రకాశం, ఐ.ఎ.యస్. అంతరంగికుడి కిందకు రాడు). ఇద్దరు మధ్య వయసున్న డాక్టర్లు, స్నేహితుల్లాంటి సలహాదారులు. అంగరక్షకుల పేరుతో ఒక ఐదుగురు వున్నారు. (ఈ అంగరక్షకుల కేటగిరీలోకి నేను రాను). వీళ్ళు కాక అంతగా చదువురానివాళ్ళు,

సేవకుల్లాంటివాళ్ళు ఒక పదిమందిదాకా ఉంటారు. కోటేసు వాళ్ళలో ఒకడు. నిన్న మధ్యాహ్నం పార్టీకి విరాళంగా వచ్చిన లక్షరూపాయల డబ్బు బాంక్‌లో వేయమని కోటేసు కిచ్చారట. అందులో లక్షలేవు. తొంభైవేలే ఉన్నాయని వాడు తిరిగి వచ్చాడట. అదుగో అప్పట్నుంచి వాణ్ణి చిత్రహింసల పాలు చేస్తున్నారు. డబ్బు కాజేసేవాడినైతే ఆ లక్షా తీసుకొని పారిపోయేవాడిని కదా అని వాడి వాదం.

ఈ రాత్రి కూడా (అక్టోబరు 16) నిన్నటి సంఘటనల కొనసాగింపులా సాగింది. నడిజాము వేళలో 'అమ్మా!' అంటూ ఒక పెనుకేక పెరటిలోంచి వినబడింది. అది భయ విహ్వలతతో శరీరంలోంచి ప్రాణం విడిచిపోయే క్షణాల్లో వేసే కేకలా ఉంది. లోపల హడావుడిగా జనం అటూ ఇటూ పరుగెత్తడం నేను గమనిస్తూనే ఉన్నాను. మోహనరావు స్నేహితుడు డాక్టరు విజయకుమార్ రావటం కూడా గమనించాను.

"ఏమిటీ దారుణం! ఎట్లా జరిగింది? ఇంత భయానకమైన చిత్రహింస? ఎలా జరిగింది?"

"వీడు ప్రజల డబ్బు కాజేశాడు. చెప్పరా చెప్పు," అంటూ మోహనరావు గొంతు కంగారుగా వుంది.

"మీరేనా! మోహనరావుగారూ, మీరేనా? కలిచేడులోను, నీరుకొండలోను మన వాళ్ళను అతి భయంకరంగా చంపుతున్నారని సభల్లో వాపోయే మీరేనా? మోహనరావు గారూ ఏమిటిది?"

"డాక్టరు విజయ్! అయామ్ సారీ! ఇట్లా అవుతుందనుకోలేదు. ఒక అన్నగానే వాణ్ణి కోప్పడ్డాను. ఎలాగైనా వాణ్ణి కాపాడండి... లేనిపోని లంపటం..."

"అన్నగా కోప్పడటమంటే... చెయిన్లతో కొట్టడం, కాల్చి వాతలు పెట్టటం, మైగాడ్ ఎంత భయంకరమైన టార్చర్! ఎంత గొప్పగా ఊహించుకొన్నాను మీ గురించి, మా మధ్యన మరో అంబేద్కర్ పుట్టాడనుకొన్నామే..."

"ప్లీజ్ విజయ్! నా నిజాయితీని శంకించకండి! నా వాళ్ళను దొంగలుగా చూడలేని ఆవేదనలో..."

"చాలించండి మీ డైలాగులు... వాడికేమైనా అయ్యిందంటే మీ బ్రతుకును బజారు కీడుస్తాను," అంటూ కోటేసును వెంట తీసుకువెళ్ళాడు డాక్టర్ విజయ్.

కోటేసుకేమయిందో ఈరోజుకు కూడా (అక్టోబరు 17) తెలియలేదు. వాడు తేరు కునే వుంటాడనుకొంటున్నాను. డాక్టరు విజయ్‌కుమార్ మాత్రం ఆ తరువాత మోహన రావు అనుచరవర్గంలో మళ్ళీ కనబడలేదు.

మోహనరావు వ్యక్తిత్వం గురించిన సందేహాలు నన్ను కలవరపెడుతున్నాయి. మోహనరావు అంటే ఏమిటి? అతను కూడా ఒక మామూలు రాజకీయ నాయకుడేనా? లేక తన వాళ్ళ స్థితికి చలించి వాళ్ళకోసం పాటుపడుతున్న మెస్సయానా? తేల్చుకోలేక

పోతున్నాను. ఈ మోహనరావు త్యాగాలు కూడా తక్కువగా అంచనా వెయ్యలేము. ఉద్యోగాన్ని వదిలేశాడు. కుటుంబాన్ని పోగొట్టుకొన్నాడు. ఇప్పుడంటే ఇలా అనుచరవర్గం, అంగరక్షకులు ఉన్నారు కానీ ఒకప్పుడు అతని ప్రాణాల్ని తీయాలనే ప్రయత్నాలు జరిగాయి.

పోనీ మోహనరావు చెడ్డవాడే అనుకుంటే ఇన్ని వేలమంది ఇంతగా ఆరాధిస్తుంటే, ఆ స్పందనకు ఎంతటి కరడుకట్టిన స్వార్థపరుడైనా మారిపోతాడే, మోహనరావులో సైతం ఆ మార్పు కలగక ఉంటుందా?

డైరీలోని ఆ కాగితాలు చదివిన తరువాత హఠాత్తుగా మోహనరావుకు ఆ కుర్రవాడిపై కోపం వచ్చింది. ఇది డైరీనా? నాపై ఛార్జిషీటా అని పళ్ళు కొరుక్కున్నాడు. ఆ డైరీ పేజీల్ని ముక్కలు ముక్కలుగా చించి, పక్కనున్న మురికి కాలువలోకి విసిరి వేశాడు. తనకు వ్యతిరేకంగా ఉన్న చివరి సాక్ష్యాన్ని నాశనం చేసినట్లుగా తృప్తి చెందాడు.

తానిక మళ్ళీ ఉద్యమాన్ని నిర్మించవచ్చు. మళ్ళీ జనాన్ని సమీకరించాలి. వీలైతే మళ్ళీ ఇంకోసారి కలిచేడు వెళ్ళాలి అనుకున్నాడు. 'ఈసారి నా కార్యరంగం కలిచేడే. కలిచేడే నా ఆత్మ గృహం!' అనుకున్నాడు. 'నాకేమిటి ఈ దేశంలో ఏ దళిత నాయకుడికైనా కలిచేడు సందేశాన్నిచ్చే దేవాలయమే,' అని కూడా మనసులో అనున్నాడు.

పబ్లిక్ ఫోన్ దగ్గరకు వెళ్ళి కలిచేడుకు ఉదయాన్నే ఎన్ని గంటలకు బస్సు వుందో చెప్పమని ఫోన్ చేశాడు. టైమ్ నోట్ చేసుకొని మళ్ళీ దళిత సంగ్రామ్ పార్టీ కార్యాలయం వైపు బయలుదేరాడు.

3

ఉదయం పదిగంటల వేళ, దళిత సంగ్రామ పార్టీ ఆఫీసు. డెస్క్‌పై కూర్చుని ఉత్తరాలు రాసే కార్యక్రమాన్ని మొదలుపెట్టాడు మోహనరావు. లోకసభలోని దళిత, బి.సి., మైనారిటీల యం.పీ.లందరికీ పేరు పేరునా రాస్తున్న ఉత్తరాలు. రాస్తూ...రాస్తూనే ఉన్నాడు. ప్రస్తుతానికి తనొక్కడే. (గొప్ప ఉద్యమాలన్నీ ఒక్కడితోనే మొదలవుతాయి). నిన్నా మొన్నటిది ప్రాంతీయస్థాయిలో జరిగింది. ఇప్పుడిక జాతీయస్థాయిలో ఉద్యమాన్ని ఏర్పరచాలి అనుకొన్నాడు.

"ఆంధ్రదేశానికి చెందిన ప్రముఖ దళిత నాయకుడు మోహనరావు శుభాకాంక్ష లతో వ్రాయు ఉత్తరము. మీకు గుర్తు ఉండే ఉంటుంది. ఐదారు నెలల క్రితం ఆంధ్ర దేశాన్ని ఉర్రూతలూగించి అధికార పార్టీ చేత నీళ్ళు తాగించిన గొప్ప దళిత ఉద్యమానికి సంస్థాపక అధ్యక్షుణ్ణి నేను..." అట్లా తనను గురించి తాను గొప్పగా రాసుకోవటం ఎందుకో నచ్చలేదు మోహనరావుకు. కానీ తప్పదు. వాళ్ళకి తెలియాలి కదా! తనలోని అనంత జ్ఞానసంపద.

"జరిగిన విషయాలు కూడా చెప్పాలి. ఇంతటి మహా ఉద్యమం ఎందుకు నీరు కారి పోయిందో తెలుసుకోవాలని మీరనుకోవడం సహజమే! నిజానికి నా సమకాలీనులలో 'హోవర్డు ఫాస్ట్'లాంటి నవలాకారుడుంటే 'స్పార్టకస్'లాంటి గొప్ప నవలకు కావలసినంత గొప్ప ఉద్వేగభరితమైన సంఘటన ఈ ఉద్యమం. ఆనాడు స్పార్టకస్ ఓడిపొయ్యాడు. ఇవ్వాళ మోహనరావు కూడా, అదీ పోలిక. అయితే అప్పుడు స్పార్టకస్ చచ్చిపోయాడు. కానీ నేనింకా బ్రతికే ఉన్నాను. అందుకే మరో గొప్ప ఉద్యమాన్ని నిర్మించుకోగలననే నమ్మకం నాకుంది. ముందు అసలప్పుడేం జరిగిందీ మీకు వివరిస్తాను.

"వెలుగుపాలెం బడిపంతులు ఉద్యోగం మానివేసి గుంటూరు చేరాను. (నేను భార్య చేత వదిలివేయబడ్డవాణ్ణి. వివరాలు అప్రస్తుతం.) గుంటూరు నా స్పిరుట్యువల్ హోమ్. సుమారు ఆరునెలలపాటు దళితులతో (హరిజనులు అని రిఫర్ చెయ్యటం నాకిష్టం లేదు) చర్చించాను. అంబేద్కరు తరువాత మళ్ళీ అంత గొప్ప నాయకుడు మనలో ఎందుకు ఉదయించలేదు? ఆఫ్రికన్ దేశాల్లో, లాటిన్ అమెరికన్ దేశాల్లో అణగారిన ఆర్తులందరూ పోరాటాన్ని చేస్తుంటే మనం ఎందుకు ఈ బానిసత్వాన్నీ, సామాజికహింసనీ ఇలాగే భరిస్తున్నాము? అని ప్రశ్న వేశాను. నేను కలుసుకున్న వాళ్ళలో టీచర్లు, ప్రొఫెసర్లు, డాక్టర్లు, సివిల్ సర్వెంట్లు, ఒకరేమిటి అన్నిరంగాలకు చెందిన నిష్ణాతులున్నారు. పరిస్థితులింకా పక్వం కాలేదన్నారు. జీవఫలం కాస్త వగరుగా మారిందేమో కానీ చేదుగా మారలేదన్నారు. మనవాళ్ళు మానసికంగా సిద్ధంగా లేరన్నారు.

"మనలో ఐకమత్యం ఎక్కడేడ్చింది అని ఇంకొందరు అన్నారు. ఒక ఎమ్మెల్యేని కలిశాను. 'అయినా మనకిప్పుడేమైంది. మనకిప్పుడు రిజర్వేషన్లు ఉన్నాయి. స్కీములున్నాయి. యోజనలున్నాయి. దుఃఖం ఉన్నచోటే కదా పోరాటం,' అన్నాడు.

"అయితే ఆరోజే విజయవాడ ఇంజనీరింగ్ కాలేజీలో ఒక దళిత విద్యార్థి ఆత్మహత్య చేసుకున్నాడు, కులం పేరుతో జరిగిన మానసిక హింసను తట్టుకోలేక.

"మిత్రుడా! ఈ సోకాల్డ్ మేధావులందర్నీ కాలితో ఓ తన్నుతన్ని, ఆరోజే నా పోరాటం మొదలుపెట్టాను. యాభైమంది కుర్రవాళ్ళతో విజయవాడ వీధుల్లో జరిపిన ఆ పోరాటమే, ఆంధ్రదేశంలో గొప్ప ఉద్యమానికి నాంది పలికింది.

"ఉత్తేజం, అధ్యయనం, ఏకీకరణ నా మూలసూత్రాలు. నా ఆశలన్నీ కుర్రవాళ్ళ మీదే. వాళ్ళే మన సంపద, మన ఆయుధాలు.

"ఆ మరుసటి రోజు విజయవాడలో బ్రైస్‌లో వెళుతున్న నన్ను కిందకు లాగికొట్టి, స్పృహలేని స్థితిలో ఫుట్‌పాత్‌పై విసిరేశారు వాళ్ళు. ఎవరు? ఇంకెవరు మన శత్రువులు. మన శత్రువులు పోలీసుల్లో ఉన్నారు. అగ్రకుల మేధావుల్లో ఉన్నారు. (చిత్రంగా వాళ్ళెవరూ ఇంజనీరింగ్ కాలేజికి చెందిన వాళ్ళు కాదు.)

"విజయవాడలో ఆ మరుసటిరోజు బంద్ జరిగింది. ముందు బంద్‌నెవరూ లక్ష్యపెట్టలేదు. ఒక షాపును పగలగొట్టమన్నాను. ఒక బస్సును తగలబెట్టమన్నాను. అప్పుడు రెస్పాన్సు చెప్పమన్నాను. ఎక్కడ షాపులక్కడ ధన్‌ధన్‌మని మూసివేశారు. అప్పుడు నాలోపలి నేత్రం తెరుచుకుంది. ఒక సమాధానం దొరికింది. హింసకు సమాధానం హింసేనని.

"ఆ తరువాత నేను పాదయాత్రలు చేశాను. పల్లెపల్లెకీ తిరిగాను. కులపెద్దల్ని కలిశాను. ఫాదరీల్ని కలిశాను. బడిపంతుళ్ళని కలిశాను. వాళ్లందరిలో ఒక సామాన్య లక్షణం నాకు కనిపించింది.

"ఆత్మగౌరవాన్ని పోగొట్టుకోవటం! స్పష్టమైన అవగాహన లేకపోవటం!

"మనం కొద్దికొద్దిగా చనిపోతూ, ఆ చావునే జీవితం అనుకుంటున్నాం. (ఈ పోలిక బాగా లేకపోతే) మన జీవితాలు కక్కసుదొడ్లలా ఉన్నాయి. ఈ కక్కసుదొడ్డిలోకి పోవటం రావటమే జీవితం అనుకుంటున్నాం. మన జీవితాలకు మరో పేరు డెత్... డయేరియా...

అంతవరకూ రాసి మోహనరావు తృప్తిగా నవ్వుకున్నాడు. 'ఎంత గొప్ప సిమిలీ! ప్రపంచంలోని గొప్ప గొప్ప నాయకులంతా కవులేనట. మావో కవి! లెనిన్ కవి! అంబేద్కర్‌లో కవితాంశ ఉంది. నాలో కూడా!' అని అనుకున్నాడు మోహనరావు.

ఉత్తరాన్ని అక్కడితో ఆపివేశాడు. ఇవి ఉత్తరాలు కావు. చరిత్రాత్మకమైన డాక్యుమెంట్లు. వీటిని శ్రద్ధగా రోజుల తరబడి రాయాలి అనుకున్నాడు. మోహనరావుకు తృప్తిగా ఉంది. 'గొప్ప కార్యరంగాన్ని సిద్ధపరిచాను,' అని అనిపించింది.

హఠాత్తుగా అతనికి కాస్త విస్కీ తాగితే బాగుండు అనిపించింది. రాణీదేవిని ముద్దు పెట్టుకోవాలనిపించింది. విస్కీ కాదు కానీ రాణీని కలుసుకోవాలి. ముద్దుకాదు కానీ ఆమె శాశ్వతంగా నాతో జీవిస్తుందేమో అడగాలి అనుకున్నాడు. అలా అనుకొని విసురుగా లేచి, చెప్పులు వేసుకొని రోడ్డుపైకి ఉరికాడు.

వేగంగా, ఉధృతంగా, ఒకానొక ఉన్మాదంలాగా నడుస్తున్నాడు.

ఆరోజుల్లో (ఎంత, అయిదునెలలు కూడా కాలేదు) ఇద్దరూ కలిసి ఒక గదిలోనే ఉండేవాళ్ళు. కటౌట్లు, బ్యానర్లు, పోస్టర్లు ఉన్న ఇరుకుగదిలోనే ఇద్దరూ గడిపేవాళ్ళు. రాత్రి పొడవునా ఆమె శరీరం అతనికి వింత ఉత్సాహాన్ని, నిషానీ ఇస్తూనే ఉండేది. అలాంటి పారవశ్యపు క్షణాల్లోనే ఆమె కళ్ళ నుండి దు:ఖం, కోపం, పాపభీతి బొట్లు బొట్లుగా రాలి, అతని నగ్న శరీరాన్ని తడిపేవి (ఆమెకో భర్తా, ఏడేళ్ళ పిల్లవాడు ఉన్నారు). ఉదయం అవుతూనే ఆమెతో ఈ అనుబంధం ముగిసిపోతుంది. మంగళసూత్రం, నుదుటిపై బొట్టు, ఒంటి చుట్టూ కప్పుకున్న చీర చెంగు, ఆమె గౌరవనీయమైన మహిళా కార్యకర్తగా రూపాంతరం చెందుతుంది. ప్రెస్ రిపోర్టులు, పబ్లిక్ రిలేషన్లు అంటూ వేరే జీవితంలోకి వెళ్ళిపోతుంది.

"టిఫిను చేసి వెళ్ళొచ్చు కదా!" అంటాడు.

"లేదు సర్! ఆలస్యం అవుతుంది. అవతల విలేకర్లు వస్తారు," అంటుంది.

ఆమెకీ ఉద్యమం గురించి గొప్ప ఆశలున్నాయి. ఆమె కనురెప్పల్ని కెలికితే, అన్నీ కలలే. మోహనరావు మంత్రిగా, తను అతని పి.ఎ.గా లేదా మోహనరావు ముఖ్య మంత్రిగా, తను డిప్యూటీ మంత్రిగా... ఆమె చరచరా వెళ్ళిపోయింది కలలపై నడుచుకుంటూ.

మోహనరావు రాణి గురించిన ఆలోచనల్లో పడి ఎదురుగా వస్తున్న ఆటోని గుద్దుకున్నాడు. మోకాలి చిప్ప 'ఫట్'మంది. అబ్బా అనుకొన్నాడు.

ఒకరోజు ఏం జరిగిందీ...

"హెల్ప్ మి!" అంటూ రాణి వచ్చింది.

"ఏం జరిగింది?"

"అతను నన్ను చితకబాదాడు?" ఏడుస్తోంది. "చూడు!" అంటూ వెనక్కి తిరిగింది. వీపు నిండా బెల్టు వాతలు.

"కాసేపు రెస్ట్ తీసుకో!"

"మనం పెళ్ళి చేసుకుందాం!" రాణి తీవ్ర స్వరంతో.

"ఇప్పుడు కాదు..." అదే తీవ్రతతో మోహనరావు.

"ముందు ఎలక్షన్లు కానివ్వు..."

"ఈలోగా అతను నన్ను చంపేస్తాడు.." రాణి ముఖాన్ని చేతుల్తో కప్పుకొని పెద్దగా ఏడుస్తోంది. "నా పాపాలకు నేను అనుభవిస్తున్న శిక్ష యిది..." మధ్యమధ్యలో స్వగతాలు.

రోడ్డుపై నడుస్తున్న మోహనరావు ఈ జ్ఞాపకాల్ని, ఇక్కడితో హఠాత్తుగా ఆపివేశాడు. రాణి గురించి అతని జ్ఞాపకాలన్నీ సరిగ్గా ఈ సంఘటన దగ్గరే ఆగిపోవాలని అతని కోరిక. కనీసం, తన జ్ఞాపకాల గుట్టల్లోంచి ఆ తరువాత జరిగిన సంఘటనలన్నీ పెరికి వేయాలని అతని ప్రయత్నం.

'రాణి ఉరిపోసుకొని చనిపోయింది...' ఈ వార్తను వినకుండా ఉండాలనీ, విననట్లు ఉండాలనీ....

బ్రాడీపేట ఆరోలైను వచ్చింది. ఎనిమిదవ ఇల్లు. పెచ్చులూడిన గోడలు. పెంకులు కప్పిన వరండా. అడ్డదిడ్డంగా వేసిన చెక్కకుర్చీలు. ఏమని అడగాలి? నీ భార్య ఏదని అడగాలా? అక్కడే ఆ పంచలో పడుకోబెట్టారు. పూలమాల కూడా వేశాడు తను.

'ద్రోహం! దగా!' లోలోపల గొణుక్కున్నాడు మోహనరావు.

"ఎవరది?" లోపల నుంచి ఎవరిదో కంఠం.

పారిపోతున్నట్లుగా గబగబా బయటకు నడిచాడు.

అంత ఎండలోనూ రోడ్డుపై పిల్లలెవరో ఆడుకుంటున్నారు. దూరంగా చర్చిలో నుంచి ఠంగ్ ఠంగ్ మని గంటలు వినిపిస్తున్నాయి. పాలప్యాకెట్ల కోసం బూత్ ముందర

క్యూ పెరిగిపోతోంది. కుష్టువాళ్ళ గుంపు ఒకటి, 'ధర్మం చెయ్యండి,' అనే బ్యానర్ని ముందు పెట్టుకొని రోడ్డుపైకి చొచ్చు కొని వస్తోంది.

"నా ప్రియమైన రాణీ! నీ ఆత్మకు శాంతి కలుగుగాక!"

"నీ కరకుబారిన, కొంచెం వయసు మళ్ళిన (ముప్పయి ఆరేళ్ళ) పెదవుల్ని ముద్దు పెట్టుకోవాలని నేను వస్తే, నువ్వేమో మృత్యువునే ముద్దు పెట్టుకొన్నావు"

"ఇప్పుడు నువ్వుంటే ఎంత బాగుండేది? ఈ ఉత్తరాలు, ఈ కాంటాక్ట్‌లు, ఈ ప్రణాళికలు, ఈ పురిటి నొప్పుల కృత్యాద్యవస్థను నీ చేతిలో పెట్టేవాణ్ణి గదా!"

"దేవుడు అంటే స్పందనలు తెలియని ఒకనొక దృగ్విషయం (ఫినోమినా)."

అట్లా తనలో తాను సంభాషించుకుంటూ మళ్ళీ తన బొరియలోకి, దళిత సంగ్రామ్ పార్టీ కార్యాలయంలోకి పునఃప్రయాణించాడు మోహనరావు.

4

టెలిఫోన్ మోగింది. నాలుగు నెలల పదిహేను రోజుల తరువాత మోగుతోందా టెలిఫోను. నాలుగు నెలలుగా బిల్లులు కట్టటం లేదు. కనెక్షన్ పీకేసి ఉంటారనుకున్నాడు మోహనరావు. కానీ ఈవేళ అది మోగుతోంది. ట్రింగ్... ట్రింగ్... ఒక్కొక్క ట్రింగ్ ట్రింగ్‌కీ అతనిలోని ఎడ్రినాలిన్ పెరుగు తోంది. విసుగ్గా, అసహనంగా ఫోన్ ఎత్తగానే మాలతి గొంతు వినబడింది. ఆహ్లాదకరమైన స్వరం. జీవితంపై గొప్ప ఆశను కలిగించే స్వరం. టెలిఫోన్ వైర్లలోంచి, అతని చెవుల్లోకి ప్రయాణిస్తున్న విద్యుత్తేజంలా మాలతి స్వరం. దళితవాద, స్త్రీవాద, తీవ్రవాద - పాతికేళ్ళయినా లేని, సెంటిమెంట్లు బొత్తిగా లేని మాలతి.

"హలో మోహనరావుగారా? 363486 నెంబరేనా?"

"ఇది దళిత సంగ్రామ పార్టీ ఆఫీసు."

"మీరేనా! ఎట్లా ఉన్నారు?"

"దళిత సంగ్రామ పార్టీ వ్యవస్థాపక అధ్యక్షుణ్ణి మాట్లాడుతున్నాను."

"ఆరోగ్యం ఎలా ఉంది? ఎప్పుడు డిశ్చార్జి చేశారు?"

"నేనేం జబ్బు పడలేదే?"

"ఆ మధ్య మిమ్మల్ని సైకియాట్రిస్టు దగ్గర చూశామని, స్నేహితులు చెప్పారు. ఇప్పుడు కోలుకున్నట్లేనా?

"నేను కాదు! మరో మోహనరావు ఏమో?"

'ఏమిటీమె ఉద్దేశం. మోహనరావు దళితుల్ని వెన్నుపోటు పొడిచాడని ఆవాళ నామీద కత్తి కట్టింది. ఇప్పుడేమో మోహనరావు పిచ్చివాడయ్యాడంటూ ప్రచారం చేస్తోంది. ఈ లేడీ గోబెల్స్ ప్రచారాన్ని ఖండించాలి. ఈవిడికే కాదు, నాకూ నా దళిత సోదరులపై అవ్యాజమైన అనురాగం ఉందని ఖచ్చితంగా చెప్పాలి. పోరాటం ఈవిడ ఒక్కతె సొత్తు కాదని కూడా తెలియజెయ్యాలి,' అనుకున్నాడు మోహనరావు.

"మోహనరావుగారూ..."

"వింటున్నాను. మీ తరహా రాజకీయాలు కానీ, మీ తరహా దుష్ప్రచారాలు గానీ నాకు నచ్చ లేదని ఖండితంగా చెబుతున్నాను. మీకు ప్రజాస్వామ్యం మీద నమ్మకం లేదు. నాకు మీమీద నమ్మకం లేదు. దట్సాల్!"

"కొన్నాళ్ళు ఎవరైనా బంధువుల ఇళ్ళకు వెళ్ళి..."

"మీరు నన్ను అవమానిస్తున్నారు. వాస్తవాల నుండి పారిపొమ్మని నాకు సలహా ఇస్తున్నారా?"

"మీరు ఒక్కళ్లే ఉండడం, ఈ నిరాశ, ఈ అనారోగ్యం వీటి నుంచి మీరు బయటపడాలి. మీరు మళ్ళీ జనం మధ్యకు వచ్చి ఉద్యమానికి ఆసరాగా ఉంటారని నా ఆశ."

'నేను చాలా ఇంప్రూవ్ అయ్యాను. 'లార్గాక్ టైల్' టాబ్లెట్లు ఇప్పుడు మూడేసు కుంటున్నాను. వచ్చే వారం నుంచి రెండే చాలన్నాడు డాక్టరు. ఆపై నెల రోజులకొక్కటి. ఆ తరువాతి నెల ఫ్రీ... ఫ్రీడం... స్వేచ్ఛ,' అని ఆమెకు చెప్పాలనించింది మోహనరావుకు. కానీ చెప్పలేదు. చెప్పకూడదు అనుకున్నాడు.

"వింటున్నారా?" మాలతి అడుగుతోంది.

"ఆ..."

"పోనీ మీ భార్య దగ్గరకు వెళ్ళి కొన్నాళ్ళు..."

నాన్సెన్స్! నా గురించి మీకెందుకింత అదుర్దా అని పెద్దగా అరవబోయి, "అసలు జైల్లో ఉండవల్సిన దానివి బయట ఎట్లా ఉన్నావు..." అంటూ ప్రశ్నించాడు.

"పెరోల్ పై బయటికి వచ్చాం."

"మీ హత్యారాజకీయాల్ని నేను తీవ్రంగా ఖండిస్తున్నాను. ఇలాంటి తీవ్రవాదం వల్లనే ఉవ్వెత్తున లేచిన దళిత ఉద్యమం చప్పున చల్లారిపోయింది. మీరు ఉద్యమ ద్రోహులు."

"ఈ పోస్టుమార్టం కార్యక్రమం ఇప్పుడు కాదు. మీ ఆరోగ్యం చక్కబడ్డాక అప్పుడు చర్చించు కుందాం!"

"టైము అయిపోయింది! ఇక ఫోన్ పెట్టేస్తాను. రాయవలసిన ఉత్తరాలు చాలా ఉన్నాయి. జీవితకథల రచన అట్లాగే ఉంది. ముప్పయి ఏడవ అధ్యాయం పూర్తి కానేలేదు. మీరు మనసు మార్చుకొని ప్రజాస్వామ్య పద్ధతులలోకి వస్తే నాకు కబురు చేయండి. మా పార్టీలోకి మిమ్మల్ని హృదయపూర్వకంగా ఆహ్వానిస్తాను," అంటూ ఫోన్ పెట్టేశాడు మోహనరావు.

కామ్రేడ్ మాలతి! 'దళితులపై అత్యాచారాలు- ఒక నివేదిక' అనే నీ పుస్తకం చదివేను. గొప్ప విశ్లేషణ. నీ పరిశోధనల్లో నిజం ఉంది. ఆర్థిక స్థితిగతులు మారాలన్నావు.

భూమిపై హక్కు రావాలన్నావు. దళితుల్లో పెరుగుతున్న ఆత్మ విశ్వాసం సహించలేకే అగ్రకులాలు ఈ దాడుల్ని చేస్తున్నాయన్నావు. అవన్నీ ఒప్పుకుంటున్నాను. కానీ దళిత ఉద్యమం, దళిత విముక్తి అనేవి తాత్కాలిక ఉద్యమాలు అనే వాదం మాత్రం నేను అంగీకరించను. ఒక అంతిమ పోరాటంలో కలియవలసిన చిన్న ప్రవాహం అనే వాదాన్ని నేను ఒప్పుకోను.

'కానీ, అదిసరే, జీవితాన్ని ఇలా జైలుపాలు చేసుకున్నావే? త్యాగమూర్తి అని పించుకోవాలనా? చదువుని, తల్లిదండ్రుల్ని, కలలు పూసే పాతికేళ్ళను కాలదన్నుకొని... చూడమ్మాయి! ఎందుకో నువ్వంటే నాకు గౌరవం కలుగుతోంది,' అని మనసులో అను కున్నాడు మోహనరావు.

హఠాత్తుగా ఏదో గుర్తు కొచ్చినవాడిలా లేచి ఆఫీసుకు తాళం వేసి కేశవదాసు ఇంటివైపు బయల్దేరాడు. దాసు తండ్రి ఇంటిలోనే ఉన్నాడు. ఏమిటిలా వచ్చావు అన్నట్టుగా చూశాడాయన.

"ఎట్లా ఉన్నారో చూసిపోదామని వచ్చాను," అన్నాడు మోహనరావు.

"లోపలికిరా! మధ్యాహ్నం అన్నమేదయినా తిన్నావా?" అని లోపలున్న భార్యను పిలిచాడు. "మేరీ! అయనొచ్చాడు. అన్నం తింటాడేమో అడుగు!" అని చెప్పి బయటకు వెళ్ళాడు.

అటూ ఇటూ కలియచూశాడు మోహనరావు. ఎర్రడైరీ కనిపించింది. దాన్ని తీసుకొని బయటకు వచ్చాడు. మాలతి గురించి పేజీల కోసం వెతికాడు. రెండు మూడు చోట్ల కనిపించింది. వాటిని పర్రుమని చింపబోయి, దాసు వాళ్ళ అమ్మ రావటం చూసి ఆగిపోయాడు. "రాయ్యా! కాస్త అన్నం తిందువుగానీ..." అంటూ లోపలికి పిలిచింది.

"ఇప్పుడు కాదులే, ముఖ్యమైన ఉత్తరాలు కొన్ని రాయాలి," అంటూ ఎర్రడైరీ పట్టుకొని అలాగే రోడ్డుపైకి వచ్చాడు. ఆత్రుతగా డైరీ తెరిచి, మాలతి గురించి రాసిన పేజీల్ని చదవటం మొదలుపెట్టాడు.

నవంబరు 6-13

ఆరోజు ఉదయం 'ది అర్ఫన్స్ ఆఫ్ కలిచేడు ఆన్ ది మార్చ్' అంటూ ఇంగ్లీషు పేపర్లో వచ్చిన వార్త మోహనరావును బాగా కలవరపెట్టింది. పదిమంది పిల్లలు, అంతా ఆరేళ్ళ నుండి పదేళ్ళదాకా ఉన్నవాళ్ళు. గుంటూరు కలెక్టరాఫీసు ముందు నిరాహారదీక్ష శిబిరాన్ని ఏర్పాటుచెయ్యటం గురించిన వార్త అది. మాలతి అనే సోషల్ వర్కర్‌ను పోలీసులు అరెస్టు చెయ్యడంపై నిరసనగా ఈ పిల్లలు కలెక్టరాఫీసు ముందు బైఠాయిం చారు. వీళ్ళకు మద్దతుగా కలిచేడు దళితులు కొందరు, మరికొందరు పౌరహక్కుల

సంఘం వాళ్ళు కూడా అక్కడ చేరారు. మేం అక్కడకు వెళ్ళేసరికి వాతావరణం చాలా ఉద్రిక్తంగా ఉంది.

లాఠీలు పదును చూసుకుంటూ పోలీసులు. లాఠీఛార్జీ చేస్తే దాని ప్రభావం ఎట్లా ఉంటుందనే ఆలోచనతో సబ్ కలెక్టరు (సరిత ఆనందన్) ఉన్నారు. రోడ్డంతా నినాదాల హోరు. యుద్ధం మధ్యలోకి గీతాచార్యుడిలా మోహనరావు ప్రవేశించాడు. పాలుగారే చెక్కిళ్ళు దీనవదనాల్తో శిబిరంలో పిల్లల్ని చూస్తే కళ్ళలో నీళ్ళు తిరిగాయి. వాళ్ళ ముఖాలు ఉద్వేగరహితంగా, నిర్మలంగా ఉన్నాయి. పొలాల మధ్యన చీడపట్టి పూలుపూయటం ఆగిపోయిన మొక్కలు కొన్ని ఉంటాయి. అట్లా ఉన్నాయా పిల్లల ముఖాలు.

"ముందా పిల్లలతో దీక్ష విరమింపజేయండి! తరువాత విషయాన్ని సావధానంగా చర్చించుకుందాం!" సబ్-కలెక్టరు ఇంగ్లీషులో అభ్యర్థిస్తోంది. ఆ మాటలకు ప్రతిస్పందన గా, "అనాథ పిల్లలపై పోలీసుల జులుం నశించాలి!" అంటూ పెద్దగా నినాదం ఒకటి కెరటంలా లేచింది.

"ప్లీజ్! నా మాట వినండి. పంతాలకు పోకండి! ఉదయం నుండి నిరాహారంగా ఉన్నారా పిల్లలు. వాళ్ళకేమయినా అయితే మనం అందరం సిగ్గుతో తలదించుకోవాల్సి వస్తుంది," సబ్- కలెక్టరు ముఖంలో నిజాయితీ.

"అందుకే ఆ పిల్లల తల్లిని వాళ్లకు అప్పజెప్పండి!" అంటూ జనం అరిచారు.

"ఇది దేశమా? వల్లకాడా? అనాథ పిల్లల్ని ఆదుకొని, వాళ్ళకోసం సర్వం త్యాగం చేసేవాళ్ళను, 'టాడా' కిందా, యాంటీ గుండా ఆక్టు కిందా అరెస్టు చేసే దేశం, మనం బోస్నియా గురించో, మరో దేశం గురించో, అక్కడ పౌరహక్కులు లేవని వాపోవటం ఎంత హాస్యాస్పదం? మీ పోలీసులకు సోషల్ వర్కర్లంటే పడదు. నాన్ గవర్నమెంట్ ఆర్గనైజేషన్లంటే పడదు. ఆఖరికి ఉచితంగా పల్లెల్లో వైద్యం చేసే డాక్టర్లపైనా అను మానమే. ఎవడు ప్రజల గురించి మంచిగా స్పందించినా వాడో ఉగ్రవాది. కాస్తంత కరుణా, మానవత్వం ఉన్నవాళ్ళని చంపివేసి, ఆ తరువాత మిగిలిన శ్మశానాన్ని తలాకాస్త పీక్కు తినండి!" కసిగా, ఆవేదనగా మాట్లాడేడు ఒక నలభైయేళ్ళ మనిషి. (ఆయన పౌరహక్కుల సంఘపు సెక్రటరీ అని తరువాత తెలిసింది.)

అప్పటివరకు విషయం అంతుపట్టక అటూ ఇటూ తిరుగుతున్న మోహనరావు రంగంలోకి వచ్చాడు. దీక్షా శిబిరంలోకి వెళ్ళి పిల్లల వద్ద కాసేపు కూర్చున్నాడు. చూస్తుండ గానే మోహనరావు ముఖంలో దు:ఖం పొంగుకొచ్చింది. వాళ్ళలో ఒక పిల్లవాణ్ణి దగ్గరకు తీసుకొని, గుండెలకు హత్తుకొని, పొగిలిపొగిలి ఏడ్చాడు. నాకెందుకో ఆ దృశ్యం కృతకం గా, నాటకీయంగా అనిపించింది. అటు పక్కన కూర్చున్న కలిచేడు ఆడవాళ్ళు మాత్రం చలించిపోయారు. వాళ్ళు చీర చెంగులతో కళ్ళు వత్తుకోవటం ప్రారంభించారు.

"నన్ను మోహనరావు అంటారు. దళిత సంగ్రామ పార్టీ అధ్యక్షుణ్ణి. చెప్పండి! మాలతమ్మను ఎందుకు అరెస్టు చేశారు. అసలు మీ ఉద్దేశం ఏమిటో చెప్పండి? మీ అధికారం, మీ తుపాకులు, మీ మూర్ఖబలాన్ని ఉపయోగించి, మమ్మల్ని హతమార్చ డమేనా మీ ఉద్దేశం? సరే అయితే కానివ్వండి. మీ పోలీసుల్ని ట్రిగ్గర్ నొక్కమనండి. ముందు నాతో మొదలుపెట్టండి. ఆపైన పాలుగారే పసిపిల్లలు, వాళ్ళనుకూడా చంపండి! మొత్తం దళితులందర్నీ చంపి పారెయ్యండి. వాడవాడలా ఒక జలియన్‌వాలాబాగ్‌లా చెయ్యండి. ఆ తరువాత దీన్ని దళితరహిత దేశంగా, బ్రాహ్మణవాద దేశంగా ప్రకటించు కోండి," అంటూ వెనుకనున్న కలిచేడు ఆడవాళ్ళ దగ్గరకు వెళ్ళి, "అమ్మలారా! దినదినం చచ్చే కంటే ఒక్కసారే చద్దాం. అందరూ ముందుకు రండి! ఇవాళ పోతే రేపటికి రెండు," మెల్లగా మొదలుపెట్టి క్రమంగా శ్రుతి పెంచి, చివరకు వచ్చేసరికి పెనుగర్జనలా పురిమాడు మోహనరావు.

సబ్-కలెక్టరుకిది ఊహించని దాడి. బిక్క చచ్చిపోయింది. "ప్లీజ్! డోంట్ క్రియేట్ లా అండ్ ఆర్డర్ ప్రాబ్లమ్! ప్రజాస్వామ్య పద్ధతుల్లో ఈ సమస్యను పరిష్కరిద్దాం. నా గదికి రండి. ఎస్.పి.ని కూడా రమ్మంటాను," అంది సబ్ కలెక్టర్.

"మేడమ్! చర్చలు, శాంతి విధానాలపై మన పోలీసులకు ఏనాడో నమ్మకం పోయింది. సమస్యల్ని చర్చల ద్వారా పరిష్కరించుకునే రోజుల్ని దాటి చాలా ముందు కొచ్చాము! ఈ చర్చలేవో మీరే కానివ్వండి! గంట టైమిస్తున్నాను. గంటలోపల మాలతి బయటకు రాకపోతే, పిల్లల నిరాహార దీక్ష అలా ఉంచండి. నేను సజీవంగా ఆత్మాహుతి చేసుకుంటాను," అంటూ మౌనంగా పిల్లలున్న శిబిరంవైపు వెళ్ళి వాళ్ళమధ్యన బోధి సత్వుడిలా కూర్చున్నాడు. అక్కడున్న పౌరసంఘాల వాళ్ళు, విద్యార్థి సంఘాలవాళ్ళు ఒక్కసారిగా ట్రాన్సుడిపోయారు. సబ్ కలెక్టరు హడావుడిగా లోపలికి వెళ్ళింది.

మోహనరావు నావైపు తిరిగి, "తమ్ముడూ! ఒకపాట అందుకో!" అన్నాడు. నాకెందుకో గొంతు పెగల్లేదు. హఠాత్తుగా, నాటకీయంగా ఒక పాట పాడటం అది కథల్లోనో, సినిమాల్లోనో సాధ్యం కానీ, ఇలా ఇంతమంది ముందు, ఎలా పాడగలను. అయినా అన్న ఆజ్ఞ. 'వినుడి వినుడీ! కలిచేడు దళితుల గాథ!' అంటూ మెల్లగా పాట ఎత్తుకున్నాను. వందలసార్లు పాడిన పాట. అన్నిసార్లూ కనబడని విషాదమేదో నా కళ్ళలో నీళ్ళు తెప్పించి, నన్ను వివశుణ్ణి చేయటం నాకిప్పటికీ వింతే!

మాలతిని విడుదల చెయ్యడానికి ఒప్పుకున్నట్లు సబ్-కలెక్టరు కబురు పంపింది. నినాదాల మధ్య మోహనరావు మరోసారి తన ఉపన్యాసపు ఇంద్రజాలాన్ని జనంపై ప్రదర్శించటం మొదలుపెట్టాడు. మోహనరావు పదును మాటల్ని చీల్చుకుంటూ కళ్ళముందు సాక్షాత్కరించిన స్త్రీమూర్తి రూపం నన్ను వివశుణ్ణి చేసింది. ఆమె ముఖంలో

ఎంత శాంతి! ఎంత దయ! ఎంతటి అమ్మతనం. అకల్మషమైన జలాశయంలా అనిపించింది ఆమె.

తన సర్వస్వాన్ని వదులుకొని వచ్చి, కలిచేడులో నివాసం ఏర్పరచుకొని, తల్లులు, తండ్రులు చనిపోయిన పిల్లల కోసం 'ఆశ' అనే అభయధామాన్ని ఏర్పాటుచేసి, ప్రభుత్వం యిచ్చిన ఆర్థిక సహాయాన్ని 'ఛీ పో!' అనిపించి ఆడవాళ్ళతో కుటీర పరిశ్రమల్ని ఏర్పాటుచేయించి... ఇంతా చేసి ఈ మాలతి వయస్సు పాతికేళ్లే.

చుట్టూ మూగిన పిల్లల్ని ప్రేమగా దగ్గరకు తీసుకుంటూ, వాళ్ళలో మరీ చిన్న పిల్లను ఎత్తుకొని ముద్దాడి, ఆడవాళ్ళతో, "చాలా హడావుడి చేశారక్కా!" అంటూ ప్రేమగా కృతజ్ఞతలు చెప్పి, పౌర హక్కుల నాయకులతో, "ఇంత త్వరగా విడుదల చేస్తారనుకోలేదు," అంటూ ముచ్చటిస్తుండగా, మోహనరావు ముందుకు వచ్చాడు. "నన్ను మోహనరావు అంటారు!" అంటూ పరిచయం చేసుకున్నాడు.

"చాలా థాంక్సు! మీ గురించి రోజూ పేపర్లలో చదువుతున్నాను. మీ రాజకీయాలు, విధానాలు నాకు అంతగా అర్థంకాలేదు కానీ, దళితులందర్నీ ఒకటిగా సమీకరిస్తున్న మీ ప్రయత్నాన్ని మాత్రం హర్షిస్తాను. సెలవు!" అంటూ అక్కడ నుండి వెళ్ళిపోయింది మాలతి, తన వ్యక్తిత్వపు వింత పరిమళాన్ని అక్కడ మిగిల్చి. ఎందుచేతనో మోహనరావు ముఖంలో విజయం తాలూకు తృప్తి కనబడ లేదు.

నవంబరు 14-21

ప్రదేశాలు మారినా మళ్ళీ అవే దృశ్యాలు. మళ్ళీ మళ్ళీ పునరావృతం. మనుషులు వాళ్ళే, వాళ్ళ కళ్ళలోని ఆశలు అవే. ఎంత అమాయకంగా, ఎంత అనాలోచితంగా జైజై ధ్వానాలు పలుకు తున్నారు. ఆశలు మిలమిలలాడేవాళ్ళ కళ్ళ లోతుల్ని కెలికితే అక్కడంతా రక్తపుమరకలే, కన్నీటి చుక్కలే.

దళితులంటే ఓటు పేపరుగా మాత్రమే తెలిసిప ప్రపంచానికి, అధికారపు నిచ్చెనగా మాత్రమే కనబడే లోకంలో, ఎవరికి కావాలి వాళ్ళ దు:ఖగాథలు? దళితులంటే అనారోగ్యం. అనాకారం గుర్తుకొచ్చే లోకంలో, దళితులంటే రిజర్వేషన్లు, 'కోటా నాకొడుకులు'గా మాత్రమే గుర్తుండే దేశంలో వీళ్ళ కథలు గాథలు ఎవరు వింటారు?

"ఈ పల్లెలకి రండి. కళ్ళతో కాదు హృదయంతో చూడండి. చిరకాలంగా వింటున్న 'ఆర్కిటైప్' లతోనూ 'ప్రిజుడిస్'లతో కాక మనిషితనంలోంచి వినండి. మీరు ఆహా ఓహో అని పొగిడే అద్భుతమైన కథాసాహిత్య రత్నాలకు దీటైన కథలు ఇక్కడ మీకు దొరకుతాయి. అయితే ఇవన్నీ ఫక్తు ట్రాజిడీ కథలు. సత్యజిత్ రాయ్ మార్కు సినిమాల్లో కనబడే కథలు. ఈ కథలన్నిటిలోనూ ఒకే ఏకరూపత. ఆకలి, అజ్ఞానం, దు:ఖం, వీటన్నిటినీ మించి ప్రేమించే గుణం. ఒక గొప్ప మార్పు కోసం ఎదురుచూసేతనం. ఈ దుర్భర జీవితాన్ని గురించి పిసరంత ఆశ నివ్వండి. ఆ పిడికెడు ఆశకోసం ప్రాణాలైనా ఇస్తారు."

గుండెల్ని చీల్చుకొని, లోపలికి ప్రవేశించే మృదుభాషణం మాలతిది. వెయ్యికి పైగా ఉన్న దళితుల సమూహాన్ని ఉద్దేశించి మాట్లాడుతోంది.

"ఎందరెందరో నేతలు దళితులను ఉద్ధరిస్తామంటూ ఫోజు పెడతారు. వాళ్ళ ఆశల తుట్టను కదిలించి, కాస్త కాస్త కలల సుఖాన్ని కళ్ళ ముందు విదిల్చి వాళ్ళ పనులు చేసుకుపోతారు. ఇవాళ మనందరి మీద లాఠీఛార్జీ చేయించినవాడు. మన రక్తాన్ని కళ్ళజూసినవాడు, ఈ సాంఘిక సంక్షేమ శాఖ మంత్రి దళితుడే. ఈ పల్లెల్లో పుట్టినవాడే. ఈ అవమానాల రహదారుల్లో తిరిగినవాడే. మీకోసం అది చేస్తాను, ఇది చేస్తాను, ఆకాశం నుండి స్వర్గాన్ని క్రిందకు దించుతాను అని చెప్పినవాడే. వీళ్ళకూ, వేశ్యలకూ అట్టే తేడా ఉండదు. క్షణాల్లో అంతులేని ప్రేమను కురిపిస్తారు. అవసరం తీరగానే తీరగానే ఇప్పుడిలా.

"కలిచేడు విషాదానికి అప్పుడే మూడేళ్ళు నిండాయి. కేసులు, కోర్టులు అలా ఉంచండి. పునరావాసాన్ని గురించి కూడా ఆలోచించేవాళ్లు లేరు. కలిచేడు సరిహద్దులో మళ్ళీ జీవితాల్ని గడిపే ఆలోచనే లేదు. మాకు దూరంగా స్థలాల్ని కేటాయించమనే అతి చిన్న కోరికకు కూడా లాఠీఛార్జీలు, అరెస్టులు."

"ఈ ఐ.ఎ.యస్.లను వదిలివేయండి. వాళ్ళకు గ్రామాల గురించి, దళితుల దుస్థితి గురించీ బొత్తిగా తెలియదు. కానీ ఈ సాంఘిక సంక్షేమ మంత్రికి కొత్తకాదే. వీళ్ళ హయాంలో దళితులపై ఇది మూడోసారి దాడి జరగటం. బంగళాలు, కార్లు, అధికారపు సుఖం మధ్య వీళ్ళకు కలిచేడులూ కనబడవు, అక్కడ పారే రక్తపుటేరులూ కనబడవు.

"ఇవాళ్టికివాళ ఇందరము రోడ్డుపై, ఎండలో ఉదయం నుంచి ఈసురోమంటూ కూర్చుంటే అతనికి మాట్లాడడానికి తీరిక దొరకలేదు. పైగా ఇదో న్యూసెన్సులా వుందట. లాఠీఛార్జీ చేసి అయినా రోడ్లు ఖాళీ చేయమని మంత్రి ఉత్తర్వు. మొత్తం ఇరవైమంది తీవ్రగాయాల్తో హాస్పటల్‌లో వున్నారు. రోడ్డుపైని రక్తపుమరకల్ని తొక్కుకుంటూ అతగాడు తన అధికారపు రథాన్ని నడిపించుకు వెళ్ళాడు.

"వీడు, ఈ మంత్రి, రాజకీయ మృగాలకు ఒక నమూనా. మనిషి రక్తాన్ని మరిగిన పులుల జాతి వీళ్ళది. క్షతగాత్రులైన దళిత సోదరుల సాక్షిగా ఈ రాజకీయమృగాలపై పోరాటం చేద్దాం. లాఠీఛార్జీ జరిగిన ప్రదేశంలో అందరమూ ఆమరణ నిరాహార దీక్ష చేద్దాం. మన పల్లెల్లోకి ఈ రాజకీయ మృగాలు రాకుండా జాగ్రత్త పడదాము. అధికార పక్షానికి చెందిన దళిత నాయకులందరినీ మనం మన నుంచి బహిష్కరిద్దాం."

గుంటూరు చాలా ఉద్రిక్తంగా ఉంది. లాఠీఛార్జీకి నిరసనగా బంద్ పిలుపు నిచ్చారు. మాలతితో సహా సుమారు వెయ్యిమంది సామూహిక నిరాహారదీక్షలో కూర్చు న్నారు. వాళ్ళ చుట్టూ వందలాదిగా పోలీసులు ఖాకీ వలయాన్ని ఏర్పాటు చేశారు. 144 సెక్షన్ కూడా ప్రకటించారు.

ఇంత ఉద్రిక్తత వాతావరణంలో నాకు దిగ్భ్రాంతిని కలిగించింది మోహనరావు ప్రవర్తనే. వార్త వినగానే మోహనరావు ముఖంలో జాక్‌పాట్ కొట్టినవాడి ముఖంలా పరమోత్సాహం కనిపించి నేను దిమ్మెరపోయాను. 'రక్తం చిందించిన సంఘటనకు ప్రతి స్పందనగా కసో, కోపమో రగలాలి కానీ, ఇట్లా పరమోత్సాహాన్ని ఎలా పొందగలిగాడా,' అని విస్తుపోయాను. పాలోమంటూ అనుచరు లతో గుంటూరు చేరాడు. మేము వెళ్ళే సరికి అక్కడంతా బీభత్సంగా వుంది. రోడ్డు పొడవునా రక్తపు మరకలు. అక్కడక్కడా మిగిలిపోయిన ఒంటరి చెప్పులు. పీలికలైన చొక్కాలు, పంచెలు. రోడ్డు నైరూప్య చిత్రంలా ఉంది. మాలతికి కూడా దెబ్బలు తగిలాయి. చుట్టూ వందమందికి పైగా యువకులు. ఎంతో ఆవేశంతో, కానీ సంయమనంతో వాళ్ళ నుద్దేశించి మాట్లాడుతున్న మాలతిని చూడగానే నాలో ఏదో ఉద్వేగం. ఏదో ఓదార్పు, ఆమెతో నాకు పరిచయం లేకపోయినా, 'ఆమె' అనే ఊహను నేను రొమాంటిసైజ్ చేస్తున్నానేమో అని క్షణంపాటు ఉలిక్కిపడ్డాను. కొద్దిసేపు ఆమె మాటల్ని, అక్కడి వాతావరణం చూసినాక, ఆమె గురించిన నా స్పందనలు సరైనవే అనిపించాయి. ఆమెకు మోహనరావు మార్కు రాజకీయాలు, అభినయాలు తెలియవు.

మరోవైపు మోహనరావు దృశ్యానికి అనుగుణంగా తన ఆహార్యాన్ని, ముఖ కవళికల్ని, టోన్‌ని మార్చుకునే ప్రయత్నంలో ఉన్నాడు. హఠాత్తుగా ఉగ్రనరసింహంలా గర్జించాలనే తన కోర్కెను బలవంతంగా ఆపుకున్నాడు. అక్కడిప్పుడో ఉపన్యాసానికి అవసరమైన వాతావరణం కనబడలేదు. మంత్రి రాజీనామా చేయాలని, పోలీసు అధికార్లను శిక్షించాలని అక్కడక్కడా బ్యానర్లు ఉన్నాయి. వాటితోపాటు కలిచేడు దురం తాల గురించి లిఖిత పోస్టర్లు అంతటా అంటించి వున్నాయి. 'మూడేళ్లుగా కొనసాగుతున్న హత్యలు' అంటూ మూడేళ్ళుగా కలిచేడులో జరుగుతున్న సంఘటనల్ని కర పత్రాలుగా ప్రకటించి, అంతటా పంచిపెట్టారు. అక్కడా ఇక్కడా విలేకర్లు మూగి వివరాలు సేకరి స్తున్నాను.

మోహనరావు మౌనంగా వచ్చి దీక్షాశిబిరంలో మాలతి పక్కన కూర్చుని, "నీది ఒంటరి పోరాటం కాదు తల్లీ! మేమంతా ఉన్నాము," అంటూ తన సహజ ధోరణిలో అన్నాడు. సన్నని చిరునవ్వు మినహా మాలతిలో వేరే స్పందన లేదు.

నిజానికి అది ఎలక్షన్ల సీజనని మందు కాస్త ఎక్కువగా పుచ్చుకొన్న సంక్షేమ మంత్రికి గుర్తు రాలేదు. శ్రీవారి అజ్ఞల్ని తు.చ తప్పకుండా పాటించిన ఖాకీ దొరలకూ గుర్తురాలేదు. కానీ అధికార పార్టీ ఉలిక్కిపడింది. వెంటనే పదిమంది (దళిత) ఎమ్.ఎల్.ఏలను, కాస్త మాట్లాడటం తెలిసిన ఇద్దరు (దళిత) మంత్రుల్ని హడావుడిగా

గుంటూరు పంపింది. వాళ్ళు వస్తూనే సంతాప సందేశాలు, పోలీసుల వైఖరి ఖండనలతో వచ్చారు. 'చర్చలకు రండి,' అంటూ కబురు పంపారు.

"చర్చలకు అంగీకరించేది లేదు. ఇది మదర్ ఆఫ్ అల్ బేటిల్స్" అంటూ అరిచేడు మోహనరావు.

"మోహనరావుగారూ! ప్రజాస్వామ్యబద్ధమైన ప్రతి మార్గాన్ని అంగీకరిద్దాం! చర్చలకు వెళ్దాం రండి!" అంది మాలతి అభ్యర్థనగా. "మాలతీ! నీ గురించి చెప్పుకునేదంతా 'మిత్' ఏమో అనిపిస్తుంది. చర్చలంటూ అధికార్లతో రాజీపడే నీ ధోరణిని చూస్తే ఎందుకో నీ సిన్సియారిటీపై అనుమానాలు కలుగుతున్నాయి," అన్నాడు. ఒక్కసారిగా ఉలిక్కి పడ్డాము అందరం.

"మీ సందేహాలతో, శంకలతో నాకు పనిలేదు. నేను వెళుతున్నాను," అంటూ ముందుకు కదిలింది మాలతి.

"చూశారా! ఇది దళిత ఉద్యమం పరిస్థితి. ముందు నుంచి ఒకళ్ళు లాగితే, వెనక నుంచి ఇంకొకళ్ళు లాగటం. అందుకే ఎక్కడ వేసిన గొంగళిలా అక్కడే ఉన్నాము." లోపలికి వెళ్ళిపోగా మిగిలిన యాభై, అరవై మంది శ్రోతల ముందు తన ఉపన్యాసపు మోళీని బయటకు తీశాడు మోహనరావు. దళిత ఉద్యమం మాలతిలాంటి తెలిసీ తెలియని వాళ్ళ చేతుల్లో బడి నాశనం అవుతోందని, చర్చలు, దయాభిక్షలు మనకు అనవసరం అనీ, ఎన్నికలే మన ఆయుధమనీ, అంతిమ పోరాటం రాజ్యాధికారం కోసమేననీ ఉపన్యాసం చేశాడు మోహనావు.

డైరీ చదవటం పూర్తి చేశాక మోహనరావులో మాలతిపై వింత ద్వేషం, కసి కలిగాయి. మాలతి గురించిన రిఫరెన్సు ఉన్న డైరీ పేజీల్ని ముక్కలు ముక్కలుగా చింపివేశాడు. కొద్దిగా ఆవేశం చల్లారి, ఆకలి గుర్తుకొచ్చి ఒక హోటల్‌లోకి దూరాడు.

5

'సాయంత్రం ఆరుగంటల సమయంలో ఈ గుంటూరు రోడ్లపై నేను ...' స్వగతంలా అనుకున్నాడు మోహనరావు.

'ఎందుకో విరక్తిగా ఉంది! ఎందుకో దిగులుగా ఉంది!'

'యుద్ధరంగం నుండి పారిపోతున్న సైనికుడిలా, అటువైపుకు, ఇటువైపుకు కాలపు సరి హద్దుల్ని, సంఘటనల్ని, తొక్కుకుంటూ పారిపోతున్నాను నేను.'

పారిపోయి, పారిపోయి ప్రపంచం నుండి దాక్కొని... దాక్కొని...

'ఉద్వేగభరితమైన రాజకీయ జీవితాన్ని గడిపిన తరువాత, ఇప్పుడు హఠాత్తుగా ఏమీలేని తనంలోకి కూరుకుపోయి, నాలో నేనే మాట్లాడుకుంటూ, నాలో నేనే చర్చించుకుంటూ, నాలో నేనే పోట్లాడుకుంటూ జీవిస్తున్నాను.'

ఇప్పుడు నా పరిస్థితి ఏమిటి? ఇది దు:ఖమూ కాదు. అట్లా అని ఆనందమూ కాదు. ఇది విరక్తి కాదు, కోరిక లేకపోవటమూ కాదు. ఇది బ్రతకటమూ కాదు, పోనీ చనిపోవటమూ కాదు.

'ఎందుకో విరక్తిగా ఉంది! ఎందుకో దిగులుగా ఉంది!'

మోహనరావులో వింత అంతర్మథనం జరుగుతోంది. ఇవన్నీ అతని ఆలోచనలు. స్వగతాలు. అయితే అతనికి తెలియకుండానే పైకి మాట్లాడేస్తున్నాడు. ఎంత పెద్దగా అంటే చుట్టుపక్కల వాళ్ళు ఉలిక్కిపడి అతని వైపు చూస్తున్నారు. 'పిచ్చివాడు కాదు కదా!' అనే వింత సందేహం వాళ్ళ ముఖాల్లో కనిపిస్తోంది. అయితే మోహనరావు ఇవేమీ పట్టించుకోవడంలేదు.

రోడ్లన్నీ కోలాహలంగా ఉన్నాయి. మనుషులు, వాహనాలు అదేదో పరుగు పందెంలో పాల్గొంటున్నట్లుగా.

మోహనరావుకు హఠాత్తుగా ఒక సంఘటన, సంభాషణా గుర్తుకొచ్చాయి. పదిహేను రోజుల క్రితం ముచ్చట ఇది.

మోహనరావు : "నాకు మీ సలహా కావాలి!"

డాక్టరు : ఎట్లాంటి సలహా?

మో: చెప్తాను! చెప్తాను! కాకుంటే మీరు డాక్టరు కదా! మీకీ విషయాలతో పరిచయం ఉంటుందో, లేదో అని జంకుతున్నాను. నేను రాజకీయాలకు చెందినవాణ్ణి. దానికి సంబంధించిన విషయంపై మీ సలహా కావాలి.

డా॥ ఫరవాలేదు చెప్పండి! నాకు కొద్దిగా రాజకీయాల్తో పరిచయం ఉంది!

మో: ఊహించాను. రాజకీయాలేమీ తెలియనివాళ్ళు సైకియాట్రిస్టులు కాలేరు. బహుశ మీరు నా గురించి కూడా విని ఉంటారు. గొప్ప దళిత ఉద్యమాన్ని నిర్మించిన దళిత నాయకుణ్ణి. మోహనరావు నా పేరు. నాపైన అసూయతో నన్ను కొట్టి, హింసించి, ఉద్యమంలోంచి విసిరేశారు. నా గురించి చాలా దుష్ప్రచారం జరుగుతోంది. నేను డబ్బు కాజేశాననీ, డబ్బు కోసం ఉద్యమానికి వెన్నుపోటు పొడిచాననీ, మహిళా కార్య కర్తలతో నాకు సంబంధాలున్నవనీ, ఇంకా ఏవేవో ప్రచారం చేస్తున్నారు. నేను మానసికంగా బాగా క్రుంగిపోయి ఉన్నాను.

డా: అంతేనా?

మో: ఇంకా ఉంది! నాకెందుకో హఠాత్తుగా దిగులు వేస్తుంది. దు:ఖం వస్తుంది. ప్రపంచంపై కోపం వస్తుంది. ప్రపంచాన్ని శాసిస్తూ ఒక సోక్రటీస్‌లాగానో, ఒక హెమ్మింగ్‌వే లాగానో ఆత్మహత్య చేసుకోవాలనిపిస్తుంది. అయితే యిప్పుడు కాదు. ప్రస్తుతం కూలి పోయిన ఉద్యమాన్ని పునర్నిర్మించే ప్రయత్నంలో ఉన్నాను. పెద్ద పెద్ద నాయకులతో

కరస్పాండెన్సు చేస్తున్నాను. ఈ ఉద్యమానికి ఒక రూపం కల్పించి, తథాగతుడిలాగా నేనీ ప్రపంచం నుంచి నిష్క్రమిస్తాను. ఇంతకూ నాకు కావలసిన సలహా ఏమిటంటే దళిత ఉద్యమంలోకి, సానుభూతిపరులైన అగ్రకులాల వాళ్ళను ఆహ్వానించ వచ్చా లేదా? అని...

డా: అన్నట్టు మీ వివరాలు చెప్పలేదు.

మో: నా పేరు మోహనరావు. దళిత సంగ్రామ పార్టీకి సంస్థాపక అధ్యక్షుణ్ణి.

డా: మీకు పెళ్ళయిందా?

మో: నా భార్య నన్ను వదిలి వెళ్లింది. అదంతా ఫ్లాష్‌బాక్. ప్రస్తుతం ఆ విషయాన్ని గురించి మాట్లాడటం నాకిష్టం లేదు.

డా: మీకు బంధువులెవరైనా ఉన్నారా?

మో: దేశవ్యాప్తంగా ఉన్న దళితులందరూ నా బంధువులే.

డా: ఎప్పుడైనా మీతోటి మీరే మాట్లాడుకుంటారా?

మో: నాకు పిచ్చిపట్టలేదు. ఖచ్చితంగా చెబుతున్నాను. ఆ విషయమై మీరు భరోసాగా వుండొచ్చు. నేను ట్రీట్‌మెంటు కోసం రాలేదు.

డా: అఫ్‌కోర్సు! మిమ్మల్ని నేను పేషంటు అనుకోవటం లేదు. స్నేహితుడిగానే భావిస్తున్నాను. స్నేహితుల మధ్య రహస్యాలుండకూడదు కదా! అందుకే మీ గురించి విషయాలన్నీ చెప్పండి. మీకు జీవితంపై విరక్తీ, దు:ఖం కలుగుతుందన్నారు కదా! ఎందుకో చెబుతారా?

మో: నేను ఉద్యమానికి ద్రోహం చేశానని అంటున్నారు. లక్షలాది ప్రజల ఆశల్ని వమ్ము చేశానంటున్నారు. లక్షల కొద్దీ డబ్బు కాజేశానంటున్నారు. నైతికంగా పతనమైనానని అంటున్నారు.

'దేశకీ నేతా మోహనరావు' అంటూ నన్ను పొగిడినవాళ్ళే, 'అన్నా! నీకోసం ప్రాణాలిస్తా!' అన్నవాళ్ళే. (హఠాత్తుగా మోహనరావు తన చొక్కా పైకెత్తి) ఈ స్కార్ చూడండి! ఇది మీకు కథంతా చెబుతుంది. (నోరు తెరిచి పై దవడలో పన్ను విరగగా ఏర్పడ్డ ఖాళీని చూపిస్తూ) ఈ పై దవడ చూడండి! ఊడిపోయిన పన్ను, నేనెన్ని చిత్రహింసల్ని అనుభవించానో చెబుతుంది.

డా: నిద్ర బాగా పడుతుందా?

మో: "నేను నిద్రపోయి అయిదు నెలలవుతుంది. నిద్రపోవటం దాదాపు అసాధ్యంగా వుంది. కళ్ళు మూసుకుంటే లోపలి నుండి దెయ్యాలో భూతాలో నాపైకి దాడికి వస్తున్నట్లుగా ఉంటుంది. కళ్ళు తెరుచుకునే ఉంటే కాలం నడవదు. కుంటుతుంది. నాలోపల రెండు ప్రపంచాలున్నట్లుగానూ, అవి నిరంతరం పోట్లాడుకుంటున్నట్లుగానూ ఉంటుంది. నాకు జరిగిన అవమానాలకు ప్రతీకారంగా నా ప్రాణాల్ని తీసు

కోవటం ద్వారా ప్రపంచాన్ని శిక్షించాలని ఒకవైపు, అన్నిటినీ సహించి మళ్ళీ ఉద్యమాన్ని నడపాలి అని రెండోవైపు. ఇదొక నిరంతర అంతర్మథనం అయింది.

"ఇంకో విషయం! అప్పుడప్పుడూ నాకేమయినా పిచ్చి పడుతుందేమో అని అనుమానంగా ఉంటుంది. అట్లా అనిపించినప్పుడు నాపై నాకే నమ్మకం కలగటం కోసం, జీవితచరిత్రనో, ఉత్తరాలో రాసుకుంటూ ఉంటాను.

"నాలుగు నెలల క్రితం జరిగిన సంగతి మీకు చెప్పాలి. చెప్పడానికి సిగ్గుగా వుంది. కానీ చెప్పాలి. పదిగంటల మధ్యాహ్నం పూట దళితపార్టీ నాయకులమంటూ పదిమంది మా పార్టీ కార్యాలయానికి వచ్చారు. వాళ్ళు నాతో పెద్దగా మాట్లాడలేదు. 'నీ మీద క్రిమినల్ కేసు పెట్టాం! పోలీసులు తీసుకెళ్ళి నిన్ను ఖైమా ఖైమా చెయ్యకముందే ఆ డబ్బు గురించి మాకు చెప్పు!' అంటూ లోపలికి వచ్చారు. నేనేం మాట్లాడలేదు. వాళ్ళలో ఒకడు హఠాత్తుగా నా కాలరు పట్టుకొని కిందకు లాగాడు. కుర్చీతో సహా కిందకు పడ్డాను. అట్లాగే రోడ్డు దాకా ఈడ్చుకెళ్ళాడు వాడు. 'పొట్టకు ఆపరేషను అయింది. గాయం యింకా నయం కాలేదు. నొప్పిగా ఉంది,' అని అరవాలనుకున్నాను. అరవలేక పోయాను. ఎదురుచూడని దాడిలా ఫెడేల్ ఫెడేల్‌మని వంటిపై పిడిగుద్దులు. 'ఏమైందిరా డబ్బంతా? ఏ లంజకిచ్చావో చెప్పు! ఎక్కడ దాచిపెట్టమని పంపావో చెప్పు!' అంటూ నా జుట్టు పట్టుకొని లాగి నా ముఖాన్ని రోడ్డుపైన కరెంటు స్తంభానికి గుద్దాడు. (అట్లా చెబుతూ నోరు తెరిచి ఊడిన పన్ను తాలూకు ఖాళీని చూపించాడు మోహనరావు). అట్లాగే నా చొక్కా కాలరు పట్టుకుని రోడ్డుపైన ఈడుస్తూ - జనమంతా నోళ్ళు తెరుచుకొని మూగదెయ్యాల్లా చూశారేగానీ ఒక్కడూ ఆ రాక్షసాన్ని ఆపలేదు.

"అసలు బాధలన్నీ పోలీసుస్టేషన్‌లోనే పడ్డాను. ఉచ్చకంపు కొట్టే చోట, కక్కసులాగా గలీజు గలీజుగా ఉండే చోట, నాపైన కాట్లకుక్కల్లా పడ్డారు పోలీసులు. కొరివి దెయ్యాల్లాగా రెండు రోజుల పాటు నన్ను కాల్చుకుతిన్నారు. నా మర్మావయవంపై వాతలు పెట్టి... నా గుదంలో... దేవుడా! నేను చెప్పలేను. ఈ ప్రపంచంలో మరే మనిషికీ అట్లాంటి చిత్రహింసలు వద్దు అనిపిస్తుంది. నేను ప్రాణమున్న మనిషిని అని, ఒక పౌరుణ్ణని, కాస్తో కూస్తో రాజకీయపరిజ్ఞానం కల నాయకుడిననీ ఏదీ చూడలేదు. నోట్లో మూత్రం పోయడం, పొట్ట మీద ఎలుకల్ని పరిగెట్టించటం, ఎన్నని చెప్పేది (అంటూ పెద్ద పెట్టున ఏడ్చాడు మోహనరావు). (కాసేపు ఆగి) నా మెదడు నిండా చీకటి మరకలు. రక్తం మరకలు. మెదడు పొడవునా గాయాలే. ఈ గాయాల నొప్పితో మెదడు ఆలోచించటాన్ని మరిచిపోతుంది. ఎవరితోటి కలవలేను. ఎవరి ముఖంలోకీ చూడలేను. నలుగురు కలిసి నవ్వుకుంటూ కనిపిస్తే నాకు ఆశ్చర్యం వేస్తుంది. ఈ ప్రపంచంలో నవ్వు యింకా మిగిలి ఉందా అని? నేనింక ఎప్పటికీ నవ్వలేనేమోనని నా అనుమానం. నేను నా నవ్వుని

పోగొట్టుకొన్నాను. ఇంటినీ, భార్యనీ సర్వస్వాన్నీ పోగొట్టుకొన్నాను. ఇదంతా కేవలం నేను దళితుణ్ణి కావటం వల్లనా? లేకపోతే నేను మోహనరావుని కావటం వల్లనా? అని ఇప్పటికీ నేను తర్కించుకుంటూ ఉంటాను."

పై సంభాషణంతా గుర్తుకొచ్చింది మోహనరావుకు. ఆరోజు డాక్టరు (రాజశేఖర్ అతని పేరు) అతనికి మందులు రాసిచ్చాడు. "మీకు జబ్బేం లేదు. నిద్రపట్టడానికి రాసిస్తున్నానీ మాత్రలు," అని చెప్పాడు. "పదిహేను రోజులైన తరువాత మళ్ళీ కనిపించు. ఈ పదిహేను రోజులూ ఈ డైరీ దగ్గర పెట్టుకొని, నిద్రపట్టిందీ లేనిదీ, ఆలోచనలు ఎలా ఉందీ, అన్నీ వివరంగా రాసుకొని రా!" అంటూ పంపించాడు.

ఇవాళ ఆ పదిహేనవ రోజు. డాక్టరు దగ్గరకు వెళ్ళాల్సిన రోజు. ఆయన రాయమన్న డైరీ లాంటిదేమీ రాయలేదు. రోడ్డు వార ఒక ఎలక్ట్రిక్ స్థంభం దగ్గర ఆగి, ఒక కాగితాన్ని తీసుకొని అప్పటికప్పుడు రాయటం మొదలుపెట్టాడు.

మే 6 : దుర్భరమైన ఎండలు, వడగాల్పులు, ఈరోజు కూడా నిద్రపట్టలేదు. కేశవదాసు బ్రతికి వచ్చినట్లు (అసలు చనిపోలేదేమోనని నా అనుమానం). రాత్రి పొడవునా కిటికీలో కూర్చుని నావైపు చూస్తున్నట్లు, నేను కళ్ళు మూయటం అంటూ జరిగితే, నాపైకి దూకి నా పీక నులిమేస్తాడేమో అనే భయంతో నాకు నిద్రపట్టలేదు. బయట నీలాకాశం. మబ్బులు లేవు. అట్లా అని ఆకాశంలో చుక్కలు కూడా లేవు. రాణిని ముద్దు పెట్టుకోవాలని ఎంతగానో అనిపించింది.

మే 7: కొన్ని ఆశలు చిగురించాయి.

మే 8 : మొత్తం పదమూడు ఉత్తరాలు రాయటం మొదలుపెట్టాను. గత జనవరిలో నాపై కొందరు వీధి రౌడీలు, పోలీసులు కలిసి చేసిన అత్యంత కిరాతకమైన దాడిపై సుప్రీంకోర్టు జడ్జితో న్యాయవిచారణ జరిపించాలని రాష్ట్రపతికి, ఎస్.సి., ఎస్.టి. కమీషన్‌కు ఉత్తరం రాశాను. ఈ రాత్రి నిద్ర పట్టలేదు. ఈరోజు రాత్రి కిటికీలో రాణి కూర్చొని ఉంది. శరీరంపై అంతా అనాచ్ఛాదంగా ఉంది. (ఆపైన విశేషాలు ఇక్కడ రాయతగ్గవి కాదు.)

మే 9: చిన్న పిసరు నిద్రపట్టింది. జీవితచరిత్రలోని అత్యంత ముఖ్యమైన ముప్పయి తొమ్మిదవ అధ్యాయం ఇవాళ పూర్తి చేశాను. మాలతిని పోలీసులు చంపివేసినట్లు కల వచ్చింది.

మే 13: ఈ రాత్రి మళ్లీ నిద్రపట్టలేదు. రాత్రంతా పార్టీ కార్యాలయంపై రాళ్లు పడుతున్నట్లుగా, ఎవరో పడగొట్టడానికి ప్రయత్నిస్తున్నట్లుగా అనిపించింది.

మే 14: డాక్టరు దగ్గరకు వెళ్ళాలని బయల్దేరాను. కానీ జిన్నా టవర్ సెంటరు దగ్గర సుమారు రెండు గంటలసేపు నిలబడ్డాను. పరుగెత్తే మనుషులు, కార్లు, రిక్షాలు చాలా హుషారుగా ఉంది.

మే 15 : రంగారావు అనే యువకుడు కలిశాడు. విశాఖపట్టణం దగ్గరలో పది గ్రామాల్లో ఉన్న హరిజనులకు రకరకాల స్కీముల ద్వారా సాయం చేసే పథకం గురించి గంటసేపు వివరించాడు. ప్రస్తుతం ఒక యాభై కుట్టుమిషన్లు, వంద పాడి ఆవులు ఇచ్చే ప్రయత్నంలో ఉన్నట్లు చెప్పాడు. కలెక్టరు దగ్గర డేట్ కూడా తీసుకున్నట్లుగా చెప్పేడు. అంతా చెప్పి, చివర్న రెండు లక్షల విరాళం యివ్వండి అన్నాడు. 'నా దగ్గర ఎక్కడివి?' అన్నాను! 'చస్తూ మూట గట్టుకు వెళతావా?' అంటూ కోపంగా చూశాడు. 'నిజం ఒట్టు!' అన్నాను. రెండు నిమిషాలు సీరియస్‌గా చూసి, 'కనీసం రెండు వందలన్నా ఇవ్వండి! ఛార్జీలకు కూడా లేవు!" అంటూ ప్రాధేయపడ్డాడు. చాలాసేపు బతిమలాడి, చివరకు 'లంజా కొడకా!' అంటూ నా ముఖం మీద ఊసి చరచరా వెళ్ళిపోయాడు.

మే 16 : ఈరోజు మళ్లీ నిద్రపట్టలేదు. కిటికీలో వందమందికి పైగా కర్రలతోటి, చెయిన్లతోటి నిలబడి ఉన్నారు. నిద్రపోయి ఉంటే నన్ను చంపి ఉండేవాళ్లు.

మే 17: కేశవదాసుకు నా జేజేలు. వాడు అమరజీవి. నా పొట్ట మీద ఉన్న స్కార్ సాక్షిగా వాడు మహానుభావుల కోవలోకి చెందినవాడు. ఇవాళ దాసు వాళ్ళ ఇంటికి వెళ్ళాను. డైరీలో పేజీలు దొంగతనం చేశాను.

మే 18: మాలతి ఫోన్ చేసింది. మాలతిని 'అమ్మా' అని పిలవాలని ఉంటుంది నాకు. నా భార్య దగ్గరకు వెళ్ళమని సలహా యిచ్చింది. ఈ దేశంలో మగవాళ్ళు ఒకసారి జైలుకు వెళితే, మళ్ళీ భార్యల దగ్గరకు వెళ్ళే అవసరం రాకుండా పోలీసులు జాగ్రత్త పడతారు. (ఎర్రగా వాతలు తేలిన నా మర్మావయవం గుర్తుకొచ్చి పెద్ద పెట్టున దు:ఖించాను).

మే 19: సాయంకాలం ఆరుగంటల సమయంలో గుంటూరు రోడ్డుపై డాక్టర్ని వెతుక్కుంటూ వెళుతున్నాను.

కాగితాన్ని మడిచి జేబులో పెట్టుకొని గబగబా 'వివేక మానస' క్లినిక్‌వైపు నడిచాడు. ఖరీదైన బంగళా. అందమైన వెయిటింగు రూము. నేలంతా మొజాయిక్ టైల్స్ వేసి ఉంది. (అందమైన స్త్రీ శరీరం నునుపుగా ఉంది అని మోహనరావు మనసులో అనుకొని, స్టుపిడ్! అని అనుకుంటూ తనలో తాను తిట్టుకున్నాడు).

నల్లగా ఉన్నా ఆకర్షణ కలిగిన ముఖంతో ఒక నర్సు అక్కడ కూర్చుని ఉంది. మోహనరావుకో టోకెన్ యిచ్చి 'కాసేపు వెయిట్ చెయ్యండి!' అని కుర్చీ చూపింది. ఎదురుగా గోడ గడియారం (సెకనుకో మాటు కన్నుగొట్టే వేశ్యలాగుందీ గడియారం అని అనుకొని, సమ్‌థింగ్ ఈజ్ రాంగ్ విత్ మి అని తన్నుతాను విసుక్కున్నాడు మోహన రావు). జేబులోని కాగితాన్ని బయటకు తీసి, కొద్దిసేపటి క్రితం రాసిన డైరీని సెన్సార్ చెయ్యటం మొదలుపెట్టాడు. పక్కన కూర్చున్న పేషంట్ల వైపు చూశాడు (పాపం మతికీ,

మతి తప్పిన స్థితికీ మధ్యన నిస్సహాయంగా వేళ్ళాడుతున్నారు వీళ్ళు అని వాళ్ళపై జాలి పడ్డాడు). 'చూడు ఎట్లా, భయంగా, దిగులుగా, విరక్తిగా చూస్తున్నారో? 'పాపం! ప్రపంచాన్ని పోగొట్టుకొన్నవాళ్ళు!', 'పాపం! ప్రపంచం పోగొట్టుకున్నవాళ్లు!' అంటూ కాసేపు గొణుక్కున్నాడు. ఒక్కో పేషంటు దగ్గర చాలాసేపు గడపటం మోహనరావుకు ఎందుకో విసుగ్గా ఉంది.

సుమారు గంట గడిచింది. ఇంకా ఇద్దరే ఉన్నారు పేషంట్లు. అప్పుడా నర్సు (నల్లగా ఉన్నా ఆకర్షణగా ఉన్న అమ్మాయి) అతని దగ్గరకు వచ్చి "ఫిఫ్టీ రూపీస్ ఇవ్వండి!" అంది.

"ఎందుకు?" అన్నాడు మోహనరావు.

"ఫీజు ముందే యివ్వాలి! ఇక్కడే తీసుకుంటాము!" అంది.

"నేను పిచ్చివాడిలాగా కనిపిస్తున్నానా? డాక్టరుగారి దగ్గర ఒక సలహా తీసుకుందామని వచ్చాను," అన్నాడు ఖిలాసాగా?

"దానికైనా యాభై యివ్వాల్సిందే!" అందా నల్ల నర్సు మంకుగా.

మోహనరావుకు కోపం వచ్చింది. చివాల్న లేచాడు. "మీ డాక్టర్లని, మీ మందుల ప్రపంచాన్ని, డబ్బులు మేసే కొండచిలువల్లాంటి మీ అసుపత్రులనూ నేను బహిష్కరిస్తున్నాను!" అని పెద్దగా అరవాలనుకొని, అరవలేకపోయి ముఖం గంటు పెట్టుకొని, హాస్పటల్ నుండి బయటకు వచ్చాడు.

బయటకు వచ్చాడుగానీ, లోలోపల ఎందుకో డాక్టర్ని ఒకసారి చూస్తే బాగుండునని మనసులో పీకుతోంది. గేటు దగ్గర అట్లాగే చాలాసేపు నిలబడ్డాడు.

డాక్టర్ కేసులు ముగించుకొని బయటకు వచ్చాడు. మారుతీ కారు గేటు దగ్గర పార్కు చేసి ఉంది. కారు వైపు వెళుతూ అన్నా తనను చూస్తాడేమో అని ఆశగా ఉంది మోహనరావుకు. డాక్టరు పెద్దగా గమనించలేదు. కారు ఎక్కేటప్పుడు డాక్టర్ తన బొజ్జతో సహా కారులో ఎక్కడానికి పడిన పాట్లను చూసి చాలాసేపు నవ్వుకున్నాడు మోహనరావు. 'వెర్రి వెధవ! వీడు నాకు సలహా యిచ్చేదేమిటి? అంతలా బొజ్జ పెంచిన వీడికి వైద్యం ఏం తెలుసు?' అనుకుంటూ జేబులోని కాగితాన్ని పరపరా చించి దుమ్ము రేపుకుంటూ వెళ్ళిన మారుతీ కారువైపు విసిరేశాడు.

రోడ్డుపైకి వచ్చి పెనుకోపంతో రోడ్డుపై అసహనంగా అటూ ఇటూ తిరిగాడు. అట్లా తిరుగుతుంటే కాస్త కోపం తగ్గినట్లు అనిపించింది. అట్లా నడుచుకుంటూ వెళుతూనే ఉన్నాడు. బ్రిడ్జీ దాటుకొని, జిన్నాటవరు దాటుకుని, పాత గుంటూరు దాటుకొని బస్టాండు దాకా వచ్చాడు.

కాళ్ళు నొప్పులు అనిపించి, పక్కనున్న పేవ్‌మెంటుపైన కూర్చున్నాడు. అతనికి నాలుగడుగుల దూరంలో ఒక ముసలి తాత చెప్పులు కుట్టుకుంటూ కనిపించాడు.

పురాతనమైన గొడుగు అతని తలపై మిలమిలలాడుతోంది. గొడుగు బాగా వెలిసిపోయి ఉంది. కర్ర చెదలుపట్టి, చువ్వలు విరిగి అనాకారంగా ఉన్నా, ఆ రాత్రిపూట వెలుగు చీకటుల మధ్య గొప్ప రాజసంతో వెలిగిపోతోందా గొడుగు. తాతకు అరవైదాకా వయసు ఉంటుంది. చర్మాన్ని చీల్చుకొని లోపలి ఎముకలు బయటకు కనిపిస్తున్నాయి. మొలపై చిన్న పంచ తప్ప పైన ఆచ్ఛాదనం ఏమీ లేదు. "చీకటిబడింది! ఇంకా కూర్చున్నావు. ఇంటికి పోవా?" అంటూ పలకరించాడు మోహనరావు.

"చీకటైతే ఏందంట? అదేమన్నా కరుస్తుందా?" అన్నాడు వంచిన తల ఎత్తకుండా దీక్షగా తెగిన చెప్పునొకదాన్ని కుట్టుకుంటూ.

చాలాసేపు అతనివైపే రెప్ప వేయకుండా చూసి "ఇట్లా బతకాల్సి వచ్చినందుకు నీకెప్పుడూ బతుకుపై విరక్తి పుట్టలేదా?" అని అడిగాడు మోహనరావు.

ఆ ముసిలోడికి మోహనరావు ధోరణి అర్థంకాలేదు. అర్థమైనంతలో తన పేదరికాన్ని గురించి అడుగుతున్నాడనుకొని "ఛత్! ఏం మాటయ్యా అది. ఏ బతుకైతే ఏమిటి? ఎవుడి కాళ్ళ సందున దూరకుండ స్వతంత్రంగా బతికే బతుకు ఏదయితే ఏమి? ఎవణ్ణీ ముంచకుండా బతికేది బతుకు. ఈ పని గాకపోతే దీని తాత. నాయాల్ది! మనిషి పుట్టక పుట్టినాక తొడగొట్టి సైయని బతకాలి!" అంటూ తనదైన ధోరణిలో ముసిలాడు తన జీవన తాత్వికతను వివరించాడు.

మోహనరావుకు ఆ ముసిలోడి ధైర్యం, ఆత్మ స్థైర్యం చూసి ఆశ్చర్యం వేసింది. రాత్రి తొమ్మిదిదాకా వాడి పక్కనే కూర్చున్నాడు. ముసిలాడు ఏవేవో ముచ్చటలు చెబుతున్నాడు. ఆ కబుర్లు అంతటా వాడికి జీవితంపై ఉన్న నమ్మకాన్ని గురించి తెలియజేసేవే.

దాదాపు తొమ్మిదిన్నరకు ముసిలాడు అన్నీ సర్దుకొని ఇంటికి పోడానికి లేచాడు. "అట్లా కాకా హోటల్ దాకా పోయి టీ తాగి వద్దాం రా!" అంటూ పిలిచేడు మోహనరావు.

"అన్నాలు తినేవేళలో టీ ఏందయ్యా!" సందేహించాడు ముసిలోడు.

"కాదులే" అంటూ బలవంతం చేశాడు మోహనరావు.

పది రూపాయలు అతని చేతిలో కుక్కి, "ఉంచుకో!" అని చెప్పి గబగబా అక్కడ నుంచి నడిచి వచ్చాడు. ముసిలాడు విసుక్కుంటూ అన్న మాటలు అతని చెవిలో పడలేదు.

'ఈ ముసిలాడే నా సైకియాట్రిస్ట్! ధైర్యంగా తొడకొట్టి బతకమని సలహా యిచ్చాడు. (బొజ్జ వేసుకొని) కార్లలో తిరిగే ఆ డాక్టర్ కన్న వెయ్యిరెట్లు గొప్ప వేదాంతి ఈ ముసిలోడు,' అనుకున్నాడు మోహనరావు.

సాయంకాలం పూట ఉన్న దిగులు, దు:ఖం ఇప్పుడు ఎగిరిపోయాయి. హుషారుగా ఈల వేసుకుంటూ, తన బొరియలోకి ప్రయాణించాడు మోహనరావు.

6

ఉదయం ఎప్పటిలాగే మెలకువలాంటి నిద్రలోంచి మేలుకున్నాడు మోహన రావు. మందు బిళ్లలు రాత్రి ఏ పదిగంటలప్పుడో వేసుకున్నాడు. పొరగా, పొరగా నాలుగు గంటలకు కాబోలు నిద్రపట్టింది. నిద్ర పొదవునా ధన్, ధన్ మంటూ గునపాలతో గుండెలను తవ్వుతున్నట్లుగా కల. నిద్ర లేచినాక అర్థమైంది. ఆ ధన్ ధన్ చప్పుళ్ళు నిజమైనవే అని. రోడ్డు చివర్న ఎవరో గోతులు తవ్వుతున్నారు.

ఏడు ఎనిమిది గంటలకు రోడ్డుపై ఒక టెంటు ప్రత్యక్షమైంది. మోహనరావు ఆశ్చర్యంగా చూస్తున్నంతలో పదిమంది జనం మూగారు. ఆ తరువాత ఒక మైకు సిస్టం కూడా వచ్చింది. మైకువాడు 'రడీ వన్, టూ' అంటూ మైక్ టెస్ట్ కూడా చేశాడు. ఉన్నట్టుండి మైకులోంచి 'దళిత సంగ్రామ పార్టీ (బి.జె) వర్ధిల్లాలి' 'వెన్నుపోటు మోహనరావు నశించాలి!' అంటూ అరుపులు వినబడి ఉలిక్కిపడ్డాడు మోహనరావు.

అది మొదలుకొని సుమారు రెండు గంటలపాటు బజారునంతా నినాదాలతో హోరెత్తించారు.

ఒక కుర్రవాడు దురుసుగా పార్టీ కార్యాలయంలోకి వచ్చి ఒక కట్ట కరపత్రాన్ని వెదజల్లాడు. కరపత్రాన్ని తీసి చూశాడు మోహనరావు.

"దళితుల ఐక్యత వర్ధిల్లాలి!"

"దళిత సంగ్రామ పార్టీ (బి.జె) వర్ధిల్లాలి!"

"ప్రకాశం (ఐ.ఎ.యస్)గారి నాయకత్వం వర్ధిల్లాలి!"

అంటూ పెద్ద పెద్ద అక్షరాల్లో హెడ్డింగ్ రాసి ఉంది. కరపత్రం తీసి చదివాడు మోహనరావు.

"ఈ భూగోళంలో మనిషి మనిషిగా బతకలేని దేశం ఉందంటే అది భారతదేశమే. స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన నలభై ఏడు యేళ్ళ తరువాత కూడా ఈ దేశంలో దళితుడు అంటే, పనిచేసే పనిముట్టు గాను, అవమానాలతో, ఆకలీ, రోగాలతో బాధపడే రెండో తరగతి పౌరుడిలా పరిగణించబడు తున్నాడు.

పొలం పండాలంటే దళితుడు కావాలి. ఫ్యాక్టరీ నడవాలంటే దళితుడు కావాలి. ఎలక్షన్లలో గెలవాలంటే దళితుడే కావాలి! కట్టుబానిసలా అతను అందరికీ సేవలు చెయ్యాలి. అతనికి మాత్రం బతుకంటే దినదిన నరకం.

ఎన్ని కలిచేడు దురంతాలు జరిగినా ప్రభుత్వానికి చీమకుట్టినట్టైనా లేదు. ఈ దేశంలో ప్రతిరోజూ ఏదో ఒక మూల దళితుడిపై అత్యాచారం జరుగుతూనే ఉంది. ప్రభుత్వం మొసలి కన్నీరు కారుస్తుందే కానీ, ఈ అమానుషత్వాన్ని ఆపే ప్రయత్నాలు చేయదు.

అందుకే దళితుల్లో జాగరణ రావాలి. వాళ్ళ హక్కులు వాళ్ళకు తెలియాలి.

తెలుసుకొని ఐక్యంగా పోరాడాలి. ఆ లక్ష్యంతోటే దళిత సంగ్రామ పార్టీని స్థాపించాము.

ఏ గొప్ప ప్రయత్నానికైనా బాలారిష్టాలు సహజమే కదా! అందునా ఎన్నో కళ్ళు మనవైపు అయిష్టంగా చూస్తున్న రోజుల్లో నాయకుడనుకొన్నవాడు హఠాత్తుగా శత్రువుల మనిషైపోయి, రథం దిగి వెళ్లిపోయాడు. లక్షలమంది దళిత సోదరుల కళ్ళలోని ఆశల్ని చంపివేసిన కిరాతకుడు మోహనరావును పార్టీ నుంచి బహిష్కరిస్తూ మళ్ళీ పార్టీని పునర్నిర్మించే ప్రయత్నం జరిగింది.

దళిత సంగ్రామ పార్టీ (బి.జె)ని స్థాపించి దానికి అడ్‌హాక్ అధ్యక్షుడిగా శ్రీ ప్రకాశం (ఐ.ఎ.యస్) గారిని అధ్యక్షులుగా ఉండమని అభ్యర్థించాము.

దళిత సంగ్రామ పార్టీకి పట్టుగొమ్మలు మన యువకులు. వాళ్ళ సాయంతోటే మళ్ళీ పార్టీని పునర్నిర్మించుకోవాలి. తేది 20-12-94న దళిత సంగ్రామ పార్టీ (బి.జె) ఆధ్వర్యంలో పార్టీ కార్యాలయం ముందు ధర్నా ఏర్పాటు చేయబడింది. మోహనరావు దిగజారుడు రాజకీయాల్ని నిరసిస్తూ, అతని ఆధీనంలో ఉన్న పార్టీ కార్యాలయాన్ని నిధుల్ని స్వాధీనం చేసుకోవడానికి నిర్ణయించాము.

వేలాదిగా దళిత సంగ్రామ పార్టీ కార్యకర్తలు ఈ కార్యక్రమంలో పాల్గొనవలసిందిగా కోరు తున్నాము.

ధర్నా తరువాత, నూతన అధ్యక్షుడు ప్రకాశంగారికి పురవీధుల్లో ఊరేగింపు ఉంటుంది.

ఆ తరువాత అంబేద్కరు సెంటరులో గొప్ప బహిరంగ సభ ఉంటుంది.

దళిత సంగ్రామ పార్టీ (బి.జె) కరపత్రం చదివినప్పటి నుంచి, మోహనరావు కెందుకో భయంగా ఉంది. పీడకలలాంటి సంఘటనలు పునరావృత్తం అవుతాయేమో అని భయపడ్డాడు.

హడావుడిగా లేచి, తన డైరీలు, ఉత్తరాలు రాసిన లెటర్‌పాడ్‌లన్నింటినీ అల్మైరా లో పెట్టి తాళం వేశాడు. కిటికీలు, తలుపులు వేసి లోపలి నుంచి గడియపెట్టాడు.

అట్లా తలుపులు వేశాడో లేదో టప్‌మంటూ లావుపాటి రాయి ఇంటిపై పడింది. కాసేపటికి మరొకటి పడింది. రెండు నిముషాల వ్యవధి తరువాత, ఈసారి ఆగకుండా రాళ్ళు పడడం మొదలు పెట్టాయి. ఆ రాళ్ళు సూటిగా గుండెల్ని తగులుతున్నట్లుగా మెలికలు తిరిగిపొయ్యాడు మోహనరావు.

"మోహనరావు డౌన్‌డౌన్!" అంటూ నినాదాలు రోడ్డుపై హోరెత్తాయి. తలుపుల్ని విరగగొట్టే ప్రయత్నంగా తలుపుల్ని బాదుతున్న శబ్దం. కిటికీల పైనున్న అద్దాలు భళ్ళు మనటం, మూగగా అంతా చూస్తున్నాడు మోహనరావు. తలుపు కొక్కెంతో సహా ఊడి వచ్చింది. వందమందికి పైగా కుర్రవాళ్ళు లోపలికి దూసుకువచ్చారు.

అట్టే వయసులేని కుర్రవాడు మోహనరావును ఒక తోపు తోసి, "నడువు బయటకు లంజ కొడకా!" అంటూ పెద్దగా అరిచాడు.

ఒకడు బల్లపై గట్టిగా గుద్దాడు. ఒకడు కుర్చీని ఎత్తి అదాటున నేలకేసి విసిరాడు. ఒకడు టెలిఫోన్‌ను బలంగా గోడకేసి కొట్టాడు. చిల్లి ఓడలోకి నీళ్ళు ప్రవేశించినట్లుగా వాళ్ళు క్రమంగా గదులన్నిటిలోకి వెళ్ళారు. పగలడానికి వీలుగా ఉండే వస్తువులన్నీ పగలగొట్టారు. (అందులో అంబేద్కర్ చిత్రపటం కూడా ఉంది). సమావేశపు గదిలో ఉన్న పరుపుల్ని చీల్చి దూదిని గదంతా వెదజల్లారు. కటౌట్లు, బ్యానర్లు ఉన్న రూముకు వెళ్ళి మోహనరావు పోలికలున్న కటౌటు బయటకు తీశారు. శవాన్ని మోసినట్లు నలుగురు దాన్ని భుజాలకు ఎత్తుకొని, "ముదనష్టపు మోహనరావు పోయాడు తల్లో!" "పోతే పొయ్యేడుగానీ డబ్బు లెక్కడ పెట్టేడో చెప్పలేదు తల్లో!" అంటూ ఏడుపు అభినయిస్తూ కటౌట్‌ని బయటకు మోసుకెళ్ళారు. రోడ్డుపై పడుకోబెట్టి, కాగితాలు, గడ్డి కప్పి దానికి నిప్పు అంటించారు. ఆ నిప్పుల చుట్టూ డాన్స్ చేస్తూ, 'మోహనరావు మరగయా,' అంటూ పాటలు పాడడం మొదలుపెట్టారు.

ఈ హడావుడి మధ్యలో పెద్దగా శబ్దం చేసుకుంటూ ఒక జీపు వచ్చి ఆగింది. అందులోంచి ప్రకాశం దిగాడు. ఒక్కసారిగా జిందాబాద్‌ల శబ్దాలు ఆకాశానికి ఎగిశాయి. ప్రకాశం అభిమాన పూర్వకంగా అందరికీ చేతులు జోడించి ప్రేమగా చేతులు ఊపుతూ జీపు దిగాడు. వచ్చీ రావటంతోటే జరిగిన విషయాల మీద రిపోర్టు ఇచ్చారు అతనికి. "మన ఆఫీసు అది. మనమే పగలగొట్టుకుంటే ఎట్లా?" అంటూ మృదువుగా మంద లించాడు వాళ్ళని. 'మోహనరావును కూడా చర్చలకు పిలవండి!' అంటూ కొందరు సీనియర్ కార్యకర్తలు సలహా ఇచ్చారు. ఇద్దరు వృద్ధనాయకుల్ని అతన్ని పిలుచుకు రావడానికి పంపారు.

తుఫాను గాలికి వణికిపోయే చెట్టులా ఉన్నాడు మోహనరావు. ఏం మాట్లాడలేని పరిస్థితి. భయంగా కలలోంచి నడిచి వస్తున్నట్లుగా నడిచి వచ్చాడు. కళ్ళనిండా అంతు లేని భయం. పెదాలు వణుకుతున్నాయి. భయం అనే భూతం ఆవహించిన వాడిలా ఉన్నాడు.

"రండి! కూర్చోండి! మీరు ఒప్పుకుంటే ఈ ధర్నా అవీ లేకుండా పార్టీ కార్యా లయంలోనే ఇ.సి. మీటింగు పెట్టుకుందాం అనుకున్నాము. ఏదీ, మీ వైఖరే మారి పోయింది. ఇన్ని వేలమందిని ఒక్కతాటిపై నడిపించిన మోహనరావేనా అనిపిస్తోంది.

"ఇ.సి. మీటింగులో గత ఎన్నికలకు ముందు జరిగిన సంఘటనలకు, ఎన్నికల్లో మనకు జరిగిన ఘోర పరాజయానికి మిమ్మల్ని బాధ్యులుగా నిర్ణయిస్తూ, మీ ప్రవర్తనను గర్హిస్తూ, మిమ్మల్ని పార్టీ అధ్యక్షుడిగా, ఇంకా ప్రాథమిక సభ్యత్వం నుంచి కూడా శాశ్వతం

గా తొలగించాము. ఇదుగో తీర్మానం. మీ ఆధీనంలో ఉన్న పార్టీ ఆస్తులు, నిధులు వగైరా పార్టీకి తిరిగి అప్పగించవలసిందిగా మిమ్మల్ని కోరుతున్నాం"

ప్రకాశం మాట్లాడుతుండగానే మోహనరావులో వింతైన తెగింపు ఏదో తోసుకు వచ్చింది. భయం స్థానంలో మొండితనం అతనిలో చొరబడింది. "ఏదీ మీ ఇ.సి మెంబర్లను నా ముందుకు రమ్మను. నోట్లో నాలుకలేని ఎదవలంతా ఇ.సి మెంబర్లా? దళిత సంగ్రామ పార్టీ నాది. దీనికి అధ్యక్షుణ్ణి, ఎగ్జిక్యూటివ్ కమిటీని అన్నీ నేనే. నా కాళ్ళను నాకే కుక్కలంతా, ఎంగిలి మెతుకులు ఏరుకునే లోభి నా కొడుకులంతా ఇవాళ ఇ.సి మెంబర్లయ్యారా? మీరెవరు నన్ను బహిష్కరించ డానికి? నేను బతికినంత కాలం పార్టీ నాతోనే ఉంటుంది. నేను ఛస్తే నాతో పాటు చస్తుంది. మీటింగులకనీ, పబ్లిసిటీకని నా దగ్గర లక్షలు లక్షలు దొబ్బారే, ముందు వాటికి లెక్కలు చెప్పండి! ప్రకాశం! నీ సంగతేమిటి? కలిచేడు మీటింగుకు ముందు నీ చేతికి నేను మూడు లక్షలిచ్చాను. వాటికి లెక్కలు ఎక్కడ? రసీదులెక్కడ? ముందు మీ ముడ్డిపై మురికిని కడుక్కొని, తరువాత నా దగ్గరకు రండి!"

అంతవరకూ మాట్లాడిన మోహనరావు, ఇది నేనేనా అని క్షణంపాటు విస్తుబొయ్యాడు. చివరికంటా తరిమితే పిల్లి కూడా ఎగబడుద్ది అని సమాధానం చెప్పుకొన్నాడు. మెల్లగా జనాన్ని దాటుకొని పార్టీ కార్యాలయం వైపు నడిచాడు.

ఫట్‌మంటూ తగిలిందొక రాయి నెత్తిపై. అబ్బా! అంటూ నెత్తిని పట్టుకొన్నాడు. ఇంకొకటి. ఇంకొకటి. ఒకటి వీపుని, ఒకటి భుజాన్ని తగిలాయి. భయంకరమైన బాధ. 'ముస్లిం దేశాల్లో రాళ్ళతో కొట్టి చంపే శిక్ష ఉందట, అట్లా వీళ్ళు ఈరోజు నన్ను చంపడానికి నిర్ణయించుకొన్నారు కాబోలు అనుకొన్నాడు. నుదిటిపైన దెబ్బకు రక్తం కారటం మొదలుపెట్టింది. "తన్నండి! విరగదన్నండి! లంజా కొడుకును చంపండి!" కసితో కూడిన అరుపులు వినిపిస్తున్నాయి.

నడుస్తూ నడుస్తూ రాయి తట్టుకొని దబ్‌మని నేలపై పడ్డాడు. 'మోహనరావు డౌన్ డౌన్!' 'మోహనరావు ముర్దాబాద్!' 'మోహనరావు చోర్! చోర్!' 'గల్లీ గల్లీ మే షోర్ హై! మోహనరావు చోర్ హై!' వీధి మొత్తం ఒక్కసారిగా శబ్ద సముద్రం అయినట్లుగా అనిపించింది. నేలపై పడిన మోహనరావు వెంటనే లేవలేకపొయ్యాడు. అది భయంతోనో, దెబ్బల తాలుకు తీవ్రతతోనో, చాలాసేపు నేలపై అట్లాగే పడి ఉన్నాడు. వయసులో కాస్త పెద్దగా ఉన్న కార్యకర్తలు అతని పరిస్థితికి జాలిపడ్డారు. కుర్రకారు హుషారుకు బ్రేకులు వేసి,

"ఇంక ఆపండి! ఆ మనిషి ఉన్నాడో పోయాడో ముందు చూడండి!" అంటూ వాళ్ళను శాంతపరిచారు.

ఇద్దరు కుర్రవాళ్ళు వచ్చి మోహనరావు ముక్కు దగ్గర వేలుపెట్టి "బతికే ఉన్నాడ్రోయ్," అంటూ అరిచారు.

"నాలుగు తన్ని డబ్బులు ఎక్కడున్నాయో అడగండి!" అని ఇంకెవరో అరిచారు. "ఇప్పుడు కాదు. నాలుగు రోజులు ఆగుదాం! మెంటల్‌గా బాగా దెబ్బతిన్నాడీ మనిషి. కొద్దిరోజులు పోతే వాడే అన్నీ బయట పెడతాడు. అదేమన్నా వాడి బాబుగాడి ముల్లా? చెమ్డాలొలిచి బయటకు కక్కిద్దాం!" అంటూ ఒక సీనియర్ కార్యకర్త సలహా ఇచ్చిన మీదట, కుర్రవాళ్ళు మోహనరావును హింసించటం మానివేశారు.

ఒక హింసాత్మక ఘట్టాన్ని ఊహించుకొన్న యువకులకు నిరుత్సాహం ఎదురైంది. ప్రకాశాన్ని జీపుపై ఎక్కించుకొని ఊరేగింపుగా వెళ్ళిపోయారు వాళ్ళు.

అవయవాల నన్నింటినీ స్వాధీనంలోకి తెచ్చుకొని మెల్లగా లేచి లోపలికి వెళ్ళాడు. ముఖంపైన, బట్టలపైన అంటుకొన్న రక్తాన్ని కడుక్కొని, హడావుడిగా చెప్పులు వేసుకొని బ్యాంక్ వైపు వెళ్ళాడు.

ఫిక్సెడ్ డిపాజిట్లలోనూ, సేవింగ్స్ ఖాతాల్లోనూ ఉన్న డబ్బులు మొత్తాన్ని విత్‌డ్రా చేశాడు. మొత్తం లెక్క చూస్తే పదిహేడు లక్షల అరవై నాలుగు వేలు ఉంది.

ఒకచోట కూర్చుని రకరకాల లెక్కలు వేశాడు. తనలో తానే చర్చించుకొని మొత్తం డబ్బుని డి.డి.లుగా మార్చాడు.

అందులోంచి పదిహేను లక్షల్ని 'ఆశా' పేరుతో డి.డి. తీసుకొన్నాడు. కేరాఫ్ మాలతి, కలిచేడు అంటూ కవర్‌పై స్పష్టంగా రాశాడు. ఈ పదిహేను లక్షలు కలిచేడు బాధితుల కోసం ఖర్చు పెట్టటమే న్యాయం అనుకున్నాడు. ఈ డబ్బును చూసి చలించని ఒకే వ్యక్తి మాలతి అని మనసుకు నచ్చ జెప్పుకొన్నాడు.

రెండు లక్షలకు తన పేరు మీదే డి.డి తీసుకొన్నాడు. దళిత సంగ్రామ పార్టీ మళ్ళీ పునరుజ్జీవింపచితే అప్పుడు అవసరమవుతాయి అని సంజాయిషీ చెప్పుకొన్నాడు. దాన్ని మోహనరావు, సంస్థాపక అధ్యక్షుడు, ద.స.పా., బ్రాడీపేట, గుంటూరు అని అడ్రసు రాసిన కవర్లో పెట్టి పోస్టు చేశాడు.

మిగిలిన వాటితో ఇంటి అద్దె, ఇతరత్రా బాకీలు తీర్చడానికి, తను చేయబోయే సుదీర్ఘమైన భారత యాత్రకు (పాదయాత్రకు) అవసరమైన దారి ఖర్చులకు ఒక ఇరవైవేలు విడివిడిగా పెట్టాడు.

మిగిలిన డబ్బును కేశవదాసు తండ్రి పేరు మీద డి.డి తీసుకొని వాళ్ళ అడ్రసుకు పోస్టు చేశాడు.

9

గుంటూరు రాజకీయంగా చవుడునేల అయింది. ఇక ఇక్కడ ఉండటం వృధా అనుకున్నాడు మోహనరావు. యుద్ధ ప్రాతిపదిక మీద ఆ యింటిని ఖాళీ చెయ్యటం

మొదలుపెట్టాడు. రేపర్‌లో చుట్టిన జీవితకథల్ని, సగం సగం రాసిన ఉత్తరాల్ని, పేపరు కటింగ్‌లు ఉన్న ఫైలు, అంబేద్కరు రచనల సంపుటాలు మొత్తం ఒక సంచిలో కుక్కుకున్నాడు. ఇంటి యజమానికి కబురు చేశాడు. ఇవ్వవలసిన అద్దెపై మరో రెండు వందలు ఎక్కువ వేసి యిచ్చాడు. ఆ రెండు వందలు లోపల ఉన్న కటౌట్లు, బ్యానర్లు మొదలైన వాటికనీ, వాటిని మరో అయిదు నెలల పాటు జాగ్రత్తగా దాచి ఉంచమనీ, ఆ తరువాత దేశం పట్టలేనంత దళిత ఉద్యమం రాబోతోందనీ,అప్పుడు వీటి అవసరం ఉంటుందనీ వివరించాడు.

ముందు కలిచేడుకు వెళ్ళాలి అనుకున్నాడు. బస్సులో కూర్చున్న తరువాత తాను మరీ ఇంపల్సివ్‌గా ప్రవర్తించటం లేదు కదా అనుకున్నాడు. లేదు. లేదు. నిర్దేశితమైన మార్గంలోనే వెళుతున్నాను అని నచ్చజెప్పుకున్నాడు. క్రమంగా గుంటూరు దూరమౌ తోంది. 'గుంటూరు నా ప్రేయసి,' అనుకున్నాడు. అంతలోనే, 'గుంటూరు పొగరుబోతు రాక్షసి,' అని కూడా అనుకొని సన్నగా నవ్వు కున్నాడు.

'డబ్బు సంచి ఎక్కడ దాచావురా! ఏ బాంకులో పెట్టావో చెప్పు! ఏ లంజకిచ్చి పారిపొమ్మని చెప్పావో చెప్పరా!' మూతి మీద ఫెడేల్మని ఏదో తగిలినట్లనిపించి ఉలిక్కిపడ్డాడు. అసంకల్పితంగా చేతితో పెదవుల దగ్గర తుడుచుకున్నాడు. రక్తం కారిందేమోనని చూసుకున్నాడు. ఇది ఫ్లాష్‌బాక్‌లో ముచ్చట కదా అని నచ్చజెప్పుకున్నాడు. పై దవడలో కుడిపక్క నుంచి నాలుగవ పన్ను విరిగిపోగా ఏర్పడ్డ ఖాళీని వేలుతో ఒకసారి తడుముకున్నాడు.

కలిచేడులో బస్సు దిగి చకచకా మాలపల్లె వైపు నడవటం మొదలుపెట్టాడు. అందరూ తన వైపు అనుమానంగా, సందేహంగా చూస్తూన్నట్లు అనిపించింది. చొక్కా నలిగిపోయి ఉంది. మురికి తోలులా ఉంది. ఫాంటుపై తెల్లని ఉప్పుచారలు. పెరిగిన గడ్డం, పిడచగట్టిన జుట్టు, మండుతున్న చితుకుల్లాంటి కళ్లు. ఊరంతా దిగ్భ్రాంతితో చూస్తోంది. లక్ష గొంతుకలు ఒక్కసారి, 'మోహనరావు జిందాబాద్!' అంటూ చేసిన నినాదాలు యింకా ఊర్లో మార్మోగుతున్నాయి. చుట్టుపక్కల చూడకుండా ఏకదీక్షగా నడుస్తున్నాడు మోహనరావు.

ఊరికీ మాలపల్లెకీ మధ్యనున్న బహిరంగ స్థలంలో ఆగాడు. ఆ చివర నుండి ఈ చివరకు నాలుగైదుసార్లు తిరిగాడు. 'సాక్ష్యాలన్నీ చెరిగిపోయాయి,' అని లోలోపల గొణుక్కున్నాడు. హఠాత్తుగా లాల్చీపైకి లాక్కొని, బొడ్డుకు కుడివైపున ఉన్న వెడల్పాటి 'స్కార్'ను తడుముకున్నాడు. 'ఈ సాక్ష్యాన్ని ...' అని పెద్దగా అరిచాడు. ఒక ప్రదేశం దగ్గర ఆగి, 'ఇక్కడే... ఇక్కడే,' అనుకున్నాడు. 'ఇక్కడే జరిగింది సీజర్ హత్య. మొదటి కత్తీ, చివరి కత్తీ బ్రూటసే పొడిచాడు... యూ టూ బ్రూటస్! నువ్వు కూడానా కేశవదాసూ...

దాసూ! దాసూ! అంటూ బతిమిలాడాను. నన్ను నమ్ము దాసూ అంటూ వేడుకొన్నాను.' 'ఇన్ని లక్షల మందిని సామూహికంగా హత్య చేసిన నీకిది చాలా తక్కువ శిక్షరా! చావరా లంజాకొడకా!' ఆ మాటలు దాసువే. కత్తిని సర్రుమని తన పొట్టలో దించింది దాసే. వంగి ఆ నేలపై కూలబడి, మట్టిని కెలుక్కోవటం మొదలుపెట్టాడు. ఈ నేలపై నా రక్తం మరకలింకా అంటుకునే ఉన్నాయి అనుకొన్నాడు. 'లంజాకొడుకుని నరకండి...' మోహనరావు జిందాబాద్ అన్న జనమే, 'లక్షలు, కోట్లు కాజేశాడు. ఎక్కడ పెట్టాడో చెప్పమనండి!' 'అన్నా! నీకోసం ప్రాణాలైనా ఇస్తా,'మన్న జనమే, 'వీడికో లంజ ఉండాలి. డబ్బు దాని దగ్గర దాచి ఉంటాడు,' ఫెడేల్మని మూతి పై ఒక దెబ్బ. పొట్టలో ఒక దెబ్బ. తలపై కర్రదెబ్బ ఫట్‌మంటూ... ఇక్కడే ఈ నేలపై నిర్జీవంగా పడి ఉన్నాడు కొన్ని గంటల పాటు. అక్కడ మట్టిని చేతుల్లోకి తీసుకొని, పైకెత్తి నెత్తిపైన, ముఖంపైనా పోసుకున్నాడు. ఒక్కసారిగా దు:ఖం తోసుకొచ్చి పొగిలి పొగిలి ఏడ్చాడు. చాలాసేపు ఏడ్చినాక కొంత ఉపశమనం కలిగింది. లేచి మాలపల్లెవైపు నడిచాడు.

మైకులో పెద్ద పెద్దగా కేకలు వినిపిస్తున్నాయి. అవి కేకలు కావు. నాయకుడి దెవరిదో ఉపన్యాసం. వద్దనుకున్నా చెవుల్లో జొరబడుతోంది. "సరిగ్గా ఒక తెలుగు వాక్యాన్ని కూడా ఉచ్చరించటం రాని వెధవ! వీడా నాయకుడు. వీడిదా ఉపన్యాసం" అనుకున్నాడు. 'జనరంజకంగా ఉపన్యాసాలు ఎలా చెయ్యాలి,' అనే విషయంపై వీళ్లందరికీ క్లాసులు నడపాలి! అనుకున్నాడు మోహనరావు.

ఉపన్యాసకుడి వయసు యాభై పైనే ఉంటుంది. చిరకాలం సుఖాల్లో మునిగి తేలిన ఛాయలేవో అతని ముఖంలో కనిపిస్తున్నాయి. కొంచెం గర్వం, కొంచెం జల్సారాయుడితనం ఆ ముఖంలో కనిపిస్తాయి. మృదుత్వం, మేధావితనం ఉట్టిపడేలా ముఖాన్ని పెట్టాడు. వేశ్యలు చౌకబారు క్రీములు, పౌడర్లు పూసుకొని కృత్రిమమైన అందాల్ని రాత్రి వెలుగుల మధ్య తళుక్కుమనిపించినట్లుగా ఈ నాయకుడు మంచితనం, మేధావితనం ముఖంపై కనబరుస్తున్నాడు. ఏళ్ళ తరబడి ప్రయత్నించి ముఖంపై మొలిపించుకొన్న మేకప్ ఇది. చూడగానే ఈయనెంత మంచివాడు అనిపిస్తాడు.

"మహాజనులారా! నేను దళితుణ్ణి గాదు. మీరు ద్వేషించే అగ్రకులంలోని వాణ్ణి. అవకాశం దొరికితే నన్ను కత్తికో కండగా నరకగల ద్వేషం మాపైన మీకుందని తెలిసి మరీ వచ్చాను. అన్నట్టు ఇది ఎన్నికల సీజనూ కాదు. అయినా వచ్చాను. ఎందుకు? ఈ కులవైషమ్యాలకు ఒక ముగింపు చెబుతామని మిమ్మల్ని అర్థించడానికి వచ్చాను.

"కలిచేడులో ఇవాళ ఎక్కడి పనులక్కడ ఆగిపోయాయి. పొలాలు బీడుబడ్డాయి. భూస్వాములు చాలామంది పొలాల్ని అమ్ముకుని పట్నాలకు వెళ్ళారు. మీరు మాత్రం ఎన్నాళ్ళిలా పస్తులుంటారు. నేనేదో రాజకీయ లబ్ధి కోసం ఇలా మాట్లాడటం లేదు. పల్లెలన్నీ

నక్సలైటు కాంపులుగా మారిపోతున్నాయి. ఊళ్ళన్నీ యుద్ధభూముల్లా ఉన్నాయి. నేను మీ మాలతిని తప్పుపట్టటం లేదు. మొన్న రాఘవరావును నరికివేశారు. ఊరిని మొత్తం తగలబెట్టారు. ఏమైంది. పోలీసులు మీ పిల్లకాయల్ని చావగొట్టి జైళ్ళలో వేశారు. ఆ మాలతో ఎవరో ఆ పిల్లనీ హత్య కేసంటూ కోర్టులో నిలబెట్టారు? అటు ఊరు, ఇటు పల్లె భయం గుప్పిట్లో బతుకుతున్నాము. ఈ పరిస్థితి ఎన్నాళ్ళు? మనలో మనం రాజీ చేసుకుందాము. నా గురించి మీకు తెలుసు. ఊరికి నేనెంత చేసేనో మీకు తెలుసు. అందుకే ఈ ఊరిని దేశపటంలో కనపడకుండా పోయేలా చెయ్యవద్దని అర్థించడానికి వచ్చాను.

"మనలో మనం ఏదో అనుకొన్నాము. కత్తులు, గొడ్డళ్ళు తీసుకొని ఎగబడ్డాము. ప్రాణాలు పోయాయి. పొరపాటు మావైపు నుంచే ఉంది. కుర్రవాళ్లు ఆవేశపడ్డారు. మీ కుర్రవాళ్ళు కాస్త ఉద్రేకపడ్డారు. పెద్దవాళ్ళం మనం చెబితే వినిపించుకునే పరిస్థితి కాదు వాళ్ళది. అయినా మనం ఏదో ఒకటి చెయ్యాలి.

"పాతికేళ్ళ క్రితం మనం ఎట్టా కలిసి ఉండేవాళ్ళం. ఈ పంచాయితీలు, గవర్న మెంటు పథకాలు రాని రోజుల్లో మా నాయన అటు మాలపల్లికీ, ఇటు మాదిగపల్లికీ రెండు మంచినీటి బావులు తవ్వించాడు. ఇక్కడున్న ముసిలోళ్ళు మీరు చెప్పండి. ఈ బావులు తవ్వించింది మా నాయనా, కాదా?

"ఊళ్ళో సమితి స్కూలు ఉంటే, దానికి పల్లెల్లో పిల్లోళ్ళు రావడానికి భయపడు తున్నారని నా హయాంలో నేనో ప్రైవేటు ఎయిడెడ్ స్కూలు పెట్టించాను. అందులో మీవాళ్ళనే, మీ హరిజన టీచర్లనే పంతుళ్ళుగా పెట్టాను."

ఆయన ఉపన్యాసాన్ని ఆపుతూ కుర్రవాళ్ళు కేకలు వేశారు. "పల్లెల పక్కనే వున్న మీ పొలాలకు నీళ్ళకోసం బావుల్ని తవ్వించారు. గవర్నమెంటు దగ్గర డబ్బు దొబ్బు దామని స్కూలు పెట్టావు!" అంటూ అరిచారు.

నాయకుడి ముఖం క్షణంపాటు నల్లగా మారింది. అంతలోనే తేరుకొని, "నేనేదో గొప్పలు చేశానని చెప్పుకోవటం లేదు. మనమంతా అన్నదమ్ముల్లా కలిసి ఉన్నామని గుర్తు చెయ్యడానికి వచ్చాను. మనలో మనకు సమస్యలుంటే మాట్లాడుకొని తేల్చు కుందాం. బయటవాళ్ళ జోక్యం ఎందుకు. మళ్ళీ పనులకు రండి! ఇదుగో ఇంత రేటని చెప్పండి. అంతా యిస్తాము. ఇప్పుడా రాఘవరావూ పోయేడు. ఇంకా ఆ గొడవలు మర్చి పోదాం! మీవైపు నుంచీ, మావైపు నుంచీ కేసుల్ని ఎత్తి వేసుకుందాం! ముందు ఈ బయటవాళ్ళను ఊరులోంచి పంపిద్దాం! ఈ మాలతో, ఎవరో ఆ అమ్మాయి మంచిదే కావచ్చు. ఆమె రాజకీయాలు మంచివి కావు. కత్తులు, బాంబులు అంటూ మిమ్మల్ని రెచ్చగొడుతుంది. నరుక్కొని, చంపుకొని ఎల్లకాలమూ ఇదే పనా? మీరే ఆలోచించు కోండి...పైగా..."

జనం వెనక నిలబడి, ఆ ఉపన్యాసాన్ని వింటున్న మోహనరావుకు, హఠాత్తుగా మెదడు లోపల ఏదో తలుపు తెరుచుకుంది. ఒక జ్ఞాపకం తళుక్కుమంది. అవునదే.

ఆ కంఠమే! ఆ కంఠంలోని మొరటుదనం తనకు చిరపరిచితమైనదే... ఎప్పుడు, ఎక్కడ? లోపలి టేప్ రికార్డర్‌ని రివైండు చేసి...వాడే వాడే మాటలు నేర్చిన జంతువు. వెలుగుపాలెం సర్పంచ్.

జన సమూహాన్ని చీల్చుకుంటూ వేదికవైపు పరిగెత్తాడు మోహనరావు. ఒక్క వురుకుతో వేదికపైకి ఎక్కి మాట్లాడే వాడి చొక్కా పట్టుకుని, ముందుకు లాగి పొట్టమీదా, ముఖంమీదా పటపటమని కొట్టాడు. జనం ఈ హఠాత్తు పరిణామాన్ని అర్థం చేసుకునే లోపల, నాయకుడి అనుచరుడు బాణాకర్రతో ఫట్‌మంటూ మోహనరావు తలపై కొట్టాడు. ఆ వెంటనే మరొకటి, మరొకటి. బొటబొటమంటూ రక్తం. ముక్కుల్లోంచి, నోట్లోంచి ధారగా వస్తోంది. లోపల రక్తనాళాలేవో తెగినట్లున్నాయి. ఆయువుపట్లన్నీ దుర్భరమైన బాధతో మూలుగుతున్నాయి.

"మోహనరావు! మోహనరావు!" అంటూ జనంలో గుసగుసలు. పరిస్థితి అర్థమైన నలుగురు కుర్రవాళ్ళు వేదికవైపు పరిగెత్తుకొచ్చారు. ఆపాటికే మోహనరావు వేదికపై కుప్ప కూలిపోయాడు. "ఎవరితను? ఎవరితను?" పరిస్థితి అర్థంకాని వక్త ఆశ్చర్యంతో అడుగుతున్నాడు. మోహనరావును పైకి లేవనెత్తి, తమ భుజాల ఆసరాగా కిందకు తీసుకొచ్చారు.

ప్రాణం పోలేదుగానీ, స్పృహ మాత్రం లేదు. బాగా రక్తస్రావం అయింది. కారిన రక్తం శరీరం పొడవునా ధారలు కట్టింది. చిరిగి పీలికలైన బట్టలు, వాటిపైన రక్తంమరకలు భీతావహంగా వున్నాడు.

'అన్నా' అంటూ వాళ్ళు అభిమానించి, ఆరాధించిన మనిషి, ఒక గొప్ప ఉద్యమాన్ని రచించిన మనిషి, రక్తం ముద్దలాగా అక్కడ పడి ఉంటే, జనం భయంగా, దిగులుగా, పశ్చాత్తాపంగా చుట్టూ మూగారు.

నిజానికి ఆ మాట్లాడే మనిషి మోహనరావు అనుకున్నట్లు వెలుగుపాలెం సర్పంచ్ కాదు, కలిచేడుకు చెందిన భూస్వామి. విచలితమైన అతని మనస్సు అటూ ఇటూ ఊగుతూ హఠాత్తుగా ఒక ఉన్మాదం ఉప్పెనలా లేచి అతన్ని డిస్టర్బ్ చేస్తుంది.

వింతజీవి ఈ మోహనరావు! తనును తాను హత్య చేసుకుంటూ ఆ మరణించే ప్రక్రియని ఆనందిస్తున్న నార్సిసిస్టు.

8

మోహనరావుకు మెలుకువ వచ్చేసరికి తనో కొత్త ప్రదేశంలో ఉన్నట్లు అర్థమైంది. ఆత్రుతగా చూస్తున్న ముఖాల్లో పోలికలు గుర్తు పట్టడానికి ప్రయత్నిస్తున్నాడు. మాలతి, అవును మాలతే. పక్కనే కూర్చుని సేవలు చేస్తూ మాలతే. పదిమంది దాకా చిన్న చిన్న పిల్లలు. కలిచేడు అనాథలు అయి ఉంటారు.

"ఎట్లా ఉంది? రెండురోజుల పాటు ఎంతగా కంగారుపడ్డామో. ఎందుకిట్లా మృత్యువుతో దోస్తీ లాంటి జీవితాన్ని గడుపుతున్నారు. ఆరోగ్యం కుదుటపడే వరకూ ఎవరిదగ్గరైనా ఉండమని చెప్పాను కదా!"

మోహనరావు ఏం మాట్లాడలేదు. బాధ తీవ్రతో, దు:ఖపు తీవ్రతో మెదడు లోపలి ఆలోచనా భాగాలు ఎందుకో పరిస్థితులకు స్పందిస్తున్నట్లుగా లేదు. మాలతికి కృతజ్ఞతలు చెప్పాలని ఉంది కానీ మనసు సహకరించటం లేదు. మెల్లగా ఒక్కొక్కటిగా జరిగిన విషయాల్ని గుర్తు తెచ్చుకోవడానికి ప్రయత్నిస్తున్నాడు. ఊహు... అంతా గందర గోళంగా ఉంది. ఒకదానికొకటి ఓవర్‌లాప్ అయిపోయి ముందు వెనుకల ఏం జరిగిందో తెలియని సంఘటనల శకలాలు గుర్తులోకి వస్తున్నాయి.

"రెస్టు తీసుకో! డాక్టరు సాయంత్రం వస్తానన్నాడు. పిల్లలిద్దర్ని ఇక్కడే ఉంచు తున్నాను. ఏదైనా అవసరముంటే వాళ్ళని అడుగు," అంటూ మాలతి వెళ్ళిపోయింది.

మౌనంగా కళ్ళు మూసుకున్నాడు. అతనికి విశ్రాంతినివ్వాలని ఇద్దరు పిల్లలూ బయటకు వచ్చారు. ఒంటరిగా గదిలో మోహనరావు. కిటికీలోంచి చూస్తే చిరపరిచిత మైన కొండలు. నేలపై పొడవాటి నీడల్ని పరిచే చింతచెట్ల తోపు. తల చుట్టూ బరువైన బాండేజి చుట్టినట్లున్నారు. లేవాలని ప్రయత్నించాడు. సాధ్యంకాలేదు. ఈ ప్రదేశాన్ని నేను చూశాను అనుకున్నాడు. 'ఆశ' అవును. 'ఆశే.' మాలతి నడిపే అనాథ పిల్లల హాస్టలు 'ఆశ'. వినపడీ వినబడనట్లుగా ఎక్కడి నుంచో పిల్లల అరుపులు, అల్లరి చెవిన పడుతున్నాయి.

'లేవాలి! లేచి ఇక్కడ నుండి పారిపోవాలి! అనే వింత సంచలనము మనసులో రేగింది. శరీరం సహకరించను ఫో అంటోంది. ఏ భాగాన్ని కదిపినా భరింపలేనంత బాధ. కళ్ళు మూసుకుని మళ్ళీ ఒకసారి జరిగిన సంఘటల్ని గుర్తు చేసుకోడానికి ప్రయత్నించాడు. ఏమీ గుర్తు రావటంలేదు. సమీప జ్ఞాపకాల వేట మానివేసి పాత జ్ఞాపకాల్ని తవ్వుకోవటం మొదలుపెట్టాడు.

'నేను సైతం దళిత ఉద్యమానికి సమిధనై, ఊహు నేను సైతం దళిత ఉద్య మానికి సజీవ ప్రతీకనై, బ్రాహ్మణవాద రీతినీ, నీతినీ ఎదిరించి, ఒక ఉద్యమాన్ని రచిం చిన, నిర్మించిన మోహనరావును. క్రీ.శ. 1994 భారత చరిత్రలో ముఖ్యమైన సంఘటన మోహనరావు. మోహనరావు జిందాబాద్! మోహనరావు జిందాబాద్! ఎంత గొప్ప పోరాటం చేశాను నేను. దళిత చరిత్రలో ఆనాడు అంబేద్కర్, ఈనాడు నేను, ఎంత చరిత్రాత్మకమైన జీవితం నాది.'

హఠాత్తుగా అతని జ్ఞాపకాలన్నీ మిక్స్ అయిపోయి అటూ ఇటూ కలగూరగంపలా మారి పోయాయి. చిన్న చిన్న ఖండాలుగా బయటకు రావటం మొదలుపెట్టాయి. కాలు

తున్న తండ్రి, భార్య నగ్న శరీరం. వందలు వేలుగా జనంతో నిండిన సభలు, ఒంటరి రాత్రులు. నాలుకపై ఆవిరైపోతున్న ఆల్కహాలు చుక్కలు, కురుస్తున్న పూలవానలు, జయజయధ్వానాలు, 'లంజకొడకా! ఎక్కడ దాచిపెట్టావురా డబ్బు!' చీకటిలో, చెమటలో కక్కుర్తిగా రాణితో గడిపిన సెక్సీ రాత్రులు, అగ్నికణంలా జ్వలించే మాలతి, పిడిబాకు తళతళలు, కత్తి అంచుపై జిగటజిగటగా రక్తం.

"సంఘటనలన్నీ పోగుపడ్డ స్టోర్‌హౌస్‌లా ఉంది మనసు. ఈ రక్తపు వాసనలకు, ఈ వెంటాడే నినాదాలకు, ఈ సంఘటనల శవాలకు నిప్పు పెట్టాలి. మొత్తాన్ని తగలబెట్టి, మళ్ళీ కొత్తగా, ఫ్రెష్‌గా జ్ఞాపకాల్ని నాటుకోవాలి.

నిప్పు పెట్టాలి అనే మాట చాలాసేపు అబ్సెషన్‌లా అతన్ని వెంటాడటం మొదలు పెట్టింది. నిప్పు పెట్టాలి, నిప్పు పెట్టాలి అనే మాట పదేపదే గొణుక్కున్నాడు. భయంకర మైన బాధను సైతం తట్టుకొని లేచి కూర్చున్నాడు. సంచి కోసం వెతుక్కున్నాడు. దూరంగా టేబుల్‌పై ఉంది. శరీరాన్ని ఈడ్చుకుంటూ టేబుల్‌దాకా తీసుకెళ్ళి, ఆత్రంగా అందు లోంచి దాసు ఇంటిదగ్గర దొంగలించిన ఎర్ర డైరీని బయటకు తీశాడు. అతని పెదవులపై వింతయిన శాడిస్టిక్ చిరునవ్వు. తగలబెట్టాలి. దీన్ని తగలబెట్టాలి. అనుకొన్నాడు. సినిమాల్లో విలన్లలా పెద్దగా హాహ్హా అని నవ్వుకోవాలనిపించింది. జేబులోంచి సిగరెట్ లైటర్ బయటకు తీశాడు. 'గుడ్‌బై మోహనరావు! గుడ్‌బై!' కసిగా గొణిగాడు.

డైరీని మొత్తంగా తగలబెట్టడమా, అందులో పేజీలుగా పరుచుకొన్న సంఘటనల్ని తగల బెట్టడమా అని కాసేపు మథనపడ్డాడు. చివరకు సంఘటనలనే తగలబెట్టడానికి నిర్ణయించు కున్నాడు.

అట్లా నిర్ణయించుకొన్నాక డైరీని తెరిచాడు. 'కె. కేశవదాసు, బి.కాం.' అన్న పేరు మొదటి పేజీలో రాసి ఉంది. 'దొంగ వెధవా!' కసిగా తిట్టుకొన్నాడు. మరో పేజీ తిప్పాడు.

"నిరుద్యోగం, ఆకలి, కులం పేరుతో దుర్భరమైన మానసిక హింస, వీటి మధ్య పెరిగాను. దళిత మిలిటెన్సీపై నాకు గొప్ప ఆశలు ఉన్నాయి. సామూహిక ప్రతిఘటన నాకు ప్రియమైన ఫాంటసీ! ఇవి మినహా మిగతా జీవితమంతా నిరుత్సాహంగా, దుర్భరం గా ఉంది. షోకైన గెటప్‌తో రోడ్డుపై షికార్లు చెయ్యటం, అమ్మాయిలతో లైంగిక సాహసాలు, సినిమాలు, ఉద్యోగాలకు అప్లికేషన్లు దాఖలు చెయ్యటం ఈ రొటీనంతా విసుగ్గా ఉంది.

"ఈ బోర్‌డమ్ ఒక సంధియుగపు లక్షణంగా భావిస్తున్నాను. ఒక్క కొత్తమలుపుకు మొదలు గా నమ్ముతున్నాను. ఈ ఒంటరితనం, బోర్‌డమ్‌తో విసిగిపోయాను. నా ఆత్మకో తీవ్ర సంచలనం కావాలి. ఈ సంచలనం కోసం వెతుకులాటలో నాకు తటస్థపడ్డ జలా శయం మోహనరావు."

ఆ వాక్యాలు చదువుతూనే మోహనరావు ఉలిక్కిపడ్డాడు. క్షణంసేపు ముఖం ఆనందంతో వెలిగిపోయింది. అంతలోనే, 'ఇదంతా బోగస్, నేను నమ్మను,' అనుకొన్నాడు. వరుసగా పేజీలు తిప్పటం మొదలుపెట్టాడు. డైరీ నిండా చింపివేసిన పేజీల తాలూకు ఖాళీలు. కొంటెగా నవ్వు కున్నాడు. పోగా...పోగా, పేజీలు తిప్పగా తిప్పగా, 'మళ్ళీ కలిచేడు...' అన్న మాటలు కంటబడ్డాయి. ఆ పేజీల్ని చూస్తేనే మోహనరావు ఉగ్రుడయ్యాడు. ముఖం ఎర్రగా అయింది. కోపంతో పెదవి కొరుక్కున్నాడు. ఇరవైకి పైగా ఉన్న పేజీలన్నీ విసురుగా డైరీలోంచి చించివేశాడు. లైటర్ తీసి వెలిగించి 'యూ బ్రూటస్...' కసిగా తిట్టుకున్నాడు. ఒక్కొక్క పేజీనే చదువుతూ తగలబెట్టడం మొదలు పెట్టాడు.

నవంబరు 22-28

మళ్లీ కలిచేడు వెళ్ళాల్సి వస్తుందనుకోలేదు. పొలిమేరలో అడుగుపెడుతూనే శిరస్సుపై రక్తదాహపు కత్తి ఏదో వేలాడుతున్నట్లుగా అనిపించింది. కింద నా పాదాలకు తడిగా, మెత్తగా తగులుతున్నది. భూమికాదు, నిర్జీవంగా పడిఉన్న మానవ శరీరాలని పిస్తోంది. కనిపించే ప్రతి పొదా, చెట్టూ శిరస్సు భూమిలోకి పాతి, శరీరాన్ని పైకి వేలాడ దీసిన మనషుల్లాగా అనిపిస్తున్నాయి. మూడేళ్ళుగా ఖననం కోసం ఎదురుచూస్తున్న శవంలాగా ఉంది కలిచేడు.

"ఓడిపోయిన ప్రదేశంలోనే మళ్ళీ యుద్ధం మొదలుపెడదాం! మనల్ని శిరస్సులుగా, మొండాలుగా, ఆ వైపునో చెయ్యి, ఈ వైపునో కాలుగా నరికివేసిన హత్యాస్థలం నుండి మన ప్రతిఘటనని మొదలుపెడదాం. కలిచేడు హత్యలు జరిగి మూడేళ్ళు అవుతున్న సందర్భంగా, కలిచేడులో మనమో బ్రహ్మాండమైన సభను ఏర్పాటు చేసుకుందాం! అది సంతాపసభ మాత్రమే కాదు. దళితులందర్నీ ఒకచోట చేర్చే సంఘీభావ సభ కావాలి. 'చలో కలిచేడు' అనే నినాదాన్ని వాడవాడలా చాటండి. కలిచేడు బహిరంగ సభ అపూర్వంగా జరగాలి. ఈ సభలో మనమేమిటో, మన బలమేమిటో దేశం మొత్తానికీ తెలియాలి. మనవాళ్ళంతా రెండురోజులు ముందే కలిచేడుకు వెళ్ళి అవసరమైన ఏర్పాటు చెయ్యండి!" అంటూ ఈ ఊరికి పంపాడు మోహనరావు.

నేలకంటిన రక్తపుమరకల్ని తుడిచి వేయడానికి ప్రభుత్వం చాలా జాగ్రత్తలు తీసుకుంది. మాలపల్లెలో వందకు పైగా పక్కా ఇళ్లను కట్టింది. (మాలతి మాకా ఇళ్ళు అక్కర్లేదు అంటుంది. కలిచేడుకు పదిమైళ్ళ అవతల ఉన్న ఖాళీస్థలాల్లో ఇళ్ళు కట్టించి యిమ్మని డిమాండ్ చేస్తుంది.) ఊరిని, మెయిన్ రోడ్డును కలిపే ఎప్రోచ్ రోడ్డును మాలపల్లె దాకా పొడిగించారు. పల్లెలో రెండు మూడు బోరింగ్ పంపులు కూడా వేశారు. డి.ఆర్.డి.ఎ. వాళ్ళు వద్దన్నా, కాదు కూడదంటూ లోన్లు చేతుల్లో పెడుతున్నారు.

(నాలుగింట ఒక వంతు సబ్సిడీ ఉంటుంది). ఈ సదుపాయాలన్నీ కన్నీరొలికే జ్ఞాపకాలపై కట్టిన చిన్న చిన్న సమాధుల్లాగా తోస్తున్నాయి. ఈ రాకాసి గడ్డపై మళ్ళీ అడుగు పెట్టడమా అంటూ మొండికెత్తిన జనం, మెల్లమెల్లగా ఆ విషాదంతో రాజీ పడుతున్నారు. (ఒక్క మాలతి మాత్రం విసుగులేని పోరాటాన్ని ఇంకా చేస్తూనే ఉంది).

నాకైతే ఇంకా కాలి నిప్పులుగా, బూడిదగా మిగిలిన కొంపలే కళ్ళలో కదలాడుతున్నాయి. ప్రాణ భయంతో పరిగెడుతున్న జనం హాహాకారాలే వినబడుతున్నాయి. గొడ్డలి వేటుకు సగం తల తెగి చిమ్మిన రక్తపుధారలే కన్పిస్తున్నాయి. ఆ రక్తపుధారల్లోంచి ఎగిసి వచ్చే చావువాసన కన్నీళ్ళు కన్నీళ్ళుగా వెంటాడుతుండగా, దుబ్బుల్లో, పొదల్లో దాక్కొని ప్రాణభయంతో పారిపోయిన క్షణాలు నాకింకా గుర్తే.

మూడేళ్ళు పెద్ద వ్యవధేం కాదు.

"దాసూ! ఇదేన్రా రావటం!" పెద్దక్క కాంత. నన్ను చేతుల్లోకి తీసుకొని బావురుమంది. నా వక్షంపై తల ఆన్చుకొని 'దాసూ!దాసూ!' అంటూ పొగిలి పొగిలి ఏడ్చింది. నా కళ్ళలోనూ నీళ్ళు తిరిగాయి. ఈ కన్నీళ్ళు గొప్ప సుఖాన్నిస్తాయి. లోపలి బాధనంతా కడిగివేసి మనసును తేలిక పరుస్తాయి.

"ఎట్లా ఉన్నావక్కా! బావా, పిల్లలూ బాగున్నారా?"

"ఏం బాగురా! చావలేక, బతకలేక, పొలాల్లోకి పోయి పని చెయ్యాలంటే కడుపులో దేవినట్లుగా ఉంది. తప్పేదేముంది? బిడ్డల కడుపులు మాడ్చలేం గదా! అప్పటికీ ఆ మాలతమ్మ పుణ్యమా అని గవర్నమెంటోళ్ళు గేదెలకనీ, వాటికనీ వీటికని లోన్లు యిస్తానే ఉన్నారు. ఆళ్ళిచ్చే డబ్బు ఉప్పుకీ, కారానికీ సరిపోదు."

ఆ పోలీసులు వస్తారు. పోతారు. ఒక్క నా బట్టనీ అరెస్టు చెయ్యరు. ఆళ్ళందరూ నడిరోడ్డుపై బోరవిరుచుకొని నడుస్తున్నారు. సిగ్గూ, శరమూ వదిలేసి వాళ్ళ పొలాల్లోకే పనులకు పోతున్నాము మేము."

అక్క బాధ అర్థమైంది. మోహనరావు అంటుండేవాడు. 'బతకటమా? పోరాడటమా? తేల్చుకోవాలి. బతకాలంటే రాజీపడాలి. ఈ అవమానాలన్నీ భరించాలి. పోరాడావా? ఇవాళ నువ్వు పోయినా రేపు నీ బిడ్డలైనా తలెత్తుకొని బ్రతుకుతా,'రని.

"మా ప్రాణాలకు ఈ ఎలక్షన్లొకటి. ఆ మంత్రని ఈ మంత్రని రోజూ ఒకటే నస. మీ మోహనరావు సార్ కూడా నిలబడుతున్నాడటగా!"

"నిలబడటమేమిటి? ఊరూ వాడా ఆయన పేరు మారుమోగుతుంటే. ఆయన గెలిచి తీరతాడనే పేపర్లలో కూడా రాస్తున్నారు."

"మరే అంత పూసుకోకురా! లేనిపోని గొడవలు" అక్క మాట్లాడుతుండగానే బావ వచ్చాడు. "గడపలో ముచ్చట్లు పెట్టావు. వాణ్ణి లోపలికి రానివ్వు" బావ చిరునవ్వుతో లోపలికి ఆహ్వానించగా, నాలో మాత్రం ఆయన గురించిన అయిష్టం చెరిగిపోనేలేదు.

కలిచేడు గొడవల తరువాత గవర్నమెంటు ఇచ్చే డబ్బును కానీ, మరింకే సహాయాన్ని తీసుకోకూడదని కుర్రవాళ్ళందరం ఒక మాట అనుకున్నాము. ఈయన మాత్రం పరుగు పరుగున పోయి 'నష్టపరిహారం' వగైరా పేర్లతో వాళ్ళు పారేసే నోట్లకట్టలను అంది పుచ్చుకున్నాడు. ఆయన పేరును, మా నాయన పేరును ఇళ్ళస్థలాల పేర్లలో ఇరికిం చాడు. ఊరంతా పుట్టెడు దు:ఖంలో ఉంటే ఈ మనిషి మాత్రం (ఇలాంటి వాళ్ళు ఇంకా చాలామంది ఉన్నారు.) రెవిన్యూ ఆఫీసుల చుట్టూ, డి.ఆర్.డి.ఎ. ఆఫీసర్ల చుట్టూ, ఎస్.సి, ఎస్.టి. కార్పొరేషన్ల చుట్టూ తిరిగి కలిచేడు దళితుల పేరు చెప్పి డబ్బు బాగా దండుకున్నాడు.

కలెక్టరొక మీటింగు పెట్టి కలిచేడు దళితులు, రాజీపడ్డారని కలిచేడులో వుండ డానికి ఒప్పుకున్నారని పెద్ద పెట్టున ప్రచారం చేసి, పక్కా ఇళ్ళకు అవసరమైన పట్టాలు వగైరా పంచి పెడుతున్నాడు. వాళ్ళు చదువుతున్న పేర్లలో బావ తరువాత నా పేరు, నాయన పేరు వినబడీ కడుపు మండిపోయింది. చరచరా డయాస్ దగ్గరకు వెళ్ళి కలెక్టరు ముందే ఆ కాగితాల్ని పరపరా చించి వేశాను. దాంతో మీటింగులో గొడవలయ్యాయి. కుర్రవాళ్ళందరూ పట్టాలు లాక్కుని అక్కడే ముక్కలు ముక్కలుగా చించివేశారు. బావ ముఖంలో నెత్తురు చుక్కలేదు. 'ఈ లంజా కొడుకులికి బతకటం చేతకాదు. చూస్తా ఉండు మట్టిగొట్టుకుపోతాడు. ఎందుకింత నీలుగుడు వీడికి? వాడబ్బ ముల్లె ఏదన్నా ఉందా? ఆడి కాళ్ళు, ఈడి కాళ్ళు పట్టుకొని ఇంత పని చేసుకొస్తే, ఈ గోరోజనం గాళ్ళు ఇట్లా చేసేరు', అంటూ బావ మండిపడ్డాడు.

"ఈ ముసలోడు మాత్రం కొడుక్కి నచ్చజెప్పుకోవచ్చు కదా! ఇట్లా పరాయోళ్ళ కొంపల్లో పడి ఉండకపోతే, ఆ పట్టా ఏదో తీసుకుంటే సొంత కొంప ఏర్పడుతుంది కదా!"

బావ నాయనపై కూడా విసుక్కోవటం మొదలుపెట్టిన తరువాత ఇక ఈ ఇంట్లో ఉండటం భావ్యం కాదనిపించింది. "ఈ గొడవలు, ఈ కష్టం ఇక్కడెందుకు! గుంటూరు పోదాం పద," అంటూ నాయన గుంటూరుకు మకాం మార్పించాడు.

"ఏమిరా! ఇంకా కోపం తగ్గనే లేదా? నీకు బొత్తిగా లోకం తెలియటం లేదురా. నీ మంచికే ఏమైనా చెబితే నీకు బాధగా ఉంటది. సరే నీకే తెలిసొస్తాది. మూడేళ్ళుగా ఉద్యోగం లేదు. సద్యోగం లేదు. ఆ మోహనరావు ఒకడు దొరికేడు. వాడితో బాటు డప్పు వాయించుకుంటా తిరిగితే కడుపు నిండుద్దా చెప్పు. మీరన్నట్లు వీడు రేపు ఎలక్షన్లలో గెలిచినా మీకు తొంటి చెయ్యే చూపిస్తాడు. ఎవుడొచ్చినా మన కొరగేది ఏం లేదు. ఈ మట్టీ, మశానంలోనే మనం బతకాలి. అణ్ణీ, వీణ్ణీ అయ్యా, అబ్బా అని బతిమలాడుకొనే బతకాలి. మీరు ఎక్కువ తక్కువగా మాట్లాడితే జైళ్ళలో నూకుతారు. తుపాకులు బెట్టి కాలుస్తారు. ఆ యమ్మి ఆ మాలతమ్మ రెండేళ్ళ నుంచి పాకులాడు తోంది. ఏవైంది?

రెండుసార్లు బొక్కలో యేశారు. ఆడకూతురని కూడా చూడకుండా వాయగొట్టారు. తిక్క మనిషి కాబట్టి ఆ యమ్మి ఇక్కణ్ణించి పొయేది లేదంటూ మొండి క్కూర్చుంది. నా మాట వినుకొని ఈ తిరుగుళ్ళు మాను. ఎవుడొచ్చినా మన బతుకులు మారేది లేదు. కాలంతో పాటే పోవాలి మనం."

బావ పెద్ద క్లాసే తీశాడు. బావే కాదు, బావ వయసున్న వాళ్ళందరి ఆలోచనలు ఇట్లాగే ఉన్నాయి. వాళ్ళకు సంఘర్షణ అంటే ఇష్టం ఉండదు. జీవితం ఎంత దుర్భరంగా, నికృష్టంగా వున్నా భరిస్తారు కానీ, దీని నుంచి బయట పడడానికి వీసమెత్తు కష్టం కూడా పడరు. 'దుర్భరమైన అవమానం కంటే చావు నయం కదా,' అంటే 'వెర్రివాడా! నీకేం తెలుసురా బతుకంటే?' అని నిరుత్సాహ పరుస్తారు. బావ తరహా మనుషుల్ని చూస్తే నాకు గొప్ప ఆశ్చర్యం. మొత్తం మానవజాతే సిగ్గుతో తలవంచుకోవాల్సిన సంఘటన జరిగిన చోట, ఒక మహా విస్ఫోటనంలా భగ్గుమనడానికి బదులు ఈ మనుషులు ఇంత మామూలుగా, సాధారణంగా ఎలా ఉండగలుగుతారని?

డిసెంబరు - 5

ప్రభుత్వం కొత్తగా కట్టిన ఇళ్ళకు, పాతపల్లెకు మధ్యన అయిదెకరాల ఖాళీ స్థలం ఉంది. దాంట్లోనే సభ పెట్టాలని నిర్ణయించాము. మొత్తం వందమందిదాకా వచ్చారు కార్యకర్తలు. వేదిక ఏర్పాటుచేసే టీమ్ ఒకటి, కరపత్రాలు బ్యానర్లు చూసే టీమ్ ఒకటి, రిసెప్షన్ కమిటీ అంటూ అందరమూ తలా ఒక పనిలో నిమగ్నమైనాము.

మృతవీరుల (హత్యలతో చనిపోయినవాళ్ళ) కటౌట్లు పెట్టాలనే ప్రతిపాదన వచ్చింది. దాంతోపాటు మోహనరావు కటౌటు ఒకటి (పెద్దది సుమారు పదడుగులు) పెట్టాలని కుర్ర వాళ్ళు పట్టుపట్టారు. ఉద్యమం కన్నా పెద్దవాడవుతున్నాడా మోహనరావు అనిపించింది.

'మోహనరావు కటౌట్ పెట్టుకునే సందర్భం కాదిది,' అంటూ వాళ్ళకు నచ్చ జెప్పాను. ఊహు. వినలేదు. 'మోహనరావు అంటే ఎవరు? మనందరి ఆవేశాలు ఒకచోట కలిసిన మూర్తి కదా!' అంటూ కొటేషను వదిలాడో పిల్లకవి. నా ప్రతిపాదన వీగిపోయింది. బ్రహ్మాండమైన కటౌట్ తయారయ్యే ప్రయత్నం మొదలైంది.

'దాసన్నా! వీధుల్ని రంగు కాగితాల్తో అలంకరించవచ్చా,' అంటూ ఓ తమ్ముడు కేకేశాడు.

"రంగు కాగితాల్తో కాదు. ఉరితాళ్లతో అలంకరిద్దాం. ఈ ఎన్నికలు అయిపోయాక మీ 'మోహనరావు మనకు మిగిల్చేది అవే,' ఉలిక్కిపడి చూశాను. మాలతి. ఆమెనక్కడ హఠాత్తుగా చూడటంతో గుండెల్లో క్షణకాలం వింత సంచలనం రేగింది.

"బాగున్నావా అక్కా!" కుర్రవాళ్ళందరూ ఆమె చుట్టూ మూగారు.

"ఈ కోలాహలం ఎందుకో తెలుసుకోవచ్చా?"

"మృతవీరుల వర్ధంతిని జరుపుతున్నాం అక్కా!"

"తగలేసిన శవాల్ని మళ్ళీ మళ్ళీ తగలేయటమంటే యిదేనేమో! గుండెలు బాదుకొని గొల్లుమనాల్సిన క్షణాల్ని యింత రొమాంటిక్‌గా అలంకరిస్తున్నారే! ఇది మృత వీరుల వర్ధంతి కాదు. మోహనరావు రాజకీయ జీవితపు పుట్టినరోజు. అందుకే ఈ కటౌట్లు! ఈ హంగామా!

"తమ్ముడూ! కరుగ్గా అంటున్నానని ఏం అనుకోవద్దు! మీ తల్లుల్ని విధవల్ని చేసి, మీ చెల్లెళ్ళని పట్టపగలు చెరిచిన సంఘటన, ఇట్లా మైకులు పెట్టి, టెంటులు వేసి కోలాహలంగా గుర్తు చేసుకోవాల్సిన సంఘటనా? మూడేళ్ళయింది. ఇంతవరకు కేసు ఎఫ్.ఐ.ఆర్. దశను దాటలేదు. ఈ కేసు కోర్టుదాకా వెళుతుందనే ఆశలేదు. మీ ఉద్రేకం, ఆవేశం ఏమైంది? చివరకు మోహనరావుకు సైకోఫాంట్లయే స్థాయికొచ్చారా?" అంటూ చరచరా వెళ్ళిపోయింది. మా ముఖాల్లో నెత్తురు చుక్క లేదు.

"అందుకే కదా మోహనరావన్న ఎలక్షన్లలో నిలబడటం, అధికారం మనచేతిలోకి వస్తేగాని..." యూనివర్సిటీలో ఎమ్.ఎ. చేస్తున్న సునీల్ కుమార్ ఆవేశపడ్డాడు. 'డైలాగులు ఆపహోయి,' అంటూ వాడివైపు చూశాం అందరం.

ఆ సాయంకాలం 'ఆశా' పునరావాస కేంద్రానికి వెళ్ళాను. ముప్పయిమంది వున్నారు పిల్లలక్కడ. కలిచేడు హత్యల్లో తల్లిదండ్రుల్ని కోల్పోయిన పిల్లలు పదిమంది దాకా ఉన్నారు వాళ్ళలో. విశాలమైన ప్రదేశంలో కట్టిన తాటాకు ఇళ్ళ సముదాయం అది. వెదురు బొంగులు, తాటాకుల్తో పల్లెలో జనమే కట్టిన ఇళ్ళవి. పిల్లలకు స్కూలు, హాస్టలే కాకుండా, నేత పని కోసం కొన్ని మగ్గాలు, వడ్రంగి పనులకు అవసరమైన పని ముట్లు, ఇంకా బుట్టల అల్లకాలు, బొమ్మలు చేయటం, వీట న్నిటికి బస్తీల్లో అమ్మడానికి అవసరమైన మార్కెటింగ్ సదుపాయాలు. 'ఒకే వ్యక్తి ఇంత విశాలమైన ప్రపంచాన్ని నిర్మించిందా,' అని ఆశ్చర్యం వేస్తుంది. కలిచేడు మాలపల్లి జనం ఈనాటికీ పొలం పనులకు (మా బావలాంటి కొందర్ని మినహాయిస్తే) వెళ్లనవసరం లేకుండా వాళ్ళకు స్వయం పోషణ నేర్పి మూడేళ్ళపాటు వాళ్ళకి అన్నదాత అయింది 'ఆశా' మాలతక్క.

నేను వెళ్ళేసరికి పిల్లలను ఆటలాడిస్తూ మైదానంలో అటూ ఇటూ తిరుగుతూ కనిపించింది మాలతి. "రా! రా! ఏమిటిలా దారితప్పి వచ్చావు?" అంటూ పలకరించింది.

"ఒక్కసారి నిన్ను చూసిపోదామని వచ్చానక్కా!"

"రా! లోపలికి పోయి మాట్లాడుకుందాం!" అంటూ లోపలికి తీసుకెళ్ళింది.

"ఏమంటున్నాడు మీ మోహనరావు? ఢిల్లీ దర్బారులోనే పాగా వేస్తాననంటున్నాడా?"

"మోహనరావు అంతగా కొట్టి పారేయాల్సినవాడా? ఎన్నో యేళ్ళ తరువాత దళితు లందర్నీ ఒక తాటిపైన నిలపగలుగుతున్నాడు. ఆయనంటే మీకెందుకంత చిన్నచూపు?"

నా ముఖంలోని సీరియస్‌నెస్‌కి ఉలిక్కిపడింది మాలతి. "దళితులను ఒకటిగా చేసే ఈ ఉద్యమాన్ని గురించి కాదు, ఈ మోహనరావు మార్కు రాజకీయాలంటే నాకు చిన్నచూపు."

"ఒక సామాజిక విషాదాన్ని, అణిచివేతని, ఒక రక్తమోడ్చే గాయాన్ని అతను ఎక్స్‌ప్లాయిట్ చేస్తున్నాడు. దళిత ఉద్యమాన్ని ఎన్నికలకు ఉపనాటకంగా తయారుచేస్తున్నాడు. మిగిలిన రాజకీయ నాయకుల్లా అతను కూడా మనల్ని బ్యాలెట్ పత్రాల్లాగా చూస్తున్నాడు. కుర్రవాళ్ళలోని కసి, క్రోధాల్ని తన ప్రచారాలకు అనువైన వస్తువులుగా వాడుకుంటున్నాడు.

"ఈ మోహనరావు ఎక్కడున్నాడు నిన్న మొన్నటిదాకా, వీధుల్లో నిరుద్యోగిలాగా తిరిగిన వాడు. ఇవాళ కార్లలో తప్ప తిరగటంలేదు. అతనికిప్పుడు బాడీగార్డులు, అనుచరులు. ఇవాళ కలిచేడు విషాదం మరుగుపడిపోయింది. మరుగుజ్జు స్థాయి నుండి బడానాయకుడు స్థానానికి ఎదిగాడు మోహనరావు. 'వేయి పడగల హైందవ సర్పాన్ని ఖండఖండాలుగా నరకాలి,' అంటూ పదినిముషాలు ఉపన్యాసం ఇవ్వటంతోటే మీకు ఎక్కడలేని హుషారు. మోహనరావు ఉపన్యాసాలు, అల్కహాలు కన్నా ప్రమాదకరమైన మత్తు పదార్థాలు.

"దళిత ఉద్యమం అనే కాన్సెప్ట్ మన రాష్ట్రంలో ఇదివరకు లేదు. మహారాష్ట్రలో ఇలాంటి ఉద్యమం ఉండేది. చాలా బలంగానే పనిచేసింది. చివరకు అధికార పార్టీకి గొడుగులా మారింది. ఇక్కడా అదే పరిస్థితి వస్తుందేమో అని నా భయం.

"ఈ మోహనరావు గురించి మనం ఇంకా అంచనా వేయాల్సి ఉంది. ఇతను కడదాకా నిలిచేవాడా? మధ్యలో జారిపోయేవాడా? తేల్చుకోవాల్సి ఉంది. నాకైతే ఇతనిపై పెద్దగా ఆశలు లేవు."

"నాలుగు రహదార్ల కూడలిలో ఉన్నాడు, ఇవాళ్టి దళిత సోదరుడు... ఎవరు మిత్రులో? ఏది శాశ్వతమైన మార్గమో తేల్చుకోవాల్సి ఉంది."

మాలతి (అక్క) ముఖంలో ఏ మాత్రం ఉద్రేకం లేదు. (ఇదే మోహనరావు అయితే ఈ కాసిని మాటల్ని చెప్పేసరికి విస్ఫులింగాలు విరజిమ్మే అగ్నినేత్రం అయ్యే వాడు).

ఆ రాత్రి అక్కడే పిల్లలతో కలిసి భోజనం చేశాను. నాకు వీడ్కోలు చెబుతూ, "మోహనరావును డబ్బుతోనో, మరో ప్రలోభంతోనో కొనివేసే ప్రయత్నాలు జరుగుతున్నాయి. అధికార పార్టీకి మోహనరావు ఒక సింహ స్వప్నమే అయ్యాడు. అతన్ని జారి పోనీకుండా కుర్రవాళ్ళు కాస్త హుషారుగా ఉండండి," అంటూ పిడుగుపాటులాంటి వార్త చెప్పింది.

డిసెంబరు - 6

మోహనరావు ఊళ్ళోకి రాగానే, పరదేశం వెళ్ళివచ్చిన తండ్రికి ఎదురొచ్చే పిల్లల్లా,

పల్లెలోని జనమంతా ఎదురేగి స్వాగతం యిచ్చారు. ముతక ఖద్దరు లాల్చీ, పైజమా, భుజాన సంచీ, ముఖం చుట్టూ దట్టంగా అల్లుకుపోయిన గడ్డం, ఆ ముఖంలో అను నయం ఉంది. లాలింపు ఉంది. మోహనరావు స్త్రీ అయితే 'అమ్మా' అంటూ ఆయన్ను చుట్టుకోవాలనిపిస్తుంది. అంత మృదువైన వ్యక్తి వేదిక ఎక్కేసరికి ఎర్రగా రగిలిపోయే అగ్నికణంలా మారిపోతాడు. అప్పుడాయన దగ్గరకు వెళ్ళాలంటేనే భయం.

"నాయనా మోహనరావా! ఈ ముసలిదాన్ని చూట్టానికి వచ్చావా? ఒక్కగానొక్క కొడుకుని పొట్టనబెట్టుకున్నారు. మా బతుకుల్ని గుల్ల చేశారు. ఆళ్ళకు జైలేసేదెప్పుడు? ఉరేసేదెప్పుడు? ఆ నా బట్టల దగ్గరకే ముంత పట్టుకొని అడుక్కోడానికి వెళ్ళాల్సిన పని తెచ్చేవే? మీరింతమంది వున్నారు? ఏం లాభం? ఈ గడ్డపై నా బిడ్డ నెత్తురింకా ఆవిరి కాలేదు. నువ్వొస్తావని, ఏదో చేత్తావని ఎదురు చూస్తున్నామే..." ముసలి నారమ్మ శోకండాలు పెట్టి ఏడుస్తోంది.

మోహనరావు కళ్ళలో నీళ్లు. మనిషి ఒక్కసారిగా కదిలిపోయాడు. నారమ్మను కౌగలించుకొని "పెద్దమ్మా! నువ్వు పైకి ఏడుస్తున్నావు. నేను లోపలే ఏడ్చుకుంటున్నాను. ఏం చెయ్యమంటావు? రాజ్యం వాళ్ళది. కాదంటే కొడతారు. జైళ్ళలో పెడతారు. అడవుల్లోకి తీసుకెళ్ళి కాల్చి చంపుతారు. అధికారం మన చేతుల్లోకి రావాలి పెద్దమ్మా! అధికారం! అప్పుడు ఒక్కొక్కళ్ళని కొరత వేయిస్తాను. అందుకే ఎలక్షన్లంటూ ఇందులోకి దిగాను. ఇన్నాళ్ళు మనం ఓట్లు వేస్తే వాళ్ళు నెగ్గారు. ఇప్పుడు మన ఓట్లతో మనమే నెగ్గుదాము?" ఆయన మాటలు పూర్తి కాకుండానే, "మోహనరావు జిందాబాద్," అంటూ తమ్ముళ్ళు అలవాటు కొద్దీ స్లోగన్సు ఇచ్చారు. మోహనరావు విసుగ్గా, కోపంగా వాళ్ళవైపు చూశాడు.

మోహనరావు ఒక గంటపాటు ఇళ్ళన్నీ తిరిగాడు. అందర్నీ పలకరించాడు. రాములమ్మ ఇంట్లో సంకటి పెట్టించుకు తిన్నాడు. పిల్లల్ని ఒళ్ళో ఎక్కించుకున్నాడు. పల్లెలో పెద్దవాళ్ళను పిలిచి కేసు వివరాలు కనుక్కొన్నాడు. ఇరవైమంది దాకా అరెస్టు అయ్యారుగానీ వాళ్ళలో అసలు నేరస్థులు లేరని చెప్పారు వాళ్ళు. ఈ హత్యలకు మూల కారకుడు, అందరికీ మందు పోయించి ట్రాక్టర్లలో ఎక్కించి పల్లెపై దాడి చేసిన రాఘవరావుపై ఇంతవరకు కేసు పెట్టలేదని చెప్పారు. 'అదేమంటే రాఘవరావు పరారీలో ఉన్నాడు. మనిషే అయిపు లేడు. ఇంకెలా అరెస్టు చేయ్యాలి,' అంటారు పోలీసులు. రోజుకి ముప్పొద్దుల మూడుసార్లు రాఘవరావు ఇక్కడే తిరుగుతుంటాడు. 'మనందరికీ కనిపిస్తాడుగానీ పోలీసులకు మాత్రం కనపడడు,' అంటూ చెప్పేరు మనవాళ్ళు. 'వాడెక్కడికి తప్పించుకుపోతాడు,' అంటూ వాళ్ళకి భరోసా ఇచ్చాడు మోహనరావు.

"మాలతమ్మని చూసివద్దాం!" అంటూ 'ఆశా' వైపు బయల్దేరాడు మోహనరావు.

పెరట్లోని కూరగాయల మొక్కలకు పిల్లలతో కలిసి నీళ్ళు పోస్తోంది మాలతి. మేం వెళ్ళే సమయానికి. "బాగున్నావా అమ్మా!" అంటూ పలకరించాడు.

"లోపలికి రండి!" అంటూ ఆహ్వానించింది. కాఫీ అందిస్తున్న మాలతితో "అక్కడంతా కోలాహలంగా ఉంటే నీకు చీమ కుట్టినట్లయినా లేదే! ఈ సభ మోహనరావు సభ కాదు. దళితు లందరి సభ. నీ సిద్ధాంతాలు నీకుండొచ్చు. అందరం కలిసి మంచి పనికి పాటుపడితే తప్పేముంది?" అన్నాడు బాధగా ముఖంపెట్టి.

"మంచి పనంటే నిన్ను ఎలక్షన్లలో గెలిపించటమేనా?" ఉలిక్కిపడ్డాడు మాలతి మాటలకు. ఏం మాట్లాడలేకపొయ్యాడు. "మోహనరావుగారూ! మీరు కన్యాశుల్కం నాటకం చదివారా?" అంది మళ్ళీ. "బ్రాహ్మణ సాహిత్యాన్ని నేను చదవను" అన్నాడు స్థిరంగా.

"అందులో గిరీశం అనే పాత్ర ఉంది. మిమ్మల్ని చూస్తే పదేపదే ఆ గిరీశమే గుర్తుకొస్తు న్నాడు," అంది. మోహనరావు ముఖం ఎర్రగా అయింది. "మోహన్రావుగారూ! మీ మార్గం నిజాయితీగలదైతే మీతో చేయి కలపడానికి నేనెప్పుడూ సిద్ధమే. ఇప్పుడేకాదు, ఈ మీ ఎన్నికల నాటకం అయిపోయాక, మీకు పశ్చాత్తాపం లాంటిదేమయినా కలిగితే, అప్పుడు కూడా మీతో కలిసి పని చేయడానికి నేను సిద్ధమే," కోపాన్ని దిగమింగుకొని మెల్లగా అక్కడ నుంచి బయటికొచ్చాడు మోహనరావు.

మధ్యాహ్నానికి బళ్ళలో, లారీల్లో జనం రావటం మొదలుపెట్టారు. కలిచేడు రోడ్లన్నీ మహా నదులుగా మారాయి. బహిరంగసభ స్థలం మానవ సముద్రమే అయింది. మోహనరావు దగ్గరుండి వేదిక ఏర్పాట్లు పర్యవేక్షిస్తున్నాడు. వెంట రాబోయిన అనుచరుల్ని బాడీగార్డుల్ని వద్దని తిరస్కరిం చాడు. "ఇది నా తల్లి గర్భమంతటి సురక్షితమైన చోటు..." అంటూ ఒక్కడే జనం మధ్య తిరిగాడు.

దాదాపు అన్ని జిల్లాల నుంచి ప్రతినిధులు వచ్చారు. ప్రకాశం (ఐ.ఎ.యస్), డాక్టర్ కుమార్ లాంటి కార్యవర్గ ప్రముఖులు కూడా వచ్చారు. ఇక ఎన్నికలట్టే దూరం లేవు. ఈ సభలోనే ఎన్నికల్లో పోటీ చెయ్యబోయే అభ్యర్థుల పేర్లు ఖరారవుతాయనే పుకారు ఒకటి వచ్చింది. కాస్తో కూస్తో డబ్బు దాచుకున్న దళిత సేట్‌జీలు, మాజీ రాజకీయ (దళిత) నేతలు కూడా వచ్చారు.

వందకు పైగా కార్లు కూడా వచ్చాయి. కార్ల నుండి పూలమాలలు, శాలువలు దిగుతున్నాయి. వాతావరణంలో ఎక్కడా దు:ఖంకానీ, ఒకానొక విషాద సంఘటనని గుర్తు చేసుకునేటప్పుడు ఉండాల్సిన మౌనవేదన కానీ లేదు. పూలూ, జెండాలు, జైజై నినాదాలూ, జిందాబాదులూ. ఒక పండుగవేడుకలా ఉంది. కలిచేడు విషాదం మరుగున పడిపోయిందంటూ మాలతి ఆక్రోశించటం లో ఆశ్చర్యమేముంది!

సాయంత్రం నాలుగు నుండి మోహనరావు విడిది గృహంలో రాజకీయ చర్చలు జరగటం మొదలైంది. బహుశా అభ్యర్థుల ఖరారు తతంగమేమో?

సభా ప్రాంగణంలో ఆరు నుంచి సందడి మొదలైంది. తెలంగాణ నుండి వచ్చిన దళిత మిత్రుడు ఉద్యమ గీతాలు పాడటం మొదలుపెట్టాడు. నాజర్ శిష్యులు (అమరావతి) కొంతమంది అద్భుతమైన బుర్రకథను వినిపించారు.

రాజమండ్రి కుర్రాళ్ళు కోలాటాన్ని ప్రదర్శించారు. క్రమంగా వాతావరణం గొప్ప ఉద్వేగ భరితంగా మారింది. పది నిముషాల పాటు నేనూ వేదికపై గడిపాను. నేను పాడిన నాలుగు పాటల్ని జనం గొప్పగా రిసీవ్ చేసుకున్నారు.

సుమారు ఏడుగంటల వేళ 'ఆశా' కుర్రవాడు నన్ను పిలిచాడు. 'మాలతక్క పిలుస్తోంది,' రమ్మని.

"దాసూ! నా అనుమానం నిజమైంది. వాళ్ళు మోహనరావును కొనేశారు. ఇద్దరు ఎం.ఎల్.ఏలు, ఒక మంత్రి ఉదయం నుంచీ ఇక్కడే తిరుగుతున్నారు. నా ఊహ నిజమైతే దళిత సంగ్రామ పార్టీని, ఈ మీటింగులోనే అధికార పార్టీలో విలీనం చెయ్యచ్చు. ఇంకో విషాదవార్త. రాఘవరావుకు అధికార పార్టీ తరపున పోటీ చెయ్యడానికి సీటు ఇచ్చారు."

కొండమీది నుండి కిందకు తోసివేయబడ్డట్టు, కాళ్ళు అందని పాతాళంలోకి ఎక్కడికో వెళుతున్నట్లు అనిపించింది.

నేను మళ్ళీ సభా ప్రాంగణంలోకి అడుగుపెట్టేసరికి మీటింగు మొదలుపెట్టారు. పుల్లయ్య (ఐ.ఎ.యస్) ప్రారంభ ఉపన్యాసం యిస్తున్నాడు. వేదికపైన మోహనరావు ఎప్పటిలాగే మీటింగ్‌కు అవసరమైన ఆహార్యంతో ఉన్నాడు. ఎర్రబడ్డ ముఖం. నిప్పులు కురిపించే కళ్ళు.

వరుసగా దళిత ప్రముఖులందరూ మాట్లాడుతున్నారు. కలిచేడు విషయాలకన్నా దళిత సంగ్రామ పార్టీ విషయాలే ఎక్కువగా మాట్లాడుతున్నారు. తాము అధికారంలోకి వస్తే ఏవేం చేస్తామో చెబుతున్నారు. విరక్తిలాంటి నవ్వు వచ్చింది నాకు. ఇంకొద్ది క్షణాల్లో నిముషాల్లో మరణించబోయే పార్టీ గురించి ఎన్నెన్ని గొప్ప వాగ్దానాలు!

మోహనరావు మాట్లాడే సమయం వచ్చింది. నాటకీయమైన ధోరణిలో మొదలు పెట్టాడు ఉపన్యాసం.

"మీ పాదాలకింద ఉన్న నేలను అటూఇటూ కెలకండి. అక్కడ తడి ఆరని రక్తపు బొట్లు కనిపిస్తాయి. అవి మన తల్లులవి, తండ్రులవి, అన్నలవి, చెల్లెళ్ళవి... మూడేళ్ళ పాటు మనం ఏడ్చాము. చరిత్రలోనే ఇది సుదీర్ఘమైన సంతాపం. ఇక కన్నీళ్ళకు సెలవు యిద్దాం!

"కళ్ళు తుడుచుకొని ధైర్యాన్ని చిక్కబట్టుకొని, ఇంక యుద్ధాన్ని మొదలుపెడదాం.

"మీకు స్పార్టకస్ కథ చెబుతాను. వేల యేళ్ళ క్రితం మనలాగే దుర్భర జీవితాన్ని గడుపుతున్న బానిసల్లో ఎలాంటి విప్లవం తెచ్చాడో చెబుతాను ఆ రోజుల్లో..."

మోహనరావు ఉపన్యాసం కొనసాగుతుండగానే వేదికకు అల్లంత దూరంలో కారు ఒకటి వచ్చి ఆగింది. మంత్రి, అధికార పార్టీకి చెందిన హరిజన మంత్రి, చుట్టూ పోలీసు బందోబస్తు. హడావుడి ఉన్నాయి. మంత్రి నేరుగా వేదికపైకి వచ్చాడు. మోహనరావు ఉపన్యాసం ఆపి ఆయనవైపు ఆహ్వానపూర్వకంగా చూశాడు. మంత్రి హడావుడిగా మైకు దగ్గరకు వచ్చాడు.

"నేను మంత్రి హోదాలో మీ ముందుకు రాలేదు. ఒక హరిజనుడిగా, ఈ పల్లెల్లో పుట్టి, ఇక్కడే ఎదిగినవాడుగా మీ ముందుకు వచ్చాను. హరిజనులందర్నీ ఒక్క తాటిపైకి తెచ్చిన మన మహా నాయకుడు మోహనరావును అభినందించడానికి వచ్చాను.

"నేను ఎక్కువగా మాట్లాడను. ఇది ఎంతగానో దు:ఖించాల్సిన దినం. కలిచేడు దురంతానికి గురయిన సోదరీ సోదరులందరికీ నా సంతాపాలు తెలియజేసుకుంటు న్నాను. అయితే మనం ఈ కలిచేడుకు ఒక విధంగా ఋణపడి ఉన్నాము. అంబేద్కర్‌కు దీటైన నాయకుణ్ణి మనకు అందించింది. మోహనరావూ, మీ దళిత సంగ్రామ పార్టీ వర్ధిల్లాలని నేను హృదయపూర్వకంగా కోరుకుంటున్నాను.

"అయితే ఒక్కమాట! మోహనరావు సాధించిన విజయం మామూలు విజయం కాదు. ఇవాళ దళిత సంగ్రామ పార్టీ జయజయ నాదాలు ఢిల్లీ పీఠాన్ని సైతం కదిలించాయి. మోహనరావు, మీరూ ఒప్పుకుంటే మోహనరావును ఈ రాష్ట్రానికి ముఖ్యమంత్రిగా నియమించడానికి అధిష్టానవర్గం ఒప్పుకుంది.

"ఈ సభను నేను రాజకీయం చెయ్యాలని రాలేదు. ఎటూ వచ్చాను కదా అని, పార్టీ నిర్ణయాన్ని మీకు తెలియజేశాను. జై భీమ్!" అంటూ మంత్రి హడావుడిగా వేదిక దిగి వెళ్ళిపోయాడు.

ఒక్కసారిగా ఈడ్చి చెంపపై కొట్టినట్లుగా అనిపించింది. ఎక్కడ నుండి వచ్చాయో గానీ, మోహనరావుకు దండలపై దండలు వేస్తున్నారు. జనంలో వింత అయోమయం!

జరిగిన ద్రోహం తలుచుకుంటే దు:ఖం వస్తోంది. దు:ఖం నుంచీ, ఏదో తెలియని రాని భయం నుంచీ, కసిలాంటిదేదో లేస్తోంది. 'ఛా! కొడకా!' అంటూ ఎవర్నైనా తిట్టాలని పిస్తోంది. 'ఒరేయ్,' అంటూ తుప్పున ఉమ్మి వెయ్యాలనిపిస్తోంది. హఠాత్తుగా కళ్ళలో నీళ్ళు తిరిగాయి. అవి ఆగకుండా అలలు అలలుగా కారుతూనే ఉన్నాయి.

చూస్తుండగానే నాలో వింతైన మార్పు. ఇప్పుడు నాలో పొర్లుకొచ్చేది దు:ఖంకాదు. కన్నీళ్ళు కాదు. బహుశా కసి! బహుశా ద్వేషం! మమ్మల్నీ, మా పల్లెల్నీ, మా జాతినీ, మా

ఉద్యమాల్నీ, మా చైతన్యాల్నీ మొత్తంగా నాశనం చెయ్యడానికి పూనుకొన్న కొత్త దేవుళ్ళపై నిరసన లాంటి, క్రోధం లాంటి, విద్వేషంలాంటిదేదో భావన. నన్ను నేను మంటగా మార్చుకొని 'అశ్శరభ, అశ్శరభ' అనుకుంటూ అతణ్ణి దగ్ధం చెయ్యాలనే వాంఛ.

నాకంత పెనుసత్తువ ఎక్కడ నుంచి వచ్చిందో తెలియదు. మొలలో దాచుకున్న పిడిబాకును బయటకు లాగి మోహనరావు వైపుకు ఉరికాను. కత్తిని సర్రుమంటూ పొట్టలోకి దించాను. "లంజకొడకా! ఇన్ని లక్షలమందిని సామూహికంగా హత్య చేశావు కదరా! ఇది నీకు తక్కువ శిక్షరా! చావరా లంజకొడకా!" రక్తం జలలాగా చుట్టుపక్కల అంతా చిమ్మింది. నా చేతుల నిండా రక్తం. శరీరం నిండా రక్తం. నా ఇరవైయేళ్ల వయసు నిండా రక్తం మరకలే.

లిప్తపాటులో జరిగిన ఈ సంఘటనకు జనం దిమ్మెరపోయారు. ఇద్దరు ముగ్గురు కార్యకర్తలు నన్ను వెనక్కులాగారు. నేను వాళ్లను విదిలించుకొని, మైకు దగ్గరకు వెళ్లి, "ఈ లంజకొడుకుని నేను దేవుళ్లా భావించుకొని నెత్తిన పెట్టుకొన్నాను. వీడు 'ఊ' అంటే ప్రాణాలు ఇవ్వడానికి కూడా సిద్ధపడ్డాను." ఆపైన మాట్లాడలేకపొయ్యాను. శరీరం వణికి పోతోంది. ఆగకుండా ఏడుపు వస్తోంది.

'మంత్రి దగ్గర యాభై లక్షలు తిన్నాడ'ంటూ వెనక నుంచి అరిచారు. చూస్తుండ గానే ఉన్మాదం లాంటి కోపం జనంలో ఎగిసింది. కత్తిపోటుకు గిలగిలలాడుతున్న మోహనరావు పైకి ఎగబడ్డారు. పైకెత్తి, 'లంజా కొడకా డబ్బు ఎక్కడ దాచావురా!' అంటూ ఫెడేల్మని కొట్టాడు ఒక కార్యకర్త. దెబ్బపైన దెబ్బ స్పృహతప్పేదాకా కొడుతూనే ఉన్నారు.

'వీణ్ణి తన్ని ఏం లాభం! దీనికంతా మూలం ఆ రాఘవరావుగాడే. ఆడింట్లోనే ఈ కుట్రంతా జరిగింది,'' ఆ ఒక్క మాటతో జనం భగ్గుమన్న అగ్ని సముద్రం అయ్యారు. మహోద్వేగంతో, కార్చిచ్చులా ఉరికారు. రాఘవరావు ఇంటిని వందలకొద్దీ జనం అన్ని వైపుల నుండి చుట్టుముట్టారు.

నేను వాళ్ళతో వెళ్ళలేకపొయ్యాను. అరుపులు, కేకలు వినిపిస్తూనే ఉన్నాయి. పెద్ద పెట్టున మంటలు లేవటం కూడా చూశాను. అప్పటికి బాగా చీకట్లుపడ్డాయి. ఎక్కడో తీతువు కూసినట్లనిపించింది. ఏదో అపశృతి దొర్లినట్లనిపించింది.

అర్ధగంట గడిచిందో లేదో, కలిచేడుకు నాలుగువైపుల నుండి డమడమ శబ్దం చేస్తూ పోలీసు జీపులు, వ్యానులు రావటం కనిపించింది. ఏదో చెప్పలేని భయం శరీర మంతా పాకింది. గుండెలు అదిరాయి. ఒక మహాప్రళయం మొదలైందనిపించింది. పారిపోటానికి కూడా వీలులేనట్లుగా అన్ని వైపుల నుండి పోలీసులు చొచ్చుకు వచ్చారు. వందలు వేలుగా లెక్కకు వీలుకానంత మందిగా ఉన్నారు పోలీసులు. ఎటు చూసినా వాళ్ళే.

ముందుగా ఫట్‌ఫట్‌మన్న చప్పుడు వినిపించింది. 'అమ్మా... అమ్మా...' అనే అరుపులు వినబడ్డాయి. అన్నివైపుల నుండి లాఠీఛార్జీ చేసుకుంటూ వస్తున్నారు. పారిపోగలిగిన వాళ్ళు పారిపోతున్నారు. ముసలివాళ్ళు, ఆడవాళ్ళు, పిల్లలు వాళ్ళ బారిన పడుతున్నారు.

'రాఘవరావును పొలిమేరల దగ్గర నరికివేశారట!' అంటూ దూరంగా ఎవరో పెద్దగా అరిచేరు. ఆ వార్త దావాలనంలా పాకింది. పారిపోతున్న జనం క్షణం పాటు ఆగిపోయారు.

"ముసలివాళ్ళు, ఆడవాళ్ళు 'ఆశ' వైపు పరిగెత్తండి," మాలతి కంఠం అది.

'దాసు డైరీ ఇక్కడితో ఆగిపోయింది. దాసు డైరీయేనా దాసు జీవితం కూడా,' మోహనరావు అప్పటి విషయాన్ని గుర్తు తెచ్చుకున్నాడు.

ఆ క్షణం పాటు ఆగటమే ప్రాణాలపైకి తెచ్చింది. 'ధన్ ధన్' గుండె లదిరే చప్పుళ్ళు, మిరుమిట్లు గొలిపే కాంతి. పోలీసులు కాల్పులు మొదలుపెట్టారు. పెను మృత్యువులా నాలుగు వైపుల నుంచి బుల్లెట్లు. వామ్మో! ఓ నాయనో! అయ్యో! ఓ దేవుడా! ఎటు చూసిన అరుపులే. కాళ్ళ కిందపడి ఉన్న శవాల్ని తొక్కుకుంటూ, ప్రాణభీతితో అటూ ఇటూ పరిగెత్తుతూ జనం. ఎన్ని రౌండ్లు కాల్చారో లెక్క కూడా లేదు.

అందరూ పొలాలవైపు గట్లవైపు పరిగెత్తుతుంటే దాసు ఒక్కడే విరక్తిగా, జీవితంపై ఆశ చచ్చిన వాడిలా, నిప్పుల గుండంలోకి నడిచివెళుతున్న వాడిలా పోలీసుల మధ్యకు నడిచాడు. వాళ్ల కర్రలతో విరగబాది, బాయెనెట్లతో కుళ్ళబొడిచినా ప్రవక్తలాగా నిల బడ్డాడు దాసు. గాలిలోకి వెళ్ళవలసిన తుపాకీ గుండు దారి మళ్లి అతని శరీరంలోకి దూసుకెళ్లింది. దాసును వాళ్ళు చంపలేదు. తనను తానే చంపుకున్నాడు.

మోహనరావు మానసిక ప్రపంచంలో వింత ప్రతిస్పందనలు ఎగిశాయి. హఠాత్తుగా దు:ఖం వేసింది. దు:ఖపు పొంగు బయటకు రాకుండా అడ్డుగా ఉన్న హృదయ కవాటం ఏదో మెల్లగా తెరుచుకోవటం మొదలుపెట్టినట్లనిపించింది. కళ్ళలో తడి, 'ఈ తడి కళ్ళదా? మనసుదా?' అని తనలో తాను ప్రశ్నించుకున్నాడు.

బయట ఎండ చండ ప్రచండంగా ఉంది. పిల్లలందరూ నీడ పట్టుకు వెళ్ళినట్లున్నారు. ఎక్కడా అలజడి లేదు. కిటికీల్లోంచి వెచ్చగా వడగాలి.

'దాసూ! దాసూ!' మోహనరావు ఆక్రోశించాడు. లోపలి కవాటాలు పూర్తిగా తెరుచుకున్నాయి. దు:ఖం వరదలైంది. అతనికి దాసు రూపం కళ్ళముందు కదలాడింది. ఇంకా పసితనం వీడని ముఖం. ఎప్పుడూ ఏదో దీర్ఘమైన ఆలోచనల్లో మునిగినట్లుండేవాడు. నిర్మలమైన ఆ కళ్ళు. ఎవరి దు:ఖానికైనా ఇట్టే చలించిపోయే కళ్ళు. ఏమైనా దుర్మార్గాన్ని చూస్తే ఎర్రగా రగిలే కళ్ళు. కంఠం విప్పితే సెలయేటి ప్రవాహంలా ఉండేది. ఉద్రేకాల్ని ఆత్మ నుండి ఆత్మకు రవాణా చేసే శక్తి ఏదో ఆ కంఠంలో యిమిడి ఉందనిపిస్తుంది. 'అయ్యో! దాసూ!' మరోసారి పెద్దగా ఏడ్చాడు.

'ఇన్ని లక్షలమందిని సామూహికంగా హత్య చేశావు కదా! చావరా లంజకొడకా!' ఉలిక్కిపడ్డాడు మోహనరావు. అవి దాసు మాటలు. ఎన్నో నెలల క్రితం అన్నమాటలు. ఇంకా చెవుల్లో ప్రతిధ్వనిస్తున్నాయి. 'దాసూ! నన్ను పొడిచినందుకు కాదు. నన్ను అర్థం చేసుకోలేకపోయినందుకు దు:ఖం వేస్తోంది. లంజకొడకా! ఎక్కడ దాచావురా! అంటూ నన్ను కొట్టినందుకు కాదు. డబ్బు దాచాననే అపవాదు నాపై వేసినందుకు దు:ఖం వస్తోంది.'

మోహనరావు దు:ఖిస్తూనే ఉన్నాడు.

"నిజం...నిజం... కావాలి. రహస్యంగా దాచిన నిజం. లోపలి గదుల్లో ఎక్కడో దాచిన నిజం... బయటకి తియ్యి! మోహనా! నిజాలను బంధవిముక్తి చెయ్యి!"

మెహనరావు దు:ఖిస్తూనే ఉన్నాడు.

"మోహనా! మోహనా! గుర్తుందా నీకు...ఆవేళ సాయంకాలం నీ గదిలో నువ్వు సాయంకాలం మీటింగు కోసం ఉపన్యాసం తయారుచేసుకుంటుండగా... గుర్తుంది కదా... పాములాగా నీ గదిలోకి జొరబడిన వాడు... గుర్తుందా... తెల్లని దుస్తుల్లో, తెల్లని నాగుబాములా... మఫ్టీలో ఉన్న పోలీసు అధికారి..."

"వాడేమన్నాడూ?"

"నమస్కారం సార్! బాగా బిజీగా ఉన్నట్లున్నారు. సారీ సర్! క్షమించాలి. మిమ్మల్ని డిస్టర్బ్ చేశాను. సోషల్ వెల్ఫేరు మినిష్టరు దాలయ్యగారు, ఇంకా మనవాళ్ళే ఎమ్మెల్యేలు మీకోసం ఎదురుచూస్తున్నారు సార్!"

"వాళ్ళతో నాకేమిటి పని..."

"నేనేం చెబుతాను సార్! కోన్‌కిస్కాగాణ్ణి. కానీ సార్! మీరు మాత్రం రాక తప్పదు."

మోహనరావు ఇంకా దు:ఖిస్తూనే ఉన్నాడు. ఒక్కొక్క సంఘటనే కళ్ళ ముందు కదలాడుతుంటే పెనుకోపంతో దు:ఖిస్తున్నాడు.

సీజర్ హత్యకు రంగం సిద్ధమైంది. లెజిస్లేటివ్ మెంబర్లు, మంత్రి, కత్తులతో సహా సిద్ధంగా ఉన్నారు.

మొదటి పోటు పోలీసువాడే పొడిచాడు.

"రాణి అని గుంటూరులో ఒక ఫ్యామిలీ లేడీ ఉండేది. సార్‌కి తెలిసే ఉంటది. కొన్నాళ్ళు మీ పార్టీల్లో పని కూడా చేసింది. దొంగముండ అది చచ్చేది చావకుండా, ఉత్తరం రాసి మరీ చచ్చింది. చచ్చినవాళ్ళని తిట్టకూడదుగానీ అది పెద్ద లంజ సార్! 'మోహన్రావుగారు నాకు కడుపు చేశాడు. పెళ్ళి చేసుకో అంటే జావోరే అన్నాడు. నేను చావడానికి ఆయనే కారణం,' అంటూ రాసి మరీ చచ్చింది. దాని మొగుడో బేవార్సుగాడు. ఆ ఉత్తరాన్ని కాస్తా మావాళ్ళకిచ్చాడు. నేను అప్పటికీ మావాళ్ళతో చెప్పాను. 'సార్ కత్తి

లాంటివాడు. ఇలాంటి ముండలెంతమంది వచ్చినా డోంట్ కేర్ అంటాడు. ఆ ఉత్తరాన్ని చింపి అవతల పారేయండి,' అని. వాళ్ళు ఆ, ఊ అన్నారుగానీ ఆ మొగుడు ఊరుకో లేదు. కేసు రిజిష్టరు చేశాడు. ఇలాంటి టైములో దాన్ని బయటకుదీస్తే ఎంత అల్లరో చెప్పండి!"

రెండో పోటు మినిస్టర్ దాలయ్య పొడిచాడు.

"మోహనరావుగారూ! ఇవాళ రాష్ట్రం మొత్తం మీద గొప్ప పలుకుబడి ఉన్న నాయకుడు మీరే. హరిజనులంతా మీరు ఊ అంటే చాలు నిప్పుల్లో దూకే లాగున్నారు. మీ దెబ్బకు ఢిల్లీ పీఠం కూడా అదిరింది. ఏదో ఒకటి చెయ్యమని నన్ను, మనవాళ్ళని నలుగుర్ని పంపించారు. ఇదుగో ఇటు పక్క డబ్బులున్న సూట్కేసు. దానిపక్కనే మీకు మంత్రి పదవి గ్యారంటీ అంటూ పెద్దాయన యిచ్చిన హామీ. ఇక ఏం చేస్తారో అంతా మీ యిష్టం."

ఆ రెండు పోట్లకు దిమ్మెరపోయావు కదా! మోహనరావు! అప్పుడు నువ్వే మన్నావు? నీ సహజధోరణిలో, ఉపన్యాసం యిస్తున్నట్లుగా, "నన్ను ఉద్యమానికి వెన్నుపోటు పొడవమంటారా? ఇంత ఉద్యమం, ఇంత హడావుడి ఇదంతా డబ్బుకోసమేనా? ఈ సభలు, ఈ ప్రభంజనాలు, ఈ నినాదాలు, ఆశలు పెట్టుకొన్న జనం, వీళ్ళకు నేను ద్రోహం చెయ్యలేను. ఇంత క్రూరంగా, ఇంత నిర్లజ్జగా, ఇంత హృదయవిదారకంగా ఇన్ని లక్షలమందిని నేను హత్య చెయ్యలేను," అని అన్నావు.

"వాడేమన్నాడూ?"

"అరే, ఆపవయ్యా సోది? ఈ డైలాగులు మీటింగులో జెప్పు. నా దగ్గర కాదు. బొత్తిగా లోకజ్ఞానం లేని ఎర్రిముఖంలాగా ఉన్నావే? ఎక్కువ తక్కువలు లేకుండా చెప్పినట్లు చెయ్యి. లేకపోతే దాన్నెవతినో రేప్ చేసి చంపావని కేసు బెట్టిస్తాను. ఎక్కువసేపు బతిమాలించుకోమాకు!"

అదే చివరిపోటు!

మోహనరావు ఇంకా దు:ఖిస్తూనే ఉన్నాడు. ఒక్కొక్కటిగా సంగతులన్నీ వెలికి వస్తుంటే, తన పిరికితనాన్ని, తన తెలివి తక్కువతనాన్ని, తను వంచింపబడ్డ తీరును గుర్తు చేసుకొని దు:ఖిస్తున్నాడు.

చాలాసేపు ఏడ్చినాక మోహనరావు ఒక నిశ్చిత నిశ్చితానికి వచ్చాడు.

సంచిలో రేపర్ల మధ్య భద్రంగా చుట్టిన జీవితకథల్ని, దళిత ప్రముఖులకూ, ఎం.పి.లకూ, ఎం.ఎల్.ఏలకూ రాసిన ఉత్తరాల్ని అన్నింటినీ ఒకచోట గుట్టగా వేశాడు. దానిపైన కేశవదాసు డైరీని కూడా వేశాడు.

లైటరు వెలిగించి వాటన్నిటికీ నిప్పు పెట్టాడు. మంటలేచి ఎర్రని జ్వాలలు పైకి లేస్తుంటే వింత ఆనందం అతనిలో ఉప్పొంగింది. క్రమంగా దుఃఖం ఉపశమించింది.

అక్కణ్ణుంచి లేచి, ఎదురుగా ఉన్న మేజాబల్ల దగ్గరకు వెళ్ళి, కాగితం, కలం తీసుకొని, తన జీవితంలో కల్లా అత్యంత ముఖ్యమైన ఉత్తరాన్ని రాయటం మొదలు పెట్టాడు.

"దైవ సమానమైన బాబాసాహెబ్ అంబేద్కర్‌కు!

"నా మనసులో జరుగుతున్న సంఘర్షణ నీవు చూస్తూనే ఉండి ఉంటావు. నేను ఉద్యమానికి ద్రోహం చేశాను. దళితచరిత్రలో ఒక బ్రూటస్‌గా నిలిచిపోయాను. నేనిప్పుడు సంజాయిషీలు చెప్పబోవటంలేదు. ఇతరేతర శక్తులేవో నన్ను వెనక్కు లాగాయని మాత్రం విన్నవించుకుంటున్నాను. అవి కాస్మిక్‌శక్తులా, మానసికశక్తులా, రాజకీయ, సామాజికశక్తులా అనే మీమాంస ఇప్పుడనవసరం.

"నన్ను క్షమించు! నాకు ఆలోచననిచ్చావు. జిజ్ఞాసనిచ్చావు. అద్భుతమైన వాగ్ధాటినిచ్చావు. పోరాటపు బాటనిచ్చావు. నేను మాత్రం నమ్మకద్రోహం చేశాను. నన్నూ, నా జాతినీ, మొత్తం మానవ అస్థిత్వాన్నే వంచించాను.

"ఇప్పుడు కోర్టు మార్షల్ చేస్తున్నాను. నేను జడ్జినై నా నేరాలను నేనే విచారిస్తున్నాను. ఈ న్యాయబద్ధమైన విచారణకు నువ్వే సాక్షి.

"నమ్మకద్రోహం, వంచన ముద్దాయి మోహనరావుపై ఆరోపణలు.

"సాక్ష్యాలు అక్కడ తగలబడుతున్న కేశవదాసు డైరీ, ముద్దాయి పొట్టపై నున్న రెండంగుళాల స్కార్ (కత్తి పోటు గుర్తు)

"విచారణ ముగిసింది. నాకు నేనే మరణశిక్ష విధించుకుంటున్నాను.

"నాకు దుఃఖం వేస్తోంది. కళ్ళవెంట నీళ్ళు వస్తున్నాయి. అయినా సరే శిక్ష అమలు జరిగి తీరుతుంది.

"పోగొట్టుకొన్న జీవితాన్ని మొత్తం మళ్ళీ మొదటినుంచీ జీవించాలని ఉంది. కానీ ఆలస్యమై పోయింది.

"శిక్ష అమలు జరిగి తీరాలి.

"భవిష్యత్తులో మరో మోహనరావు, తన వ్యక్తిగత బలహీనతల, పిరికితనాల కారణంగా ఉద్యమాన్ని నీరుగార్చకుండా ఉండడానికి, శిక్ష అమలు జరిగే తీరాలి.

"జైభీమ్!

మోహనరావు. పి"

ఉత్తరాన్ని కవర్లో పెట్టి అతికించి, అడ్రసు కోసం చాలాసేపు ఆలోచించి ఏదో స్ఫురించి నట్లుగా ఉత్తరాన్ని తన చొక్కా జేబులోనే పెట్టుకొన్నాడు.

హాలు మధ్యలో తగలబడుతున్న మంట క్రమంగా చల్లారటం మొదలుపెట్టింది. ఆ మంటలోకి తన సంచిని, అందులోని తన బట్టలను వేశాడు. మంట మళ్లీ ఉజ్వ లంగా లేచింది.

లేచి వెళ్ళి తలుపులు గడియవేశాడు. కిటికీలన్నీ మూసివేశాడు.

వంటగదిలోకి వెళ్ళి కిరసనాయిలు డబ్బా తెచ్చుకున్నాడు. శరీరం పొడవునా వంపుకోవటం మొదలుపెట్టాడు. 'జోసఫ్! ఆవేళ కూడా ఇలాగే కదా, ఈ కిరసనాయిలు ఒలికింది. ఇట్లాగే, ఇట్లాగే. కాకుంటే ప్రమాదవశాత్తూ!' అని అనుకుంటూ మంటవైపు నడిచాడు.

'జోసఫ్! ఆవేళ కూడా ఇంతే కదా! మంట అథాటున నిన్ను తగులుకొని, క్షణాల్లో శరీరమంతా పాకి... ఇప్పుడు కూడా! ఇప్పుడు కూడా అంతే!' అనుకుంటూ మంటలోకి దూకేడు.

మంటలు శరీరంపైకి పాకి, భరించలేని బాధతో పెనుకేక వేశాడు. దుర్భరమైన బాధతో అట్లాగే కేకలు వేస్తూనే ఉన్నాడు.

9

"There is always a part of man that refers love:
It is the part that wants to die,
It is the part which needs to be forgiven"

మాలతి చెప్పుకుపోతోంది తుప్పు పట్టి బిగుసుకుపోయిన ద్వారాల్ని తెరుస్తున్న ప్రయత్నం. మోహనరావు వింటున్నాడో లేదో అని గమనించటం లేదు మాలతి. తనను తాను కాల్చుకొని వేధించే జ్ఞాపకాల నుండి పారిపోవాలని మోహనరావు చేసిన ప్రయత్నం తరువాత సరిగ్గా పదిహేను రోజుల తరువాత. అదే వేసవి. నిప్పుల గుండంలా ఆకాశం. నిప్పుల్ని తొక్కుకుంటూ నడిచి వస్తున్న సూర్యుడు.

కాలిన శరీర భాగాలకు మందు పూస్తున్నారు ఇద్దరు పిల్లలు. పంకా విసురు తోందో పాప. అతనికి అల్లంతదూరంలో నేలపై కూర్చుని అతని హృదయపు పొరల్లోకి చొరబడాలని మాలతి ఆ ఉదయం నుండీ ప్రయత్నిస్తున్నది.

"అక్కా! అటు చూడ పొగ," అంటూ ఆ రోజు మోజస్ ముందుగా గుర్తుపట్టి, అందర్నీ ఎలర్ట్ చేశాడు. 'ఆశా' పిల్లలందరు భయంతో కేకలు వేస్తూ ఇంటివైపు పరిగెత్తే సరికి, లోపల నుండి మోహనరావు హృదయవిదారకంగా కేకలు వేస్తున్నాడు. తలుపులు, కిటికీలు వేసున్నాయి. తాటాకులతో కప్పిన ఇల్లు. ఏమాత్రం ఆలస్యమయినా బూడిదగా మిగిలేవాడే మోహనరావు. అప్పటికే మాలపల్లి నుండి జనం వచ్చారు. బలిమిన తలుపుల్ని విరగగొట్టి, లోపలికి వెళితే, అక్కడ తగలబడుతున్న కాగితాలు, పుస్తకాల నడుమ,

బట్టలకు నిప్పంటుకొని, నిలువెత్తు మంటల్లో కాలిపోతూ మోహనరావు. అతనిపై ఇసుక చల్లి, నీళ్ళు చల్లి, గోనెపట్టాను చుట్టి ఎట్లాగయితేనేం మంటల్ని ఆర్ప గలిగేరు. ముఖం, కాళ్ళు, చేతులు కాలి, బొబ్బలెక్కి వికృతంగా ఉన్నాడు. బండిలో వేసుకొని అప్పటికప్పుడు గుంటూరు తీసుకెళ్లారు.

కాలిన గాయాలకు చికిత్స అయిపోయినాక అతన్ని సైకియాట్రిస్టుకు చూపించింది మాలతి. అయిదు ఎలక్ట్రిక్ షాక్‌లు (ఇ.సి.టి) యిచ్చి, నెలరోజులకు అవసరమైన మందులు రాసిచ్చాడాయన. మళ్ళీ కలిచేడుకు 'ఆశా'కు తీసుకువచ్చారు.

అతన్ని ఎలాగైనా జీవితంలోకి తిరిగి తీసుకురావాలనే ప్రయత్నం మాలతిది.

"ఈ పిల్లల్ని చూడు. తల్లులు, తండ్రులు కళ్ళముందే పాశవికంగా చంపబడ్డారు. వాళ్ళ కళ్ళముందే తలలుగా, మొండాలుగా నరకబడ్డారు. వీళ్ళకన్నా గొప్పదా నీ దు:ఖం? ఎంత దు:ఖం, ఎన్ని కన్నీళ్ళు, మనసు పట్టనంత విషాదం ఎన్నున్నా, మళ్ళీ చిగర్చటం జీవలక్షణం.

"మనందరిలో కాసిని లోపాలు, మరికాసిని సుగుణాలు, ఎంతో స్వార్థం, కించిత్ త్యాగం ఉంటాయి. అన్నిటి కలబోతే మనిషి. దేనికి దాన్ని విడివిడిగా చూసుకొని 'అయ్యో ఇంత స్వార్థం, ఇంత కుత్సితం ఉందే నాలో,' అని కించపడటం సరికాదు. మనం జీసస్ క్రైస్ట్‌లాగో, గౌతమబుద్ధుడి లాగో లేమని దు:ఖపడి ప్రాణత్యాగం చేసుకుంటే ఎలా? ఒక కాన్సెప్ట్‌లాగానో, ఒక ఉటోపియాలాగానో జీవితం ఎలా ఉంటుంది? జీవితానికి దాని పరిమితులు, హద్దులు ఉన్నాయి. వేలయేళ్ల అణచివేత, పుట్టుకతోటి ఒక స్టిగ్మాని వెంట తెచ్చుకొన్న మనకు ఈ పరిమితులు మరీ ఎక్కువ.

"మనపై అణచివేత సామాజికమైనదే కాదు. మానసికమైంది కూడా. మానసికంగా మనల్ని దుర్బలుల్ని చేసే అణచివేత. మనల్ని మనం తప్పు పట్టుకుంటూ, మనల్ని మనం నిందించుకుంటూ, మనల్ని మనం కోర్ట్ మార్షల్ చేసుకొంటూ, చివరకు మనల్ని మనమే చంపుకుంటూ ఇదంతా ఒక విషవలయం. మనదికాని ఒక పరాయి సంస్కృతిని మనకు అంటగట్టి వాడిలాగో, వీడిలాగో ఉండాలని శాసించే ఈ ప్రక్రియను మనం ఎదిరించాలి. మనదంటూ ఓ సంస్కృతి, మనదంటూ ఓ వ్యక్తిత్వం ఆవిష్కరింపబడాలి.

"ఇవాళ మనం చేసే ఉద్యమాలు, ఒక్కసారిగా దళితుడి కోసం స్వర్గాన్ని కిందకు దించుతామని కాదు. మానసికమైన హింస నుండి, అణిచివేత నుండీ బయటపడి ఒక జాగృతిని, ఒక స్థిరచిత్తాన్ని దళితుడిలో ఏర్పరచటం, ఈ ఉద్యమాల ద్వారా సాధ్యమవుతుంది. తనను అణచివేస్తున్న శక్తుల్లో యాభైశాతం తన మనసులోనే పుట్టాయన్న నిజాన్ని, సగటు దళితుడికి అర్థం అయ్యేలా చెప్పగలిగితే మన పోరాటాల లక్ష్యం నెరవేరినట్లే.

"ఇన్ని తెలిసీ, ఇంత అధ్యయనం చేసీ నువ్వు కూడా ఈ ఉచ్చులో పడిపోవటం ఎంత విషాదం!

"సరే, జరిగిందేమో జరిగిపోయింది. నీలో మళ్ళీ ఒక పునర్నిర్మాణం జరగాలి. మనసును తవ్వి అస్థిపంజరాల్ని బయటకు తీసే కార్యక్రమం కాదు నువ్వు చెయ్యాల్సింది. నాలుగు ఆశయాల విత్తనాలు చల్లి, మళ్ళీ మనసునో పూలతోటను చేసుకో!"

మోహనరావు శ్రద్ధగా ఆ మాటల్ని వింటున్నాడు. అవి మెదడులోకి ప్రవేశిస్తున్నాయిగానీ, నిర్ణయాలు తీసుకునే లోపలి భాగాల్లోకి చొరబడగలుగుతున్నాయా అని సందేహంగా ఉందతనికి. అతని ఆలోచనల చుట్టూ దట్టమైన మంచుపొర ఏదో కమ్మినట్లుగా ఉంది.

బయట తీవ్రమైన ఎండ. నిప్పులేని మంట. ప్రపంచాన్ని భస్మీపటలం చేసే ఒక క్రోధనేత్రం.

ఈ పిల్లలూ, ఈ మాలతి ఈ చిన్న చిన్న ఒయాసిస్సులే పాటి? వీళ్ళను దాటుకొని అలా ఎండలోకి వెళ్ళగలిగితే, నిప్పుల కత్తులు శరీరాన్ని తూట్లు పొడుస్తాయేమో? భయం భయంగా ఉంది. మళ్లీ తను జీవితంలోకి, నాలుగు రోడ్ల చౌరస్తాల్లోకి, మనుషుల్లోకి వెళ్ళగలడా?

'మనం క్రీస్తులాగో, బుద్ధుడిలాగోకాక మామూలు మనుషుల్లా ఉందాం,' అంటుంది మాలతి. ఎవరి తప్పులకో ఆయన శిలువ ఎక్కాడు. మరి నా తప్పులకు ఎవరు శిలువ ఎక్కుతారు? మాలతినా? అవును మాలతే. ప్రస్తుతం శిలువ మీదే వుంది. జైళ్ళలో, కుట్రకేసుల్లో, కోర్టుల్లో, విచారణల్లో... అవును మాలతే నా క్రీస్తు!

మోహన్రావు హఠాత్తుగా లేచి, మంచం దిగి, మాలతివైపు నడిచి రెప్పపాటులో కిందకి వంగి ఆమె పాదాలకు నమస్కరించాడు.

"నాకు మళ్ళీ జీవించాలని ఉంది. నా పాపాలను నువ్వు స్వీకరిస్తావా?" అన్నాడు దీనంగా ముఖం పెట్టి.

కొంచెం కంగారుపడినా, వెంటనే తేరుకొని, "మానవుడే మన దేవుడు. మనిషే మన రక్షకుడు. వాళ్ళకే నీ పాపాలు నివేదించుకో!" అంది.

చాలాసేపు అట్లాగే ఆమె పాదాల దగ్గర గడిపాడు మోహనరావు. అతనిలోపల ఒక తుఫాను చెలరేగుతున్నట్లు అర్థమైంది మాలతికి. అతని ఉన్మాదం, అతని వ్యాధి కొట్టుకుపోయే తుఫాను యిది. ఈ సంచలనం కాస్త ఇబ్బందికరమే అయినా అతని మానసిక ఆరోగ్యానికిదో పాజిటివ్ సైన్ అనుకుంది మాలతి.

"నాకు కాసిన్ని కాగితాలు, కలం కావాలి!" అన్నాడు మోహనరావు.

"కొన్నాళ్ల పోనీ, కుడిచెయ్యి చాలా భాగం కాలిపోయింది. ఆ గాయం తగ్గేవరకూ రాయటం సాధ్యం కాదు."

"సరే!" అంటూ నిట్టూర్చి మళ్ళీ మంచం దగ్గరకు వెళ్ళాడు. ఆ పూటకు వెయ్యా

ల్సిన బిళ్ళలు వేసి, అన్నం తినిపించి నిద్రపోయేవరకూ అక్కడే ఉంది. నిద్రపోయాక అతనిపై పల్చటి దుప్పటి కప్పి, ఇద్దరు పిల్లల్ని అక్కడే ఉండమని చెప్పి వెళ్ళిపోయింది.

చాలారోజుల తరువాత సుఖమైన నిద్ర కలిగింది మోహనరావుకు. నిద్రలో అందమైన కలలు వచ్చాయి. పూలతోటలు, తెల్లని కొంగలు, సన్నని వాన తుంపరలు, గుట్టలు గుట్టలుగా పరిచిన చామంతి పూలు, పాలు ప్రవహించే పిల్లకాలువలు, ధాన్యపు కల్లాలు పరిచిన ఆకాశం, రెక్కలు మొలిచిన మానవుడు, ఉరితాళ్ళకు వేలాడుతున్న పాములు, పెద్దపులులు, సింహాలు, పాలరాతితో కట్టిన దేవాలయాలు, దేవాలయంలో విగ్రహం బదులు మాలతి కూర్చోవటం నిద్రలేచిన తరువాత కూడా ఆ కలలన్నీ అతనికి గుర్తు వస్తున్నాయి.

చాలా రోజుల తరువాత, అతనికెంతో హాయిగా, సుఖంగా ఉంది. ఈ ఆనందాన్ని సుఖాన్ని గురించి ఎవరికైనా చెప్పాలనిపించింది.

సాయంకాలం ఆరు దాటినట్లుంది. చల్లగా హాయిగా వీస్తోంది గాలి. ఇంట్లోంచి బయటకు వచ్చి గడపపై కూర్చుంటే సాయంకాలపు వాతావరణం, గొప్ప పెయింటింగ్‌లా ఉంది. దూరంగా ఆడుకుంటూ అల్లరి చేస్తున్న పిల్లలు. పొలాల నుండి తిరిగి వస్తున్న కూలీలు. చెట్ల గుబుర్లలోకి తిరిగి వస్తున్న పక్షులు. గుయ్, గుయ్ మంటూ ఆ పక్షుల అరుపులు. ఒక సామూహిక కేరింతలా ఉంది. ఆనందం చిప్పిలజేసే బృందగానంలా ఉంది. ఆకాశం నిర్మలంగా, అందంగా గొప్ప కవితను రాయడానికి ముందు కవి హృదయంలా ఉంది.

ఆ సాయంకాలం మోహనరావుకు గొప్ప పరవశాన్ని కలిగించింది.

"నాకు స్నానం చెయ్యాలని ఉంది," అంటూ పక్కనున్న పాపను అడిగేడు.

"ఈ కట్టు, పీటితో సాన్నం చెయ్యటం సాధ్యం కాదు. వేడినీళ్ళతో ఒళ్ళు తుడవనా?" ఆ పాప అడిగింది.

తడిగుడ్డతో ఆ పాప ఒళ్లు తుడుస్తుంటే గొప్ప ఓదార్పుగా ఉంది మోహనరావుకు. "నిన్ను 'అమ్మా' అని పిలవనా?" అడిగాడు ఆ పాపను.

ఆ పాప సన్నగా నవ్వి "నన్ను 'మేరీ' అని పిలవండి," అంది.

"మేరీ అన్నా అమ్మే కదా! నిన్ను అమ్మా అని పిలుస్తాను," అన్నాడు స్థిరంగా. "అమ్మా! సంచిలోంచి మంచి బట్టల జత ఒకటి తెచ్చి పెట్టు," అన్నాడు.

కొత్త బట్టలు వేసుకొని, క్రాఫ్ దువ్వుకొని, సహకరించని శరీరానికి ఊతంగా ఒక కర్రను ఆధారంగా ఉంచుకొని, "రా అమ్మా! అట్లా పల్లెదాకా వెళ్ళి వద్దాం!" అన్నాడు.

సాయంకాలం, కొద్దికొద్దిగా చీకట్లు పడుతున్న వేళ, వీధి దీపాలు వెలిగి, వీధి పొడవునా కాంతి వెదజల్లబడి వీధిలోని మనుషులు మిలమిలా మెరుస్తున్నారు.

సాయంకాలం పనుల నుండి తిరిగి వచ్చి, స్నానాలు చేసి ఆటవిడుపు కోసం అట్లా రోడ్డు మీదకు వచ్చారు జనం. టీస్టాల్ ముందు ఓ పదిమందీ అటువైపు రచ్చబండ లాంటి ఖాళీ ప్రదేశంలో మరో పదిమందీ కూర్చుని కబుర్లు చెప్పుకుంటున్నారు. వీధి మధ్యలోనే పిల్లలందరూ మూగి ఆటలు ఆడుతున్నారు. ఇళ్ళలో తల్లులకు వంటలో సాయం చేస్తున్న ఆడపిల్లలు, అప్పుడప్పుడు బయటకు వచ్చి, ఆడుకునే పిల్లల వైపు అసూయగా చూస్తున్నారు.

'నేను ఊహించిన దు:ఖం, విషాదం ఇక్కడ కనబడటం లేదే,' అని మోహనరావు విస్తుబోయాడు.

'సంఘటనల శవాల్ని ఎదురుగా పెట్టుకొని రోజుల తరబడి రోదించం. సంఘటన లను ఖననం చేసి మళ్ళీ జీవితపు ప్రవాహంలోకి దూకుతాం! అదే జీవిత ధర్మం!' మాలతి మాటలు మరో సారి గుండెల్లో మారుమోగాయి.

రచ్చబండ దగ్గర పది పదిహేనుమంది కూర్చుని ఉన్నారు. కాస్త చదువుకున్న కుర్రవాడొకడు వాళ్ళకు పేపరు చదివి వినిపిస్తున్నాడు. మోహనరావును చూడగానే అక్కడ కాసేపు నిశ్శబ్దం ఏర్పడింది. ఈ మోహనరావు వాళ్ళు ఇదివరకు చూసిన మోహనరావు కాదు. శరీరమంతా కాలి వికృతంగా ఉన్నాడు. (వాళ్ళు కాస్త శ్రద్ధగా గమనిస్తే మోహనరావు ముఖంలో ఇదివరకు లేని తేజస్సు, ప్రశాంతత కనపడి ఉండేవి) .

వీధిలో అక్కడా ఇక్కడా నిలబడి ఉన్న జనం మెల్లగా మోహనరావు నిలబడ్డ వైపుకు వచ్చారు. వాళ్ళకింకా రెండు వారాల క్రితం జరిగిన సంఘటనే మనసులో కద లాడుతోంది. నెత్తురు చిమ్ముకుంటూ నేలపై కూలిపోయిన మోహనరావు రూపం కళ్ళలో కదలాడింది. జాలిగా, సానుభూతిగా ఆయనవైపు కదిలారు. ఇళ్ళలో ఉన్న ఆడవాళ్ళూ, పిల్లలూ మెల్లగా అక్కడికి కదిలి వచ్చారు.

మోహనరావు వాళ్ళవైపు చిరునవ్వు నవ్వి, "చిన్న మీటింగు పెట్టుకోవటం సాధ్య మవుతుందా? ఎక్కువసేపు పట్టదు. ఒక్క పది నిముషాలు చాలు!" అన్నాడు అభ్యర్ధనగా.

ఎవ్వరూ ఏం మాట్లాడలేదు. మెల్లమెల్లగా అక్కడో చిన్న సమూహం ఏర్పడింది. దాదాపు వందకుపైనే ఉన్నారు వాళ్ళు. పక్కనే ఉన్న అరుగులాంటి ప్రదేశాన్ని ఎక్కి, అందరివైపు సాలోచనగా చూసి రెండు చేతులు జోడించి నమస్కరించాడు.

"మిమ్మల్ని అమ్మా అనో, నాయనా అనో పిలవాలనుంది. నా ఈడువాళ్ళను అన్నా అనో, అక్కా అనో వరసలు కలుపుకొని ఆత్మీయంగా పలకరించాలని ఉంది. అందరికీ వినబడాలని ఇట్లా అరుగు ఎక్కి మాట్లాడుతున్నానుగానీ, నిజానికి మీ దగ్గరకు వచ్చి, మీ చేతుల్ని దగ్గరకు తీసుకొని, కళ్ళనీళ్ళతో ఓ అమ్మకో, అయ్యకో బిడ్డ తన బాధనంతా చెప్పుకున్నట్లు, మీకు నా మనసులో ఉన్నదంతా చెప్పాలని నా ఆశ," జనం ఆశ్చర్యంగా, విస్మయంగా వినడం మొదలుపెట్టారు.

"మీ ముందు దీనంగా చేతులు జోడించి మీకు నా పాపాల్ని, తప్పుల్ని తెలియ జేసుకుంటున్నాను. 'తప్పుడు నా కొడకా!' అంటూ నన్ను కొట్టి శిక్షిస్తారో, అయిపోయిందేదో అయిపోయిందని నన్ను క్షమించి మీలోకి చేర్చుకుంటారో, అంతా మీకే వదిలేస్తున్నాను.

"చర్చిల్లో ఫాదరీల దగ్గర మన బాధల్ని, సంగతుల్ని చెప్పుకుంటామే అట్లా ఇవాళ నా సంగతు లన్నీ మీ ముందుంచుతున్నాను. ఫాదరీలు మీరే, జడ్జీలు మీరే.

"ఇట్లాంటి పల్లెలోనే ముప్ఫయి ఏడేళ్ళ క్రితం నేను పుట్టాను. మీ అందరిలాగే ఈ అంటరాని బతుకు తాలూకు బాధల్ని అనుభవించాను. మా నాయన నా చిన్నతనం లోనే చనిపోయాడు. నిప్పుల్లో తగలబడుతుంటే, 'వాడినెట్టా అంటుకుంటాం!' అంటూ మా నాయన నిలువునా తగలబడుతుంటే నిలువుగుడ్లతో చూసి ఆనందించారు అసాములు. మా యమ్మ, నేనూ గుండెలు బాదుకుంటూ ఏడ్చినాము. చావంటే తెలియని వయసులో అట్లా నిలువునా తగలబడి చావటాన్ని చూశాను. నిన్న మొన్నటి దాకా నా కలల్లో తగలబడుతున్న శవాలే కనబడేయి.

"నన్ను వెట్టికి కుదరమని మా యమ్మ పోరింది. నాకు చదువుకోవాలని బెమగా ఉండేది. 'చదువుకుంటూ కూర్చుంటే ఎట్టాగయ్యా! జరుగుబాటు ఎట్టా కుదిరిద్ది,' అనేది మాయమ్మ. 'మీరు చదవకోవాల్రా! చదువుకుని పైకి రావాలి. చదువుకుంటేనే ప్రపంచం తెలిసేది. ఇట్లా చదువుకోబట్టే అంబేద్కరు అంత గొప్పవాడయ్యాడు. నువ్వు తెగించి ఊ అంటే మిగతాది నేను చూసుకుంటా!' అని జేమ్సు అనే ఫాదరీ నన్ను గుంటూరు తీసుకెళ్ళాడు. పది దాకా ఆయనే చదువు చెప్పించాడు.

"కాలేజీలోకి చేరినాక కొత్త విషయాలెన్నో తెలిశాయి. హరిజనులనే మాట అక్కడే విన్నాను. రిజర్వేషన్ల సంగతి, స్కాలర్‌షిప్పుల సంగతి అక్కడే తెలిసింది. 'కోటా నా కొడుకు ల్రోయి!' అంటూ అవమానిస్తారనే సంగతి కూడా అక్కడే తెలిసింది. అక్కడే అంబేద్కర్ని గురించి చదువుకున్నాను. ఆ మహానుభావుడు ఎన్ని పోరాటాలు చేశాడో చదువుకున్నాను.

"వెలుగుపాలెంలో టీచరుగా ఉద్యోగంలో చేరాను. కాస్త చదువుకొని, ఆలోచించే పిల్లను చూసుకొని పెళ్ళి కూడా చేసుకున్నాను. పల్లెలకు పోయి, అది చెయ్యాలి ఇది చెయ్యాలనే ఉబలాటం ఉండేది.

"పిల్లల్ని చదివించండయ్యా! చదువుకుంటే గాని మన బతుకులు బాగు పడవయ్యా అంటూ పల్లెలకు పోయి మన జనాలకు చెప్పేవాణ్ణి. మళ్ళీ అదే ప్రశ్న! పాతికేళ్ళనాడు మా అమ్మ వేసిన ప్రశ్న! చదువులంటూ కూర్చుంటే జరుగుబాటు ఎట్లా? అని. ఇంటి దగ్గర చిన్న పిల్లల్ని సాకేదెవురు? పొలాల్లో ఆ పనికని, ఈ పనికని చేతికింద అదరువుగా ఉండెదెవురు? అంటూ ప్రశ్నించేవాళ్ళు. సాయంకాలాలు చదువు చెప్పటం మొదలుపెట్టాను. పల్లెలో కొత్త వాతావరణం. సొసైటీలని, సంఘాలనీ పెట్టుకున్నాము. కనీసం కూలిరేట్ల గురించి, గవర్నమెంటు చేసిన చట్టాల్ని గురించి చెప్పాను. కూలీరేట్లు పెంచమని హడావుడి చేశాము.

"అప్పుడే ఆ వూరి ప్రెసిడెంటుతో గొడవైంది. 'ఈ లంజాకొడుకు వచ్చినాకే ఊరిట్లా నాశన మైందం'టూ లేచి నా పైకి ఉరికాడు. అందరి ముందు నన్ను ఫెడేల్ ఫెడేల్మని కొట్టాడు. ఆ మరుసటి రోజు మనవాళ్ళు పనుల్లోకి వెళ్ళలేదు. వరికోతల సమయం. రేట్లు పెంచమని, నాకు క్షమాపణ చెప్పమని డిమాండ్ చేశారు. రేట్లయితే పెంచారు. కానీ ఆ రాత్రి సర్పంచ్ లంజాకొడుకు, పదిమంది గూండాల్ని ఏసుకొని నా యింటిపైకి వచ్చాడు. నా భార్యను బలిమిన చెరిచాడు.

"అక్కడే నేను మొదటి పొరపాటు చేశాను. ఎదురుతిరిగి తాడోపేడో తేల్చుకొని ఉండాల్సింది. పిరికోడిలా ఊరు విడిచి పారిపొయ్యాను. ధైర్యంగా ఎదిరించి ఉంటే కథ మరోలా ఉండేది.

"నమ్ముకున్న ఆడది పుట్టెడు దు:ఖంతో, వాళ్ళ అబ్బా అమ్మా దగ్గరకు పోయింది. ఆ యమ్మి తప్పేమీ లేదు. ధైర్యం చేసి, 'జరిగిందేదో జరిగిపోయింది. రా! మళ్ళీ కలిసి ఉందాం,' అని ఆ మనిషిని వెనక్కు తెచ్చుకోలేకపోయాను.

"అంతటితో ఆ వూరు ముచ్చట అయిపోయింది. ఎట్లాగైనా ఈ జనాల్ని ఒక దగ్గరకు తీసుకురావాలని తిరిగాను. డాక్టర్లు, ఇంజనీర్లు, కలెక్టర్లు, ఎమ్మెల్యేలు, ఒక్కళ్ళే మిటి మనలో కాస్త చదువు సంధ్యలు ఉన్నాయనుకున్న వాళ్ళందరి దగ్గరకు వెళ్ళాను. ఎపుడు చూసినా, 'ఇప్పుడు టైం కాదు. మనోళ్ళలో ఇంకా చైతన్యం రాలేదు,' అంటూ మొండి చెయ్యి చూపించేవాళ్ళే."

"ఇట్లా కాదనుకున్నాను. కుర్రోళ్ళని కదిలించాను. వాళ్ళు అగ్గిఫోర్సులా భగభగ మంటున్నారు. సరైన నాయకుడు దొరికితే మొత్తం లోకాన్ని తగలబెట్టే లాగున్నారు. విజయవాడలో ఇంజనీరింగ్ కుర్రవాడు, మనవాడే ఆత్మహత్య చేసుకొన్నాడు. దాని మీదనే మొదటిసారిగా ఉద్యమాన్ని చేశాను. నా చుట్టూ జనం పెరిగారు. ఏ మీటింగు పెట్టినా వేలల్లో జనం రావటం మొదలుపెట్టారు. మీటింగులపై మీటింగులు. నా చుట్టూ మందీ మార్బలం?

"ఈ జనాన్ని చూసి, నేను వెర్రెక్కిపోయాను. అవమానాల చరిత్రలన్నీ మర్చి పొయ్యాను. గొప్ప శక్తులేవో ఉన్నవాడిలా భావించుకోవటం మొదలుపెట్టాను.

"కలిచేడు కిరాతకంతో పల్లెలన్నీ భగ్గుమంటున్నాయి. ఆ సెంటిమెంటును పట్టు కొని మీటింగులన్నిటిలో ఆ విషయం మీదే మాట్లాడేవాణ్ణి.

"ఇంతలో ఎలక్షన్లు వచ్చాయి. నా మీటింగులకు వచ్చే జనమంతా రెపరెపలాడే బ్యాలెట్ పేపర్లలా కనబడటం మొదలుపెట్టారు.

"ఆదర్శాలు గంగలో కలిశాయి. పదవి, అధికారం తాలూకు మత్తు కళ్ళచుట్టూ మందపు పొరల్లాగా పేరుకుపోయింది. జనం చేత పొగిడించుకోవటంలో సుఖం

అలవాటయింది. కార్యకర్తల్లో ఆడవాళ్ళను బలిమిన పక్కల్లోకి లాక్కునే నీచపు పనులెన్నో చేశాను. అన్నింటికంటే డబ్బు, డబ్బుల గలగలలు నన్ను పిచ్చిలోకి, వ్యామోహంలోకి పడవేశాయి. కోటేసు అనే కుర్రవాణ్ణి డబ్బు కాజేశాడనే అనుమానంతో చిత్రహింసలు చేస్తే వాడు ప్రాణాలు పోయే స్థితిదాకా వచ్చాడు.

"నేనింకా చాలా పాపాలు చేశాను. డబ్బు, అధికారం తెచ్చిపెట్టే చాలా జబ్బులు యివని ఇప్పుడర్థమవుతోంది. డబ్బు రావటం మొదలుపెడితే కులాల హద్దులన్నీ చెరిగి పోయి సరికొత్త 'డబ్బు' కులం అనేది వస్తుందని నాకిప్పుడు తెలిసి వచ్చింది.

"కలిచేడు మీటింగును ఎలక్షన్లలో డ్రామాలాగానే ఏర్పాటుచేశాను. అయితే అధికారంలో ఉన్నవాడు ఈ డ్రామాలన్నీ చూస్తూ ఉండాడనే విషయాన్ని మర్చిపోయేను. రాజకీయపు ఆటలు ఎన్నో ఆడినవాళ్ళకి మోహనరావు ఒక లెక్కా! నా చరిత్ర అంతా బయటకు తీశారు. నేను పాడు చేసిన ఆడవాళ్ళ సంగతి బయటకు తీసేసరికి నేనే బెంబేలెత్తాను."

"నేను బెదిరిపోయిన ఒక్కక్షణం చాలు. ఆ తరువాత డ్రామా అంతా వాడే నడిపించాడు.

"అయితే నేను ముందే చెప్పినట్లు మన కుర్రాళ్ళే మనకు నిజమైన నాయకులు. 'లంజాకొడకా! జనాన్ని ముంచుతావురా,' అంటూ దాసు నన్ను పొడిచి పారేశాడు.

"ఇంత జరిగినాక కూడా నేనింకా బతికి ఉండటమే వింత! నా పాపాలకు శిక్ష అన్నట్లుగా మనసు చెదిరిపోయి పిచ్చివాణ్ణయ్యాను. అదిగో ఆ మహాతల్లి, వయసు చిన్నదైనా చెయ్యెత్తి దండం పెట్టుకోవాలి. మాలతమ్మ పూనుకొని, నన్ను మళ్ళీ మనుషుల్లోకి తెచ్చింది.

"మాలతిలాంటివాళ్ళు మనకు ఆశ. వందలాది మోహనరావులకన్నా ఒక్క మాలతి గొప్ప!"

అక్కడిదాకా చెప్పి, ఆగేడు మోహనరావు. ఇంకా చెప్పడానికేం లేనట్లు అరుగు దిగాడు. మోహనరావు ఈ చివరి ఘట్టాన్ని గురించి చాలా ఊహించుకున్నాడు. చిట్టచివరి కొచ్చేసరికి తనలో దు:ఖం పొంగుకొస్తుందని, వాళ్ళముందు దీనాతిదీనంగా ఏడవాల్సి వస్తుందని అనుకున్నాడు.

చిత్రంగా అతనికి దు:ఖంలాంటిదేమీ కనబడలేదు. పైగా ఒక వింతయిన తేలిక దనం మనసునంతా నింపింది. క్రమంగా అది ఉల్లాసంగా ప్రశాంతంగా మారింది.

సుప్రభాతం